

ДВАДЕСЕТА КРАЈИШКА
НОУ КОЗАРСКА БРИГАДА

БОРБЕНИ ПУТ 20. КРАЈИШКЕ НОУ КОЗАРСКЕ БРИГАДЕ

Убрзо после офанзиве на Козару, 2. крајишки одред прерастао је у 5. КНОУ бригаду, а затим је формирана и 11. бригада. Паралелно са оружаним акцијама, на овом терену развија се веома интензиван рад Партије на организовању позадине. Рад Партије и НОО постао је још сложенији. Требало је чим прије са преосталим народом организовати помоћ пострадалом становништву, изградњу кућа, исхрану и друго. Формирају се грађевинске комисије по општинама. Задатак им је изградња кућа и осталих порушених објеката. Срески НОО за Босанску Градишку, 27. 10. 1944. под бр. 1059/44, доставља распис општинским НОО на својој територији да формирају грађевинске комисије. У комисијама је било по 5 лица, па и више (зидари, столари и др.). Радну снагу су добијале преко омладинских организација. Широку помоћ народу пружају добро организоване омладинске радне бригаде. Оне преносе жито, беру воће, порављају сеоске путеве, млинове, мостове, перу веш за НО војску. Омладинке плету чарапе, пружа се помоћ рашеницима у болницама. Од 15. августа до средине октобра 1944. омладина Козаре пренијела је 1.200 кг жита, убрала 48.700 кг пасуља, исјекла 1.732 м³ дрва, поравила 83 км пута, 33 млина, 70 кућа, потргала 99 км непријатељске телефонске линије итд. У овом времену истакле су се 3. и 10. дубичка бригада. Ова иста омладина је другом приликом, за свега 15 дана (од 1. до 15. 12. 1944) исјекла 714 м³ дрва, направила 4 млина, поправила 5 кућа, направила 2 већа и 17 маших мостова.¹

Ни пионири нису заостали за општом народном борбом Козаре против непријатеља. Они су прошли кроз збјегове, видјели згаришта својих домова и сусједа, па су сада журили да слабашним ручицама помогну. По довитљивости и храбрости нису заостајали за старијима. Рат им је одузео дје-

¹ А VII 10/487—488 и 1/604 (из извјештаја Округног комитета за Козару Обласном комитету КПЈ за Босанску крајину од 25. 10. 1944.).

тињство, па су прије времена сазрели. Многи на Козари се сјећају пионира Миле Адамовића, Љубана Ђукића, Славка Кукавице и многих других.²

Широко организовану активност народа и омладине на обнови порушених и спаљених села и помоћи својој војсци, пратио је веома обиман политички и културни рад са народом и омладином. Организације Партије и СКОЈ-а такмиче се који ће заселац или село дати више приредби, научити више борбених пјесама, описменити више људи. За два мјесеца, 1944. — од 15. августа до 15. октобра — одржано је 588 политичких и васпитних састанака, 57 културно-забавних приредби. Само у дубичком срезу одржано је у то вријеме 27 оваквих приредби. Хорови су научили 60 нових пјесама и имали 44 јавна наступаша. У томе је предшачио приједорски срез. Дилетантске групе научиле су 48 нових скечева и 67 пјесама. Слична активност је била и у децембру исте године. За 15 дана одржано је 129 политичких састанака. Тад је широко прорађиван материјал поводом 27. годишњице октобра, затим, држана су предавања и прорађиван материјал о раду и задацима ЗАВНОБиХ-а.³

У исто вријеме, испади непријатеља из гарнизона око Козаре били су веома чести и они су ометали рад позадинских органа. Главни циљ ових испада био је да се наше снаге одбаце што даље од веома добро утврђених гарнизона и главних комуникацијских праваца. У овим испадима учествовале су понекад и јаче непријатељске снаге.

У условима овакве војно-политичке ситуације око просторије коју покривају јединице 39. дивизије и коју ће једним дијелом касније покривати новоформирана 20. бригада,

² А VII — Филм 10/603 (из извјештаја Окружног комитета СКОЈ-а за Козару Обласном комитету СКОЈ-а од 2.11.1944.) Миле Адамовић, из општине Волар пресвлачи се у женску одјећу и пролази кроз непријатељску војску. Задатак је сам себи поставио: видјети непријатеља, куд се креће, избројити топове и тенкове и јавити намама, или Љубан Ђукић, пионир из исте општине, наговорио је два четника који су дошли у село, да се попну на трешњу, „јер их има доста и штета да пропадну“. А затим, док су они били на трешњи отрчао је да јави. Партизани су их похватили. Пионири из села Равнића нису хтјели да у ма чему заостану од својих вршњака из других села. Они су, по напуштању овог упоришта од непријатеља, разрутили ровове, потргали телефонске жице у дужини од 300 м, ископали 20 нагазних мина које је непријатељ поставио. У овом раду запажен је пионир Славко Кукавица из с. Пољавнице. Он је дошао у помоћ пионирима с. Равнића. Сам је извадио нагазне мине. Седам је доставио око стогова сијена који су се налазили ближе непријатељу, а остало је предао нашим минерима.

³ А VII — филм 10/487—488 и 11/654 (из Окружног комитета СКОЈ-а за Козару од октобра и децембра 1944.).

непријатељ још располаже доста јаким снагама. Тако, на линији Босански Нови — Костајница он има још око 2.500—3.000 релативно добро наоружаних војника. Слично је и са правцем Баша Лука — Босанска Градишка. Тако је на простору око Козаре, рачунајући Босанску и Хрватску Дубицу, непријатељ обично располагао са 7.000—8.000 војника.

У то вријеме у Башој Луци се налазио штаб генерал-лајтнанта фон Деница, заповједника бивше 69. шемачке дивизије, са 400 Нијемаца за осигураше штаба и ближе околине, затим 200 есесоваца, 1. и 3. батаљон усташке прометне бригаде, штаб 3. планинске бригаде, штаб 11. пука са 13, 14. и 15. четом, 2. батаљон 11. планинског пука, 2. батаљон 3. планинског пука. У Босанској Градишки били су дијелови 1. усташке бригаде „поглавникове“ телесне гарде, затим СС полиција, милиција. У Босанској и Хрватској Дубици: штаб 4. батаљона 1. усташке одбрамбене бригаде са три чете, 40 Нијемаца из непознате јединице и дијелови 2. батаљона 1-усташке бригаде, полиција, жандарми и др. и у Хрватској и Босанској Костајници: штаб 8. усташке бригаде са 3. батаљоном, 5. штапска чета, 650 Нијемаца и пратеће јединице.

Друго ослобађаше Приједора, на око мјесец дана прије формираша 20. бригаде, дјеловало је на непријатеља као шок. О томе се у извјештају штаба 4. усташко-домобранске бригаде од 24. 12. 1944., поред осталог каже: „За пад Приједора криви су часници и грађани Приједора. . . Због издаје појединих војних и грађанских особа код појединих посада настала је паника. . . Нарочито православци и муслимани показали су се као присташе партизана и за време напада пуцали из појединих кућа у граду на дјелове посаде. Да су управне власти савјесно вршиле своју дужност. . . вјерујем да партизански симпатизери не би слободно и несметано радили за рачун партизана. . .“. О нашој војсци у овом извјештају стоји: . . . „Одметнике не треба више сматрати као неорганизоване банде, него као добро уређене и наоружане постројбе. Такође и вођство не треба више подцешивати, јер шихови тактички поступци готово увијек су правилни. . .“⁴

У то вријеме и у таквој ситуацији — наредбом бр. 93 штаба 5. корпуса од 1. 10. 1944. године група одреда: Козарски, Градишко-лијевчански и Тимарски — прерастају у 20. КНОУ бригаду. Истом наредбом бригада је стављена под команду штаба 39. дивизије.

| .д уп — к. 112а, рег. бр. 1/12—5. (из извјештаја 4. усташко-домобранске бригаде, односно Главног штаба оружаних снага НДХ бр. 11611 од 24. 12. 1944).

Дванаестог октобра 1944., на збору народа и бораца у Прусцима (код Босанског Новог) свечано је проглашено формирање 20. КНОУ бригаде.

Формирању 20. бригаде на терену Козаре пришло се из неколико разлога и то: да се прије почетка општих офанзивних дејстава наше армије добије и припреми још једна ударна јединица Козаре која би са осталим снагама учествовала у ослобађању земље, да се боље ускладе дејства на комуникацијским правцима Бања Лука — Босанска Градишка и Бихаћ — Босански Нови — Костајница, да се непријатељ уништава и исцрпљује, омета у маневру и да му се спречава нормално извлачеше из земље. И на крају, да се оперативнијом јединицом на релативно широј просторији, ефикасније заштити народ и села Козаре од непријатеља из околних гарнизона. Тиме бригада учествује у извршењу једног дијела из оквира општих планова наших снага у припреми и офанзиви за коначно ослобађање земље. Ове задатке, до формирања бригаде, веома успјешно су извршавали и одреди од којих је бригада и формирана, али је непобитно да је маневар снагама лакши уколико се акције изводе оперативним јединицама. С обзиром на општу војно-политичку ситуацију у то вријеме, непријатељ није могао вршити неке озбиљније акције, али чешћим испадима из гарнизона, ради обезбјеђивања комуникација и пљачке, могао је више или мање ометати напоре народа на сређивању ситуације на терену.

Приликом формирања, састав бригаде је био: 4 батаљона са по 2 чете, извијачка, чета за везу, пратећа, минерска и радна чета. Затим, интендантура, амбуланта и заштитница. Укупно бројно стање било је око 1.300 бораца. Батаљони су били мали. Бројали су свега 170—180 војника. Око 50% бораца било је са терена Козаре, а други од Кључа, Мркоњића итд. Један дио били су бивши домобрани.

Чланова КПЈ било је на дан формирања 183, а чланова СКОЈ-а 120.

Први штаб бригаде био је у саставу: командант Млађо Обрадовић (а од новембра 1944. Михајло Гачић), замјеник команданта Триво Пралица, политички комесар Јаша Рајтер (Лука Рајић), а од средине марта 1945. Никола Бајић, помоћник комесара Изудин Чаушевић, шеф ОЗН-е Бранко Ковачевић, шеф обавјештајног центра Петар Грбић (од децембра 1944. Миладин Злојутро), интендант Саво Мајданац и референт санитета Спасо Црнобрша.

Наредбом штаба 39. дивизије бр. 35 од 27. 10. 1944. и штаба 20. бригаде бр. 11 од 19. 01. 1945. постављени су сљедећи руководиоци у батаљонима:

Први батаљон: командант Милан Новаковић, замјеник команданта Рајко Бундало и помоћник комесара Урош Пепић.

Други батаљон: командант Рајко Гавриловић, политички комесар Милорад Ковачевић, замјеник команданта Милан Ђурић.

Трећи батаљон: командант Стеван Јашетовић, политички комесар Бошко Зец, замјеник команданта Миралем Парница, помоћник политичког комесара Драго Обрадовић.

Четврти батаљон: командант Милан Кубот, замјеник команданта Милан Качавенда, политички комесар Љубан Кукић, и помоћник политичког комесара Вељко Лазић.

Заштитница штаба бригаде: замјеник командира Мијо Пејић, водник 1. вода Раде Јотић, водник 2. вода Микан Ђенадија.

Радна чета: водници водова Новак Зрнић, Стојан Делић и Миле Бундало.

Одмах по формирашу бригаде поставило се неколико веома важних проблема као: попуна новим борцима, наоружаше, одјећа и обућа итд. Већ у првом извјештају помоћника комесара бригаде Обласном комитету КПЈ за Босанску крајину указује се на ова питања. У то вријеме команда Козарског подручја броји око 1.500 бораца „који су спремни за ударне јединице . . . Било би потребно, уколико постоји могућност, да нам се додели један број тог људства . . .”⁵ Овај проблем је и касније постојао, па је штаб 5. корпуса НОВЈ поставио штабу 39. дивизије 24. 12. 1944., задатак да у споразуму са Козарским и Подгрмечким подручјем формира комисију која би прегледала способно људство за пуну оперативних јединица.⁶

Способних бораца, дакле, било је при командама подручја и ти су борци жељели да иду у оперативне јединице. Чак су и самовољно напуштали позадинске јединице и јављали се у бригаду. Попуна људством била је проблем од прворазредног значаја, јер бригада није више могла да рачуна на попуна са терена Козаре, пошто је све што је било способно за борбу већ укључено у неку од бригада. С друге стране, долазак у бригаду једног дијела домобрана такође је стварао проблеме. Партијске организације дуго су расправљале о томе какав однос треба да буде према бившим домобранима, шта и како им треба објашњавати и којим путем их придобити за борбу. Међутим, све то није ишло лако. Из

⁵ АУП — Институт за раднички покрет БиХ, филм 10/457—458.

¹⁵ А VII — к. 1267 бр. рег. 6—5 (Допис штаба 5. корпуса НОВЈ бр. 1223 од 24. 12. 1944. штабу 39. дивизије и командама подручја).

тога је проистекла и потреба да се у бригаду што прије укључи већи број старијих бораца.

У бригади је 25. 10. 1944. било готово 50% потпуно босих бораца, а слабо обучених око 65%. Обући и обути то људство значило је ријешити један од веома важних проблема, тим прије што смо већ улазили у зимски период. Зато се бригада обраћа команди Козарског подручја да јој додијели кожу за израду опанака и други материјал за одјећу.

Тим путем је за око мјесец дана, у радионици бригаде, израђено 168 пари опанака, а оправљено 55 пари ципела. При интендантури биле су већ формиране кројачка, поткивачка и обућарска радионица.⁷ Ипак, проблеми попуте и снабдјеваша, већ од почетка уочени од партијске организације и штабова, остали су присутни и даље. Ово је једним дијелом утицало на покретљивост бригаде и шену борбену способност. Међутим, без озира на све то, непријатељ је већ од почетка осјетио присутност бригаде. У процјенама је ишао чак и даље, па је закључивао да на овом терену дејствују и две бригаде. У извјештају 4. усташко-домобранске бригаде стоји:

... „Железничка пруга није могла бити потпуно осигурана, нарочито када су на десној обали р. Уне прикупљене јаче непријатељске снаге (20. и 23. бригада) које су активно дејствовале и такорекућ свакодневно минирале жељезничку пругу на више мјеста, а нарочито између села Равнице и Босанског Новог. Услед тога одустало се од даљег поправка која је још увјек у квару. . .“⁸

По наређешу штаба бригаде батаљони су, одмах по завршеном збору, кренули на положаје.

Први батаљон је посио положај 5 — 4 км источно и сјевероисточно од Босанског Новог, други — положај према селу Равницама, на половини пута између Босанског Новог и Добрљина, трећи — прије формираша бригаде — држао је положаје према Босанском Новом, а затим је извршио покрет у рејон Босанска Градишка — Топола, 4. батаљон распоређен је источно и југоисточно од Добрљина.

Уочљиво је да је фронт веома развучен. Удаљеност од Босанског Новог до Костајнице ваздушном линијом је око

⁷ А VII — к. 1226 бр. рег. 48—2 у извјештају штабу 39. дивизије за новембар 1944. стоји: ... „Формирана је кројачка радионица с 4 мајстора кројача и 2 машине за шивење. Материјала нема у довољној количини, али је ипак успех у раду добар ... Обућарска радионица са 3 обућара, али без довољно материјала ... Опанчарска радионица са 9 опанчара, који су израђивали 30 пари опанака дневно. Код истих је било довољно материјала, итд....“

* А\П — к. 60 бр. рег. 10/1—2 (из извјештаја 4. усташко-домобранске бригаде за октобар 1944).

25 км, са изразито слабо комуникативним тереном, због чега је маневар по фронту и дубини, са око 500—600 бораца, био веома отежан. С друге стране, од ових положаја до Босанске Дубице ваздушном линијом је око 35—40 км, а до Босанске Градишке око 70 км. На тој комуникацији се увијек налазило 1—2 батаљона.

*Народ Баније доноси храну борцима 20. крајишке бригаде
(1. мај 1945. године)*

Пет дана по формирању бригаде, односно по одржаном збору, почеле су борбе на свим секторима око Козаре. Непријатељ је упорно вршио испаде ради пљачке или одбацивања наших снага даље од комуникација. С друге стране, у жељи да наметнемо своју иницијативу, да непријатељу нанесемо губитке, да му не дозволимо комуницираше цестима, бригада напада: два пута Добрљин, Равнице, Руданицу (Чекрк), Шимиће код Бање Луке, Доњу, Средњу и Горњу Тополу итд. Јединице су у сталном покрету од Босанског Новог према Дубици, Градишки и Башој Луци или обратно и свакодневно у борбама.

Међутим, најзначајније борбе бригаде биле су када су завршне операције наше армије биле у пуном јeku. Она је сада релативно попушена и боље наоружана (преко 2.000

бораца, 34 минобадача, 16 тешких митраљеза итд.), те организационо учвршћена, са драгоцјеним искуством из претходних борби.

Тако је и шен допринос у борбама за ослобађаше Босанске Градишке био веома драгоцјен.

Пети корпус Ј.А. је, наиме, послије успјешних операција чишћења и ослобађаша цијелог подручја у долини Босне, добио задатак да избије на просторију Бања Лука, Босанска Градишка и ликвидира непријатељске гарнизоне: Башу Луку, сва упоришта на комуникацији Бања Лука — Босанска Градишка и гарнизон Босанску Градишку.

Снаге непријатеља у гарнизонима Баше Луке, Босанске Градишке и на комуникацији између ових гарнизона бројале су средином априла 1945. преко 6.300 добро наоружаних војника. Ове су јединице биле претежно комплетне, а припадале су 6 усташко-домобранској дивизији са сједиштем у Бањој Луци.⁹

Двадесет првог априла 1945. извјештен је штаб 20. бригаде да акција, у духу заповјести штаба 5. корпуса почиње 22. априла око 20 часова, те да 20. и 13. бригада нападају Босанску Градишку. Рачунало се да ће гарнизон Босанску Градишку бранити око 1.300 војника. Али, ситуација се у међувремену измијенила. Непријатељ напушта Бању Луку с намјером да своје јединице што више сачува и да их пребаци преко Саве. Које су се све непријатељске снаге нашле 22/23. априла у Босанској Градишки, непосредно прије нашег напада, није се тачно могло утврдити. Међутим, „... према обавјештајним подацима, који се могу сматрати тачним, у Босанској Градишки накрцале су се све непријатељске јединице од Бања Луке. Командант 6. непријатељске дивизије био је генерал Метикош, а командант 15. усташко-домобранске бригаде у Босанској Градишки био је пуковник Бунчар Јосип ...” — каже се у једном извјештају штаба 39. дивизије.¹⁰

Први налети јединица 13. бригаде нису дали очекиване резултате, сем код 2. батаљона који је на предњем насипу успио да освоји два бункера и неколико ровова. Али, на задњем насипу канала непријатељ је имао друге бункере којима је затворио брешу и спријечио продирање овог батаљона.

У то вријеме 3. и 4. батаљон 20. бригаде такођер нападају Босанску Градишку, а 2. батаљон је успјешно извршавао свој дио задатка — продирао је у сам град.

⁹ Архив војноисторијског института К. бр. 1267.

¹⁰ А VII — К. бр. 1267, рег. бр. 1—3

Са 2. батаљоном пошли су замјеник команданта Триво Пралица и помоћник комесара бригаде Изудин Чаушевић. Кретали су се у колони по један. Жељели су да без отварања ватре, неопажено уђу у град. То је успјело. Двојица заробљеника на првим рововима који су се предали — помогли су у томе. Послије извјесног времена дошло је до судара овог батаљона са усташама у самом центру града. У граду мравињак од непријатељских војника. Било је ту и пијаних, рањених, избезумљених итд. То што су тек стигли у Босанску Градишку из Бање Луке и других гарнизона, пијани и уморни, а уз то свјесни своје тешке ситуације— омогућило је батаљону да у граду, међу шима, остане читаву ноћ. Остале наше снаге нису, наиме, то вече успјеле ући у опкољени гарнизон. Овај је батаљон извршио основни задатак: дигао је мост на Сави и морао се, тек ујутро, повући — пробојем из града.

У борбама за Босанску Градишку, наша је бригада избацила из строја 408 непријатељских војника, од чега погинулих 355, а заробљених 53. Заплијешено је: 204 пушке, 7 ларих и 3 тешка минобацача, 17 пушкомитраљеза итд. Губици бригаде су били: 16 погинулих и 61 рањен. Од руководилаца су погинули: Фехим Чаушевић заставник, командир батерије артиљеријског дивизиона, Сафет Бркић водник 3. чете 4. батаљона, Сулејман Јусуфагић, Сафет Ибрахимбеговић десетар 3. чете 3. батаљона и Душан Шврака, десетар у истом батаљону.¹¹

У овим борбама посебно су се истаки: Триво Поповић потпоручник, помоћник политичког комесара чете — заплијенио пушкомитраљез, уништивши његову послугу, Стојан Јехић помоћник митраљесца — убио 4 војника и заплијенио пушкомитраљез, Ненад Петровић старији водник, убио 6 војника и заплијенио минобацач, Мехо Хусић десетар, убио шесторицу и заплијенио 2 пушкомитраљеза, Вукашин Јаковљевић борац, убио 8 усташа и заплијенио један пушкомитраљез, Станко Цеста десетар, убио 6 војника и заплијенио 4 пушке, Суљо Бјелобрвић водник, са десетином бомбаша уништио бункер, којом приликом су непријатељу нанујети губици од 8 погинулих, а заплијењена су и 3 пушкомитраљеза, Миле Пешић десетар, посебно се истакао као митраљезац и заплијенио један тешки минобацач, Душан Граховац поручник, са својом четом нанио непријатељу губитке од неколико десетина погинулих и том приликом заплијенио је 7 пушкомитраљеза и један тешки минобацач и други као: Перо Стојнић, Јово Босанчић, Хусо Вукелић, — са

" А VII — К. бр. 1283, пер. бр. 18—1.

својим водом заплијенио један пушкомитраљез, 15 пушака, 1 кола ратног материјала, 5 коња и убио 7 војника, затим — Бранко Кеџман, болничар, Вукашин Топић, Остоја Лукач, Петар Станић, Млађен Ђурић и други.

Штаб дивизије у свом извјештају бр. 818 од 12. 7. 1945. истакао је да су се од јединица које су нападале Босанску Градишку:

„ ... особито истакли 2. батаљон и извиђачка чета бригаде, чијим је смелим продором у упориште Б. Градишка порушен понтонски мост на реци Сави, те тиме онемогућено пребацивање непријатељских снага у Стару Градишку, на леву обалу р. Саве. Мишљеша смо да се 2. батаљон и извиђачка чета 20. бригаде за изведену акцију похвале путем наредбе целој нашој Армији .. „¹².

Веома жестоке и дуготрајне борбе водила је 20. бригада, уосталом као и читава 39. дивизија, за ослобађање Босанског Новог и Двора на Уни. То је оно вријеме кад су наше јединице предузеле офанзивна дејства за чишћеше долине Уне и избијање на просторију Костајница, Сисак, Петриња, а затим даљња дејства ка сјеверозападу.

У долини Уне непријатељ је почео да напушта упоришта и да се повлачи преко Босанског Новог у правцу сјевера. До 25. априла 1945. још је држао: Босанску Крупу, Отоку, Босански Нови, Добрљин, Босанску Костајницу и Босанску Дубицу, а већ тога дана су снаге 3. ударне дивизије ослободиле Босанску Крупу. Слиједећег дана напуштени су Отока, Блатна и с. Ракани. У међувремену Павелић је издао наредбу свим трупима у долини Уне да се линија Босански Нови — Костајница — Јасеновац — Новска мора држати по сваку цијену.¹³ Требало је обезбједити вријеме за евентуално пре-груписавање њемачких и усташко-домобранских снага даље на сјеверозападу.

У духу постављеног задатка о гоњењу непријатеља општим правцем ка сјеверозападу и његовом уништењу, штаб 2. армије је 26. априла 1945. упутио наређеше штабу 39. дивизије слjedeћег садржаја: „ . . . Најенергичније продужите надираше ка Босанском Новом и предузмите све мере да се мостови спасу . . .“¹⁴ Истог дана штаб 39. дивизије конкретније је упознао штабове бригада са предстојећим дејствима. Двадесета бригада, са просторије на коју је стигла послје напада на гарнизон Босанску Градишку, добила је задатак да се пребаци на лијеву обалу Сане. Бригада је послје дугог

¹² А VII — К. бр. 1267, бр. пер. 1—3.

¹³ А VII — К. 1267, бр. пер. 2/1—3.

¹⁴ А VII — К. 1267, бр. пер. 2/7—3.

и напорног марша од Босанске Градишке била изморена, али су борци и руководиоци, ношени веома великим одушевљењем и самопоуздањем, све тешкоће дисциплиновано и добро поднијели.¹⁵

Упориште Босански Нови је по природи склопа земљишта врло погодно за одбрану. Фортификацијски је било јако утврђено са читавим низом најтврђих бункера. Читаво упориште је било опасно сталним препрекама од жице, а пред шима су била врло густа минска поља. На препрекама су висиле мине. Токови ријека су отежавали координацију напада.

Упориште Двор на Уни било је у тијесној вези са Босанским Новим. И једно и друго су чинили јединствен одбрамбени систем. Губљење Двора на Уни значило је за непријатеља одсијецаше свих његових снага у Босанском Новом и јужно од овог гарнизона.¹⁶

Јединице 20. бригаде, без једног батаљона, почеле су да се пребацују преко Уне код с. Доши Ракани. Непријатељска артиљерија из упоришта Рудице тукла је наше јединице. Трећи батаљон је остао да ликвидира Руднице, што му је пошло за руком тек 28. априла.

Јединице 20. бригаде (ако се изузму борбе 3. батаљона за ликвидацију упоришта Рудица) ступиле су у контакт са непријатељем у оквиру напада на Босански Нови и Двор на Уни у 9.00 часова 28. априла 1945. Други батаљон је нападао непријатеља на положајима с. -Јаворник — с. Матијевићи. Међутим, непријатељ јачине око 150 Нијемаца, вршио је бочни удар са положаја Закопа (К. 354) у правцу Јаворника. Брзим маневром наш батаљон је успио одбацити непријатеља и продужити напад правцем Јаворник — с. Матијевићи. Борба на овом сектору завршена је 28. априла око 11 часова,

¹⁵ Штаб 39. дивизије у свом извјештају штабу 2. армије под бројем 819 од 13. 7. 1945. на једном мјесту каже: „... Морал и стање наших јединица био је изврстан. Непрекидан и врло тежак марш од Б. Градишке на линији Б. Дубица — Б. Костајница — Б. Нови издржали су изврсно, а нарочито они који су имали дужи маршевски пут (Б. Градишка — с. Ђешљани — 20. бригада ...)“ (А VII — К. 1267, бр. рег. 2/1—3).

¹⁶ У долини Уне, пред почетак ових дејстава, налазиле су се слиједеће непријатељске јединице: дијелови 373 „Тигар“ дивизије која је у борбама око Бихаћа разбијена и сад је бројала 1.000—1.500 људи, око 2 батаљона 104. шемачке дивизије (остале снаге ове дивизије налазиле су се у рејону Карловца), јединице 4. усташко-домобранске дивизије (штаб — Двор на Уни), јединице 10. усташко-домобранске дивизије са око 3.000—4.000 војника, распоређене од Б. Новог и Двора ка Уни до Острошца и нешто усташа распоређених у доњем току Уне. Непријатељ 1е у то вријеме контролисао и долину Купе, Карло-Еац — Сисак (А VII — К. 1267, рег. бр. 2/11—3).

без заузимања с. Матијевића (гдје су се налазили ватрени положаји артиљерије непријатеља).

Нешто касније 4. батаљон наше бригаде напао је непријатеља на положајима на брду Закона (К. 284), К. 260, и К. 257. Овдје су се налазиле оне снаге које су прије тога извршиле бочни удар на наш 2. батаљон. Чете 4. батаљона су успјеле, послје трочасовне борбе, да протјерају непријатеља са поменутих положаја. Међутим, он је и на овом сектору убацио нове снаге, извршио снажан противнапад и изгубљене положаје повратио.

Храброст и упорност бораца и руководиоца 1. батаљона у борби 28. априла су за сваку похвалу. Батаљон без предаха напада упориште Хртић, успјева и гони непријатеља све до цесте у Двору на Уни, гдје пада у окружеше. Извлачење из окружења представљало је посебан подвиг и захтијевало је изванредну сналажљивост. Без обзира на губитке које је батаљон претрпио, задатак је успјешно извршен. До сличних ситуација и успјешних маневара долазило је и код других јединица.

Општи и посљедши напад читаве 39. дивизије на упоришта Босански Нови и Двор на Уни почео је 30. априла 1945. у 17 часова. Претходно је извршена артиљеријска припрема. Координација дејства постигнута је и са 20. бригадом. Један борац препливао је Уну и донио у наш штаб извјештај и наређење штаба дивизије о почетку напада.

Послје жилаве борбе, јединице 13. и 15., а нешто касније и 20. бригаде успијевају продријети у Босански Нови 1. маја.

Непријатељ у бјекству брзо прелази преко мостова, док наше јединице воде борбу са шеговим заштитницама. На мостовима је оставио велике количине експлозива, припремљеног за рушеше ових објеката. То му, међутим, није пошло за руком. Мостови су спасени, сем дјелимичних оштећења.

У борбама за Босански Нови и Двор на Уни, борци наше бригаде, као и читаве дивизије, показали су изванредну храброст. Штета је што велики број јуначких подвига појединаца, па и читавих јединица у овој борби, није нигдје забиљежен. Поред тога, показао се веома развијен смисао наших руководиоца за маневар водом, четом и батаљоном. Баш оно што смо у првој фази борби наше бригаде, до напада на Босанску Градишку, сматрали као озбиљну машкавост у руковођешу четом и батаљоном, недостатак самоиницијативе и маневара, у овим борбама дошло је до пуног изражаја.

Остало је забиљежено да су се у завршним борбама за Двор на Уни, поред осталих, истакли и: Вукашин Топић водник, са својим водом убацио се у непријатељеву позадину

и нанио му губитке од 18 погинулих. Иако је био одсјечен врло брзо се снашао и извукао вод; Никола Грујић, на упоришту Хртић први је ускочио у ров и нанио непријатељу губитке од 7 погинулих; Михајло Буразер борац, исто на Хртићу, својим пушкомитраљезом убио је 9 непријатељских војника; Винко Перић заставник, политички делегат вода, ватром из пушкомитраљеза убио 5 непријатељских војника; Анте Комљеновић борац, код Хртића ускочио у ров и ватром из пушкомитраљеза убио 3 непријатељска војника; Зора Боснић борац, код Двора на Уни била је рашена и пала непријатељу у руке. Користећи се противнападом наших јединица успјела је да се извуче и спасе. Даље, истакли су се Филип Катић, Триво Поповић и други.

Двадесета бригада ушла је у Загреб 8. маја 1945. у 13.15 часова.¹⁷

Борци су били раздрагани. Преко савског моста и даље, савском цестом, бригада је ишла у колони. Народ је, на путу до казалишта, веома срдачно дочекао наше јединице. Бацао је цвијеће, нудио цигарете и пиће. Колико се стизало, борци су понуде примали и срдачно захваљивали.

Ситуација у граду није још била сасвим јасна. Бригада се није сусрела ни са једном нашом јединицом. Утисак је био да је прва стигла у град, бар ако је ријеч о уласку с ове стране.

Нијемци и усташе имали су намјеру да бране Загреб. У том смислу постојао је и план одбране. Према том плану, град је био подијељен на осам одбрамбених сектора.¹⁸

План одбране Загреба са подјелом на секторе и тачно одређеним границама упућен је командантима сектора на личност, уз одговарајућу заповјест. Умножаваше заповјести било је строго забрашено.

Командант одбране града је, према овој заповјести, истовремено и командант Фелдкомандантуре 725 „који је уједно и борбени заповједник (Кампфкомандант)". У случају напада на град шему је све потчишено.

¹⁷ АУП — К. 1283, бр. рег. 16—1 (извјештај штаба 20. бригаде штабу 39. дивизије и К. 1267, бр. рег. 2/1—3 (извјештај штаба 39. дивизије, штабу 2. армије пов. бр. 819).

¹⁸ Одбрамбени сектори: Максимир, границе — јужно улица Звоимирова — Максимирска, а западно завршетак те две улице и сјеверно од њих, други сектор, јужно од Максимира, централни дио града чинио је трећи сектор (Јелачића трг, Мартићева, Влашка улица укључено и главна жељезничка станица и територија јужно од ње), четврти сектор наслања се на централни дио града и јужна му је граница Ботанички врт, сјеверно укључно Илица и на западу Франкопанска улица, пети сектор је на граници четвртог око Клајићеве улице, шести и седми сектор чине западни дио града, а осми јужно од ових.

Према овој заповјести, половина свих јединица одређе-них за одбрану имала је увијек бити спремна „на хитну бор-бену употребу“, а служба везе организована тако „да се нај-хитније морају све постројбе обавјестити“..., каже се у по-менутој заповјести.¹⁹

Међутим, развој догађаја на ратиштима није текао по плану Нијемаца и усташа, него је узео неумитан ток, по ко-јем је ситуација за окупаторе и шегове савезнике била веома тешка. Остаци фашистичких снага затечених на југозапад-ном ратишту настојали су по сваку цијену што прије извући се према сјеверозападу, како не би пали у руке Народноосло-боцилачке војске. Помагачи Нијемаца — усташе и четници — били су обезглављени и гледали су да побјегну иако за-право нису знали ни куд ни како.

Непријатељ је био разбијен и повлачио се према Сло-венији, а наше јединице су настављале гошеше. У ствари, војна организација са командним особљем већ није постојала, јер су војне и цивилне власти биле у бјекству. Трупe остав-љене да штите повлачење биле су њемачке јединице и нај-крволочније усташе.

Повлачење непријатељских снага из Хрватске текло је ужурбано комуникацијама између Крке и Саве и лијевом обалом Саве.

Дио снага 20. бригаде, кад је стигао до казалишта, кре-нуо је Франкопанском улицом и Илицом до Јелачић трга. Одатле је 3. батаљон упућен Тушканцем према Павелиће-вом двору. Овај је батаљон наишао на морнарџику јединицу, јачине око 250 војника, са оружјем и војном музиком. Одмах су сви разоружани... „У даљшем напредовању наилазимо на отпор банде, која је имала задатак да сруши радио-ста-ницу и са шима смо водили борбу“, пише на једном мјесту штаб 3. батаљона у свом извјештају.²⁰

Други дио снага бригаде кренуо је у међувремену од ка-залишта Клајићевом улицом и Илицом и у западном дијелу Илице дошло је до борбе с Нијемцима.²¹

¹⁹ А VII — К. 60, бр. рег. 2—I (прва страница поменуте заповјести не постоји, па се тачно не зна кад је издата).

²⁰ А ^ П — К. 1283, бр. рег. 166—1 (из извјештаја штаба батаљона о борбама 8. маја у Загребу).

²¹ А VII — К. 1267, бр. рег. 2/1—3 (извјештај штаба 39. дивизије пов. број 819). У званичним документима није детаљно изнијет овај сукоб с Нијемцима, али по личном сјећању били смо изненађени. Наиме, на тргу код Казалишта, када смо застали да би се дао задатак једитлицима, наишао је путнички аутомобил са једним цивилним ли-цем. Аутомобил је био њемачке војске. Зауствовали смо га и питали ко је он и коме припада. Шофер је одговорио да припада „народној заштити“ и да је аутомобил „народне заштите“. Наређено му је да

У току првог дана борби у Загребу, 20. бригада је нанијела слиједеће губитке непријатељу: 195 погинулих, 40 рањених, а 449 заробљених. Само 3. батаљон наше бригаде заробио је 16 официра, 63 подофицира и 207 војника.

Наши губици су били 9 погинулих и 14 рањених.

Заплијењено је: 3 камиона, 2 мотоцикла са приколицом, 30 гарнитура војничких одијела, 177 пушака, 41 пушкомитраљез, 32 пиштоља, 1 хаубица и друга опрема. У току борби наше су јединице изгубиле 5 пушкомитраљеза и 4 аутомата.²²

Тако је 20. крајишка НОУ бригада, послје ослобођења Загреба, са осталим јединицама ЈНА наставила гоњење и уништаваше непријатеља све до коначног ослобођења наше земље.

Од 1. маја 1945. када су јединице наше бригаде ослободиле Двор на Уни, до њеног повратка у Босну, она је заробила 2.119 непријатељских војника, а из строја избацила 622. За то вријеме заплијењено је: 1.006 пушака, 169 пушкомитраљеза, 13 тешких митраљеза, 6 лаких минобацача, 7 тешких минобацача, 7 топова, 6 противавионских топова, 54 аутомата, 186 пиштоља и остале опреме.

У истом времену имали смо 22 погинула и 99 рањених.²³

Од формирања у Прусцима код Босанског Новог, 12. октобра 1944. године, па до краја рата прошла је тежак пут. Иако једна од најмлађих наших бригада, она се врло брзо уклопила у операције ширих размјера у саставу дивизије и армије. Бригада је испунила оно што је на збору у Прусцима 12. 10. 1944. заклишући се обећала: „Заклињемо се да ћемо славу Козаре чувати и очувати . . .”

Изудин ЧАУШЕВИЋ

нас вози до војних складишта. У аутомобил су ушли чланови штаба бригаде. Истовремено, по наређењу команданта бригаде, за нама је кренуо наш камион са једним дијелом извијачке чете. Нисмо дуго ишли и наједном смо упали међу двије колоне Нијемаца. Кретали су се ка центру с једне и друге стране коловоза, а испред њих њемачки официр и један или два противтенковска топа. Били смо изненађени, а и они док су се снашли, уопјели смо скренути у побочну улицу. За нама је наишао камион са дијелом извијачке чете. Нијемцима је сад било јасно о чему се ради. Кад смо наишли са затвореним аутомобилом, могуће је да су мислили да се ради о њемачким официрима. Напали су наше борце извијачке чете којом приликом је погинуо комесар Душан Стакић, Алија Мердан борац, Владо Пабрушевски борац и Јован Тиварац курир.

²² А УП — К. 1283, бр. рег. 16—1 (мјесечни извјештај штаба 20. бригаде за мај 1945. пов. бр. 302/45. од 2. јуна 1945).

²³ А VII — К. 1283, бр. рег. 16—1 (из извјештаја бр. 302/45).

НА КОЗАРИ У 20. КРАЈИШКОЈ НОУ КОЗАРСКОЈБРИГАДИ

Послије наиада на Бању Луку у другој половини септембра 1944. отишао сам на партијски курс у Сански Мост који је трајао око 35 дана. Био је то, у ствари, војно-политички курс на коме су, поред партијско-политичких руководилаца из јединица, били и неки партијски руководиоци са терена. Са Козаре су, сјећам се, били: Есад Капетановић, Смиља Батоз, Анђа Кнежевић и још неки другови и другарице. Било је више чланова средњих комитета КПЈ из Босанске крајине, те политички комесари и помоћници комесара из батаљона. Курс је организовао Обласни комитет КПЈ за Босанску крајину.

У међувремену је 16. бригада, у којој сам се дотад налазио, ушла у састав бригаде народне одбране. Реорганизацијом ових двију јединица, заправо, њиховом фузијом, створио се вишак кадра, за којим се опет осјећала потреба у 39. дивизији. У саставу ове дивизије била је 20. крајишка, која је формирана 12. октобра 1944. године.* Бригада је формирана

* „Одлуком Штаба корпуса досадашња Козарска група НОП одреда и Тешањско-теслићки НОП одред оформљују се у бригаде.

а) Досадашња Козарска група НОП одреда оформљује се у 20 Крајишку бригаду;

б) Досадашњи Тешањско-теслићки НОП одред оформљује се у 19 Крајишку бригаду.

У Штаб 19 бригаде поставља се:

— За команданта бригаде друг Лаловић Момир.

— За политичког комесара друг Пајчин Коста.

У Штаб 20 бригаде поставља се:

— За команданта мајор друг Обрадовић Млађо, досадашњи командант Козарске групе одреда.

— За политичког комесара друг Рајић Лука, досадашњи пол. комесар Козарске групе одреда.

Замјенике команданата бригада предложиће штабови дивизија.

19 Средњобосанска бригада потпадаће под команду Штаба средњобосанске дивизије.

20 Крајишка бригада потпадаће под команду Штаба XXXIX дивизије.

од три одреда који су дјеловали на подручју Козаре: Козарског, Лијевчанског и Тимарског, а у њен састав ступио је већи број домобрана који су се предали нашим јединицама 1944. године. Мислим да их је могло бити неколико стотина.

Када сам се послѣ завршеног курса у Санском Мосту вратио у Јајце, већ је постојао захтјев 39. дивизије да им се упути, односно, врати тридесетак политичких руководи- лаца, од водних делегата до комесара батаљона. Тако сам са групом политичких руководилаца из Јајца кренуо у Перван. Било нас је, колико се сјећам, двадесет девет, углавном бораца из Подгрмеча и са Козаре. Међу њима су били: Милан Тања (погинуо као помоћник комесара батаљона код Босанеке Градишке), Чедо Станаревић, Свето Бркић, један командир чете, мислим да се презивао Шпановић. Он је био једини војни руководилац међу нама. Иако сам био руко- водац ове групе, Шпановића сам уважавао као војнички израслијег и способнијег за наше пребацивање преко Мањаче. Путовали смо седам дана од Јајца до Первана. Били смо млади, па смо овај доста напорад пут релативно добро подносили. Терен куда смо пролазили био је тежак, путеви блатњави и непроходни, а с друге стране, вребала је опасност преко Мањаче, Кључа и Санског Моста, јер смо прелазили тереном који су контролисали четници.

Стигли смо у Перван, гдје се налазио штаб 39. дивизије. Била је ноћ. Командант дивизије био је Војо Тодоровић, а комесар Војо Ступар. Штаб се налазио у једној лијепо освјет- љеној сеоској кући. Чини ми се да је ту била нека плинска лампа која је освјетљавала просторију. Била је то ријеткост у нашим приликама. Био сам просто импресиониран величи- ном штаба и именима ових истакнутих бораца и руководи- лаца. Када сам се јавио и обавјестио колико сам довео дру- гова, били су радосни, јер им је заиста био потребан овакав кадар.

Војо Ступар се послѣ вечере интересовао како смо пу- товали, да ли је неко рашен или се разболио, да ли смо глад- ни и слично. Мени је тада рекао да ћу ићи на лијеп терен, добру дужност, али ће на њој бити доста посла за политич- ког руководиоца. На Козари дотад нисам био. Други дан изјутра саопштио је да нас једанаест идемо у 20. крајишку

За начелника Штаба 11 Крајишке бригаде поставља се поручник друг Имширпашић Мехмед, досадашњи наставник Подофицирске школе Штаба IV дивизије.

Ова наредба ступа одмах на снагу.

(Из наредбе штаба 5. корпуса НОВ Југославије од 1. окто- бра 1944).

бригаду, а ја за комесара 4. батаљона. Рекао ми је да се јавим у штаб бригаде у селу Дубрави. Иначе, ово село повише Пастирева, према Босанском Новом, Козарчани називају Думбрава. Четврти батаљон, у који сам упућен, налазио се у Побрђанима, према Босанској Дубици. Ово село звали смо и Дубичким Побрђанима, јер постоји још једно село Побрђани, према Босанској Костајници, које је у народу познато као Козарачки Побрђани.

Са мношћом су на Козару путовали Чедо Станаревић и Милан Ташга који су били одређени за помоћнике комесара батаљона у 20. бригади. Стигао сам у штаб бригаде, гдје сам нашао Михајла Гачића команданта, и Јашу Рајтера комесара бригаде, који је на Козари био познат као Лука Рајић. Они су већ знали за наш долазак. Саопштили су ми да кренем у штаб 4. батаљона који се налазио у Побрђанима, према Босанској Дубици. Из Думбраве смо, са помоћником комесара овог батаљона, Милошем Зецом, кога сам затекао на састанку у штабу бригаде, кренули у Побрђане. Ишли смо преко Пастирева и даље преко Стригова, Читлука и других села према Побрђанима.

У штабу батаљона нашао сам Милана Куботу, команданта батаљона, на коме су се видно примјећивале зарасле ране из ранијих ратних окршаја у Козарском одреду, 5. и 11. козарској бригади. Крупан и развијен, изгледао је старији од мене. Његов замјеник био је Гојко Згошанин, звани Краљевић. Догађало се то концем новембра или почетком децембра 1944.

У току читавог пута према Козари размишљао сам о томе како ћу се снаћи међу Козарчанима и уопште на Козари. Раније нисам имао прилике, иако сам се у току рата сусретао с њима, да боље упознам Козарчане. Слушао сам много о шиховом јунаштву, па сам био под једним, просто речено, оптерећењем и питањем да ли ћу као борац, иако сам већ био комесар батаљона, бити раван Козарчанима. И све што сам доживљавао на путу и у сусретима било је увијек подређено том схватању и осјећању. Била је то, тако да кажем, нека врста страхопоштовања. Питао сам се да ли ћу имати довољно способности и храбрости да им будем руководац. И то шима, по ратовашу чувеним и славним Козарчанима. Међутим, тога је ускоро нестало.

Осјетило се то већ приликом путовања из Думбраве у Побрђане. Путовао сам са Милошем Зецом, помоћником комесара, који је у штаб бригаде дошао на кошу и тако се враћао. Мијешали смо се у току пута. Рачунао сам да је то шегов кош. Њему је било непријатно, просто срамота, да

само он јаше, па је нудио и мени. Падао је снијег праћен кишом, па је по сусјежици било напорно путовати. Већ овај однос Милоша Зеца створио је код мене утисак да су Козарчани једноставни људи, срдачни као и сви Крајишници, да нема никакве друге особености у шима као људима. Такав утисак сам стекао непосредно када сам прво вече дошао у штаб батаљона. Већ је била створена атмосфера правог другарства и срдачног пријема. Почеле су шале, повлачење и испитивање комесара, вучење за језик, како би се то у народу рекло.

Био сам повисок у односу на Гојка Згоњанина Краљевића, који је био онизак. Сазнао сам да је прије рата добро руковао штапом и добро тукао, па је одмах хтио да зна ко је најјачи у штабу батаљона. Ту је био и Перо Панић, секретар батаљона, трговачки помоћник из Босанске Градишке, Хрват. Сазнао сам да је од 1941. у народноослободилачком покрету и да је као наш сарадник и обавјештајац радио у Босанској Градишки, а затим изишао у партизане на Козару. И Перо је био веома пријатан и једноставан, као предратни трговачки помоћник знао је да успостави присан контакт са људима. И он је био онизак, али крупан, сличан Краљевићу. Тако се међу нама створила веома срдачна и присна атмосфера. Требало је тада, онако у шали, одмјерити и видјети да ли сам ја јачи или неко од њих у штабу.

Трајало је то тако неколико дана. Заборавио сам на онај осјећај козарачке супериорности и храбрости, јер ми је овај људски однос и присност другова у штабу елиминисао раније представе о Козарчанима. У прво вријеме држао сам се мало резервисано и „запријетио“ оној двојици, Гојку и Пери, да ме не задиркују. Краљевићу сам добацио да ће шетати по плафону ако ме буде задиркивао. Он се није дао. Онако у шали зграбио сам га и подигао и наређивао му да „корача по плафону“. Као када дјеца пођу у школу, осјећају се несигурним, али када се мало ослободе, нормално се осјећају. Тако се међу нама, у штабу 4. батаљона, стварало присно пријатељство. Осјетио сам да сам на ших оставио утисак једноставног и присног човјека и друга, без обзира на то што сам дошао из другог краја и друге јединице, иначе свјеж, са партијског курса.

У озбиљним часовима нарочито су били заинтересовани да им причам о томе шта смо учили на партијском курсу, затим о политици, о теорији, о марксизму и историји Све-савезне комунистичке партије (большевика). За ово су нарочит интерес показивали Краљевић и Перо Панић. У оваквим разговорима знала је и ноћ да прође.

Батаљон је, колико се сјећам, у то вријеме имао четири чете. Налазио се још у формирашу и попушавашу новим борцима. Командни кадар се често мијењао, па је сад тешко присјетити се свих другова. У 1. чети, у вријеме формирања, командир је био Перо Стојнић, замјеник командира Остоја Пралица, помоћник комесара Милош Радишић, у 2. чети помоћник политичког комесара био је Лука Обрадовић, у 3. чети командир је био Бране Пилиповић, замјеник командира Раде Маџар и помоћник комесара Мирко Вуковић.

Већ у другој половини јануара 1945. године, заправо, 20. јануара, када је формиран артиљеријски дивизион 20. бригаде, именован сам за комесара дивизиона. Кренуо сам на нову дужност. Стигао сам у село Прусце, у кућу Душана Мајкића. Наређењем штаба 5. корпуса предвиђено је било да се формира бригада артиљерија, у коју би ушли сви пт-топови калибра 37 мм и бацачи од 50 до 120 мм. Бригадну артиљерију сачињавао би штаб дивизиона, са двије до три батерије ових оруђа.

Наша бригада већ је добила минобацаче 82 мм од савезника. Имали смо и два противтенковска топа. Нису имали предњаке, па смо правили саонице помоћу којих смо их вукли.

У дивизиону су биле три батерије. У вријеме мог доласка још није било команданта дивизиона, имали смо само ађутанта. Био је то Фрањо Јаксетић, родом из Истре, а дошао је из домобрана. Послије извјесног времена за команданта дивизиона именован је Милан Кубота, ранији командант 4. батаљона. Са њим сам већ провео неко вријеме док сам био комесар тог батаљона.

У дивизиону су биле три батерије, двије минобацачке и једна противтенковска. Командир једне минобацачке батерије био је Фрањо Бошшак, иначе домобрански наредник, који је у 1944. години прешао у партизане. Командир друге минобацачке батерије био је неки од старијих бораца са Козаре, а командир противтенковске батерије Драгоје Гаврановић, родом из Омарске, од Приједора. Мислим да је комесар ове батерије био Обрадовић, жељезничар из Сводне. Политички комесар једне батерије био је Мирко Вуковић, од Добрљина.

Још прије формираша бригадног дивизиона, наши минобацачи, као минобацачка батерија, учествовали су са нашим снагама у нападу на такозвани Чекрк.

У том нападу имали смо више жртава од наших минобацача, јер су минобацачлије тукле по жици пред непријатељским упориштем али и по нашим положајима.

У 4. батаљону је на дужност комесара батаљона именован, после је мога одласка, Никола Мајсторовић, иначе мој земљак, Петровчанин. Раније је био текстилни радник у Београду и тамо је још 1940. године примљен у Комунистичку партију Југославије. Раније је био секретар Општинског комитета КПЈ у Рајновцима, код Кулен-Вакуфа, а једно вријеме смо били и у истом, Петровачком, батаљону. Замјенио ме је и у марту 1945. на дужности комесара дивизиона, када сам отишао на дужност комесара бригаде, намјесто Јаше Рајтера.

Као што сам раније истакао, већ након десетак дана боравка међу Козарчанима осјећао сам се као да сам међу својим Петровчанима. Чини ми се да сам успио да утврдим двије ствари које су карактеристичне за Козарчанина као борца.

Козарчани су добро цијенили сваког ко није кукавица и ко је поштен, па чак и ако није храбар. Много су пажше посвјећивали спремности борца да се у борби жртвује за друга. Ко није био у сташу да се мјери са њима или да им призна да је плашљивији, није им могао доћи за комесара, командира и уопште, руководиоца. Једноставно, посебно су цијенили храброст и поштеште борца и руководиоца. Теорија и теоретска спремност морали су бити поткрепљени овим особинама и људским вриједностима.

Дејство артиљеријског дивизиона 39. дивизије у борбама код Костајнице (прољеће 1945. године)

Негдје у фебруару 1945. године кренуо сам са дивизионом према Лијевчу пољу да набавимо храну за товарна грла. И раније смо тамо одлазили и снабдјевали јединице коњима и сточном храном. Стигао сам у Међувође, гдје се налазио Срески народноослободилачки одбор за срез Босанску Дубицу. Иначе, у то вријеме сви позадински органи, народноослободилачки одбори и војнопозадински органи — команде мјеста, били су веома добро повезани телефонским линијама. Овдје је пред нас изашла Сида Марјановић, потражила ме и рекла да се телефонски јавим штабу 20. крајишке бригаде. Јавио сам се Јаши Рајтеру, комесару бригаде, који ми је саопштио да предам дивизион комесару једне батерије, те да се јавим штабу бригаде ради одласка на другу дужност.

По доласку у штаб бригаде речено ми је да идем у Приједор за комесара артиљеријског дивизиона 39. дивизије. Кренули смо у Приједор Јаша Рајтер, комесар, Изудин Чаушевић, његов помоћник и ја. Њих двојица су ишли на састанак у штаб дивизије, а ја на нову дужност комесара дивизиона.

У том времену комесар овог дивизиона био је Ранко Радуловић који је са мном био на партијском курсу у Санском Мосту. Радуловић је требало да замјени Јашу Рајтера на дужности комесара 20. крајишке бригаде, а ја да преузем од шега дужност комесара дивизиона. Нисам знао за ове планове, али сам касније дознао да је од овог дивизиона требало да се формира артиљеријска бригада дивизије. У дивизионима није у то вријеме било партијских руководилаца у својству помоћника комесара, већ су комесари у исто вријеме били и партијски руководиоци.

Намјераване персоналне промјене у дивизиону нису одмах спроведене, па смо Јанко Радуловић и ја извјесно вријеме били скупа са истим дужностима. Задржао нас је Свето Дрецун, помоћник комесара 39. дивизије, који је касније погинуо код Зенице, мислим 6. априла 1945.

Једнога дана дошао је Свето Дрецун код нас и интересовао се може ли Мане Кеџман, помоћник комесара батаљона који је такође са нама био на курсу у Санском Мосту, а онда је био у 13. крајишкој бригади, бити комесар дивизиона. Од њега ће се, тако нам је рекао Дрецун, формирати артиљеријска бригада, па би Кеџман био партијски руководилац бригаде. Знајући Кеџмана, рекли смо да му се може повјерити ова дужност исто као и нама. Истина, Дрецун нам није саопштио одлуку о томе, јер се чекало на проширени састанак дивизијског комитета. Том састанку присуствовали смо ја и Јанко Радуловић као планирани комесари поменутих јединица. На састанку је, поред осталог, била и тачка днев-

ног реда — распоред кадрова. Поред чланова дивизијског комитета, били су ту и комесари и помоћници комесара бригаде 39. дивизије. Састанку су присуствовали и Угљеша Даниловић, из Покрајинског, и Осман Карабеговић, из Областног комитета Комунистичке партије Југославије.

Овај састанак је одржаван управо у вријеме великих припрема за завршне операције за ослобођење земље, па је било ријечи и о плановима за гоњење непријатеља и чишћење градова. Наиме, радило се о коначном ослобађању градова и одређених подручја која су све дотада била под непријатељским утицајем, па је требало припремити борце за ова мјеста. Посебно их је требало припремити за правилан однос према народу и народној имовини. Зато се партијска организација у јединицама припремала за тај посљедњи јуриш. Ослобађањем ових градова и насеља сусретали смо се са становништвом које је било под непријатељском пропагандом и утицајем, па је требало партијским и политичким дјеловањем обезбједити да се сваки борац, чак и онај који се не може контролисати, представи том народу као прави представник Народноослободилачке војске. Трбало је првим нашим сусретом са овим народом разбити непријатељску пропаганду, сијану у току четири године рата, не само од главешина Павелићеве НДХ, већ и од оних најситнијих непријатеља, посебно о томе да немамо вјере, да рушимо богомоље, цркве и цамије, да не поштујемо основне људске норме и слично.

Прије тога, у фебруару 1945. године, Војислав Кеџмановић Ђедо, предсједник ЗАВНО БиХ-а, говорећи на смотри 39. дивизије у Приједору и на народном збору, жажелио је борцима 39. дивизије сретан пут до коначне побједе. Истовремено је позвао борце да, када буду марширали испод хабзбуршких двора, не забораве злодјела окупатора и домаћих издајника која су почињена на Козари. То је, сада, тако да се изразим, требало мало амортизирати партијски и политички и врло озбиљно извршити партијске припреме за тај посљедши јуриш који је друг Ђедо најавио и подвукао. Свему томе требало је сада дати политичко-партијску димензију.

Посљедша тачка дневног реда састанка дивизијског комитета била је — распоред кадрова. Извршена је нова прерасподјела руководећих кадрова. Јанко Радуловић одређен је за комесара 15. крајишке бригаде, а ја за комесара 20. крајишке. Мане Кеџман је упућен за комесара у артиљеријски дивизион који је тих дана требало да прерасте у артиљеријску бригаду 39. дивизије.

Био сам, искрено речено, изненађен када сам чуо да сам одређен за комесара бригаде. Познавао сам ову бригаду, њене

проблеме, састав људства и остало. У њој је, поред Козарчана, било доста бивших домобрана који су или заробљени или су се предали нашим јединицама. Био сам свјестан одговорности и обиља политичке проблематике у овој јединици. Није се још знало ко се све налазио међу тек придошлим борцима, јер је међу домобранима било и усташа, па чак и убачених шпијуна. Због тога је политички рад требало да буде не само свестран, него и јачи, интензивнији. Отуда сам се просто уплашио када ми је речено да се вратим у бригаду и то на дужност комесара. Учинило ми се да је то за мене велика и тешка улога којој ћу, објективно гледано, тешко удовољити, јер сам тек годину дана био комесар батаљона. Био сам јако узбуђен. Прибрао сам се и рекао да се не осјећам способним за овако велику функцију. Имао сам управо у виду све оно што сам истакао. Сматрао сам да би било најбоље да останем комесар батаљона или дивизиона још неко вријеме, док не стекнем потребну ширину и слично. Док сам то онако, рекао бих, збуњен говорио, другови око мене су се осмјехивали. Присутни су оцијенили озбиљност мога схватања и истакли да је то управо доказ да ћу је добро обављати.

Послије завршетка састанка кренуо сам на нову дужност.

Бригада се, као и раније, углавном налазила на подручју Козаре, на сектору Босанска Градишка — Босанска Дубица — Босанска Костајница — Добрљин — Босански Нови. Прелазила је касније и на подручје Подгрмеча, на сектор према Рудицама и жељезничкој комуникацији Босанска Крупа — Босански Нови. Овај сектор нису неко вријеме покривале наше снаге, па су усташе са Јованић Бријега и Жаркова угрожавале села према Подгрмечу. Нијемци и усташе из ових упоришта су за све вријеме рата правили испаде и вршили злочине у великом дијелу Подгрмеча. Наш 2. батаљон је, под командом Рајка Гавриловића, са снагама Подгрмечког одреда, у једном добро организованом нападу и страшном налету, ликвидирао Јованић Бријег као упориште. Поред осталог, овдје је убијено и заробљено осамнаест непријатељских зојника.

Априла 1945. почеле су завршне операције наших снага за ослобођење земље. Двадесета крајишка бригада налазила се у то вријеме на Козари, распоређена према главним непријатељским упориштима. Трећи батаљон био је у Куљанима, са штабом који су чинили Душан Кукрика коМандант, Енвер Ризванбеговић комесар, његов помоћник Урош Пепић, док је замјеник команданта био Милан Бундало.

Први батаљон се налазио према Босанском Новом, са командантом Стеваном Јањетовићем, Миланом Ђурићем замјеником команданта, Љубаном Кукићем политичким комесаром и Драгом Обрадовићем његовим помоћником.

Четврти батаљон био је према Босанској Костајници и Босанској Дубици. Командант батаљона био је Милан Мачановић, Гојко Згоњанин Краљевић замјеник команданта, Рајко Вранчић политички комесар, а Милош Зеџ његов замјеник.

Други батаљон се налазио на сектору Подгрмеча. Његов командант је био Рајко Гавриловић, политички комесар Драгица Трукуља, а помоћник политичког комесара Чедо Станаревић.

Такав је био распоред батаљона бригаде у вријеме мог доласка на дужност комесара бригаде. Кренуо сам на терен на обићем батаљоне, поближе се упознам са руководећим кадровима и истовремено упознам секторе на којима дејствују. Када сам стигао у 1. батаљон који се налазио према Босанском Новом, он је водио борбу са непријатељем на Кривој главици. Упао сам ненајављен у ту борбу и имао прилике да осјетим храброст бораца.

Послије тога кренуо сам у 2. батаљон који се налазио у Подгрмечу. Путовао сам два-три дана, јер је требало прећи Сану на сектору Сводна — Радимировац, а затим сам ишао преко Челопека и даље до штаба батаљона.

Управо у вријеме мога доласка у штаб батаљона стигла је депеша из штаба бригаде да се батаљон хитно упути на Козару, јер предстоји напад на Босанску Градишку, који ће услиједити 22. априла 1945. године.

Никола ВАЈИЋ

ЗНАЧАЈНИЈЕ АКЦИЈЕ 20. КРАЈИШКЕ НОУ КОЗАРСКЕ БРИГАДЕ У ЗАВРШНИМ ОПЕРАЦИЈАМА 1945. ГОДИНЕ

Под крај 1944. године, одлуком штаба 39. крајишке дивизије упућен сам на дужност у 20. крајишку бригаду која је дјеловала на сектору Козаре. Прије тога радио сам у својству војностручног наставника на командирском курсу у ослобођеном Приједору. Иначе, жеља ми је била да идем у оперативну јединицу, па ми је удовољено. Прије упућиваша у јединицу примио ме је Јово Павић, начелник штаба 39. крајишке дивизије и саопштио да сам именован за начелника штаба 20. бригаде која је формирана 12. октобра 1944. Језгро снага ове јединице сачишавали су борци Козарског, Градишко-лијевчанског и Тимарског одреда, попушеног дијелом домобрана који су послје такозване башалучке операције и неуспјелог ослобађаша Баше Луке дошли у партизане.

Јово Павић приказао ми је каква је ситуација у бригади и шта отприлике очекује од мене као од професионалног војника. Рекао ми је да је кадар веома добар, да су то све стари и искусни борци, али и поред тога, потребно је учинити више на војностручном оспособљавању, поготово што предстоје завршне операције наших снага и коначно ослобађање земље. Разумљиво је да ће ове операције имати карактер фронталног ратовања, па је требало искористити вријеме до покрета бригаде за теоријско и војничко припремање командног кадра, нарочито у батаљонима и четама.

Кренуо сам на нову дужност и стигао у штаб бригаде који се у то вријеме налазио у Думбрави, повише Пастирева, према Босанском Новом. У штабу сам нашао: Михајла Гаћића мајора, команданта бригаде, Јашу Рајтера, званог Лука Рајић, мајора, комесара бригаде, Триву Пралицу мајора, замјеника команданта бригаде и Изудина Чаушевића помоћника комесара бригаде.

У бригади је, с обзиром на то што је формирана од групе одреда, још владао одредски дух везаности за одређени терен, па је пред штабом бригаде стајао задатак да је оспособи

као покретну јединицу. Очекивало се да бригада крене са подручја Козаре, па је требало да се оспособи војнички и политички за извршавање задатака. Иако је то номинално била бригада, дакле покретна јединица, она је још одредски живјела, јер је била везана за подручје Козаре.

У исто вријеме требало је и материјално припремити бригаду за покрет, то јест снабдјети је товарном стоком, коњима и самарима, предвидјети шта свакој чети треба, односно, организовати јединицу тако да располаже свим оним што је неопходно за оперативну бригаду, учинити је лако покретљивом, у свако вријеме, да може самостално де дејствује и слично.

Речено ми је нешто и о појединим друговима у штабу бригаде. Михајло Гачић је стари борац и искусни командант, који је прије доласка у бригаду био командант 16. крајишке. Био је врло искусан, лично храбар и способан командант. Његов замјеник, Триво Пралица, био је типични јуришник. Имао је огромно ратно искуство, јер је био дуже вријеме командант батаљона у крајишким бригадама, а учествовао је и у нападу на Рајловац, на непријатељски аеродром, који је извела 1. крајишка. Комесар бригаде Јаша Рајтер, стари комуниста и искусни политички руководиоца, Изудин Чаушевић помоћник комесара бригаде, партијски руководиоца, млађи човјек, интелектуалац, такође стари борац и руководиоца.

Веома лијепо сам примљен међу овим ратницима. Мјесто начелника штаба бригаде није попушавано од шеног формирања, а осјећала се потреба за њим. Другови у штабу утолико су били задовољнији мојим доласком што су знали да сам војнички образован и што сам имао искуства у раду с људима. Био сам, тако да кажем, објеручке прихваћен, па сам се осјећао веома задовољан.

Прихватио сам се задатка који је био у дјелокругу моје надлежности. Прво је требало да упознам бригаду и њене руководиоце, преко којих је требало радити и упознавати ниже јединице. Основно је било да знам распоред бригаде, гдје се налазе батаљони и чете, њихов оперативни задатак.

Упознао сам и приштапске јединице — пратећи вод, инжињерско-минерску, пратећу чету, у којој је било нешто минобацача и тешких митраљеза. Она је била језгро за касније формираше дивизиона.

Један батаљон налазио се на положају према Босанском Новом. Он је имао задатак да прати покрете њемачко-ушашко-домобранских снага које су биле стационаране у том јаком утврђењу. Са те стране обезбјеђивао је подурчје Козаре од испада непријатеља.

Према утврђеном Добрљину налазио се један батаљон који је штитио овај сектор поткозарског подручја.

Према Босанској Костајници такође је био један батаљон, а према Босанској Дубици такође један батаљон. Такав је био распоред бригаде, који се, истина, према потребама често мијешао, али су снаге бригаде биле углавном на козарском подручју, оријентисане према Босанском Новом, Босанској Костајници, Босанској Дубици, а дијелом и према Босанској Градишки.

Извиђачка чета, иначе веома добро организована, наоружана и способна јединица, дјеловала је према Лијевчу пољу и даље према Босанској Градишки. Десно од нас, према Лијевчу пољу, дејствовале су снаге 15. крајишке бригаде наше 39. дивизије.

Интендант бригаде био је Саво Мајданац. Био сам са њим у најтешњем контакту, пошто је добро познавао не само јединице, него и читаво подручје на коме је бригада дејствовала. У то вријеме свака чета имала је своју кухињу, казане и куваре. Није се још знало шта је којој јединици било потребно да би била лако покретљива, колико треба товарних коња, самара и друге опреме. Испоставило се да немамо довољно самара и друге неопходне опреме.

У сагласности са командантом бригаде Гачићем, а преко Саве Мајданца, предузели смо мјере да се снабдијемо опремом за товарну стоку. Постојали су и мајстори који су знали да праве самаре, па смо задужили Саву да нам ту опрему припреми.

Да бисмо установили способност бригаде за покрет и њену опремљеност, правили смо изненадне покрете, узбуне и слично, како бисмо видјели шта нам све недостаје, јер још нисмо били у могућности да установимо чиме све располажемо. Планирано је да бригада изведе заједничку акцију, како би се осјетила шена борбена способност и садејство свих јединица. Требало је, у ствари, да оправда назив ударна.

Одлучено је да се таква акција изведе на сектору Лијевча поља, на комуникацији Баша Лука — Босанска Градишка, на упориште у том гарнизону. У фебруару 1945. године, на приједлог штаба бригаде, добили смо одобрење штаба дивизије за акцију на овом сектору.

Имали смо обавјештеша о распореду и снагама непријатеља у општинама Горњој и Средњој Тополи, које су сачињавали батаљон усташа и толико домобрана.

Морали смо у строгој тајности покренути јединице бри- бригаде са сектора Поткозарја према Лијевчу пољу. Требало је осигурати да непријатељске снаге из Босанског Новог,

Босанске Костајнице и Босанске Дубице не запазе наше одсуство и изврше испад у села и угрозе становништво. Зато смо према сваком од ових упоришта оставили по једну чету. Остале снаге покренули смо према Лијевчу пољу ради напада на Тополу и околину. То је управо негдје на средо-краћи између Баше Луке и Босанске Градишке.

Акција је успјешно изведена 17. фебруара 1945. Разбијене су непријатељске снаге у овим упориштима. Рачунали смо, а што се и испоставило, да ћемо тамо наћи доста средстава и опреме, у чему смо оскудјевали. Организовали смо народ са запрежном стоком да све ово извуче, јер смо били свјесни да не можемо нити има оправдања да се овдје дуже задржавамо. Циљ нам је био да ликвидирамо упориште, да дођемо до средстава и опреме и да то извучемо на слободну територију. Ту је заплијешено доста стоке коју је непријатељ опљачкао. Све смо то отпремили према Козари.

Тада је до изражаја дошла једна наша веома важна претпоставка. Наиме, рачунало се да акцију бригаде треба добро организовати и успјешно извести, јер ће од тога зависити успјех њених даљих операција. Обично би се дешавало — ако би јединица у почетним акцијама доживјела неуспјех, то би је дуго пратило и носила би печат тога неуспјеха.

Међутим, наша бригада је у овој веома успјешној акцији добро стартовала, што је знатно утицало на њено борбено расположење и наше даље оперативне захвате.

Бригада се вратила на старе положаје. У вријеме нашег одсуства, непријатељске снаге из Босанске Дубице извршиле су брз испад у нека села босанскодубичког подручја. Када смо се враћали примјетили смо да се у селима у околини Босанске Дубице диже дим. Тих дана усташе су из Босанске Дубице кренуле у села. Потисли су наше обезбјеђеше и спалили више сеоских кућа. У једном селу, не сјећам се како се звало, гдје се налазила црквица, усташе су сакупиле жене и дјецу и са црквом запалиле. Био је то тежак призор. Осјећали смо се као виновници, јер су фашисти искористили наше одсуство са овога терена.

Послије акције у Лијевчу пољу анализирали смо све и уочили добре и слабе стране. Стекли смо искуство и утврдили колико нам треба, на примјер, грла товарне стоке да се обезбјеђи благовремен покрет јединица.

Снабђеваше бригада људством и сточном храном на Козари било је одлично. О Козари и њеном народу имао сам прилике да раније чујем, док сам се налазио у Славонији. Било је бораца из тог краја у славонским јединицама, па су

нам о свему томе причали. Познато је било да су те вијести на разним нашим пунктовима биле добро припремљене, па смо тако и ми у Славонији били добро обавјештени о ситуацији на Козари. Козара је била у неку руку и у сусједству са Славонијом, па сам пратио њену епопеју. Сада сам, бора- већи међу Козарчанима, лично доживио и увјерио се да је народ Козаре масовно и јединствено уз народноослободилачку борбу.

Народ је формално све дијелио са борцима. Шта више, нама, војним јединицама и санитетским установама, давао је и више него што се очекивало и тражило од народа. Све боље је давао својој војсци, нарочито за здравствене установе, партизанске болнице и слично.

Остао ми је у свјежем сјећању и детаљ када смо извели акцију на Тополу. Том приликом пронашли смо и извукли око 1.000 килограма шећера, брашна и осталог. Све је то прво евакуисано и отпремљено за партизанске болнице. Народ је све то својим запрегама извлачио и возио на одређено мјесто. Имао сам задатак да обезбједим отпрему овог плијена. Међутим, десило се нешто што нас је задивило. Нико није ни покушао да узме макар ни најмашу количину. Владало је заједничко убјеђење да намирницама као што је шећер, брашно, со, којих није било, најприје треба снадјети рањенике у болницама. Иза тога је долазила војска, а народ је сам себе стављао на посљедње мјесто. Такав је био народ Козаре.

Све до марта трајале су припреме бригаде за одлучујуће покрете у завршним операцијама. Успјели смо да дотле стварно оспособимо бригаду као покретну оперативну јединицу која је била способна да свуда, у свако вријеме и у свим приликама, прихвати и успјешно изврши постављени задатак.

Око 20. априла 1945. добили смо наређење од штаба дивизије да кренемо према Босанској Градишци. У наређењу је стајало да ћемо накнадно добити детаљна обавјештења и задатак бригаде. Колико се сјећам, било је речено да ће друге јединице прихватити наше дотадашње положаје према непријатељским гарнизонима. Требало је кренути усиљеним маршем.

Бригада је тада имала четири батаљона, са свим приштапским јединицама и артиљеријски дивизион. Биле су три батерије минобацача 82 мм. Имали смо и један противтенковски топ у 4. батерији, али без довољно муниције, па је представљао оптерећење. Предвиђено је да ове јединице буду моторизоване, али, у недостатку моторизације, све смо то обављали коњском вучом. Нисмо могли да се крећемо тврдим

путевима, па нам је то отежавало покрет. Ишли смо најкраћим путем јер је требало на вријеме стићи до Горњих Подградаца.

У једној батерији налазиле су се и четири противтенковске пушке које су имале веома дугачке цијеви. Ни за њих нисмо имали довољно муниције, можда на сваку по четири-пет метака. Морали смо то чувати и штедјети за најнужнију употребу.

По доласку у Горње Подградце, 21. априла, добили смо ближи задатак — напад на Босанску Градишку. Правац дејства, односно, сектор напада наше бригаде, захватао је рејон комуникације Босанска Градишка — Баша Лука, укључујући цесту на нашем десном крилу и лијево све до десне обале Саве. Основни задатак је био да се што прије пробијемо до понтонског моста на Сави јер је служио непријатељским снагама за евакуацију снага које су пристизале у тај гарнизон.

У исто вријеме снаге 15. крајишке бригаде нападале су Бању Луку и упоришта на комуникацији Баша Лука — Босанска Градишка. Јединице 13. крајишке бригаде, у садејству са нама, нападале су гарнизон у Босанској Градишки са десне стране комуникације Босанска Градишка — Бања Лука.

*Прелаз ријеке Глине код Покупског јединица 39. дивизије
(прољеће 1945. године)*

Поред јаких непријатељских утврђења и гарнизона од око 1.300 војника у Босанској Градишки, на простор Лијевча поља пристигле су прилично јаке снаге црногорских четника. Многи су били и са породицама. Тражили су пролаз кроз Босанску Градишку и преко понтонског моста да би наставили према Загребу. Било је и шемачких снага које су исто то користиле.

Међу непријатељским војницима почела је паника и губљење морала. Команда гарнизона у Босанској Градишки није се слагала с тим да ове снаге пређу Саву и оставе их да се сами боре. Због тога је дошло до несугласица и трвења између Гарнизона и јединица које су се повлачиле.

Наша команда је знала да је понтонски мост на Сави уско грло које не могу проћи све непријатељске снаге које планирају повлачење. Зато је и у нападу на гарнизон, првентивни задатак био да се чим прије дође до понтонског моста и да се предузму мјере да се разори. Препоручено је да се полије бензином и запали. Овим смо намјеравали спријечити непријатељске снаге да се извуку преко моста и уједно нашим снагама створити боље услове да их ликвидирају. Задатак је био да их ликвидирамо, а не да их потиснемо из гарнизона.

Обавјештајни официр 39. дивизије, Јаша Рајтер, који је донедавно био комесар наше бригаде, успио је преко илегалних канала и сарадника међу домобранским официрима да добије знаке распознаваша — одзив и лозинку. Према договору, сарадници НОП-а међу домобранима практично су нас требали без борбе увести у Босанску Градишку.

За артиљеријску подршку нашој бригади додијељен је дивизион, са командиром батерије Фехимом Чаушевићем, кога сам раније упознао на војностручном курсу у Приједору као наставника артиљерца.

Предвиђено је било да се на километар и по до два од канала који се налазио пред Босанском Градишком, разведу наши батаљони на своје правце напада. Један батаљон је добио задатак да се спусти до десне обале Саве и низводно уђе у град, до понтонског моста. Била је то улога 2. батаљона, са којим је пошао и Триво Пралица, замјеник команданта, и помоћник комесара бригаде Изудин Чаушевић. Поред задатка за уништеше понтонског моста, овај батаљон би послужио и за уношење пометње у непријатељску одбрану и садејствовао би нашим батаљонима који су нападали спољну одбрану града.

Овај батаљон је кренуо на задатак нешто прије осталих, Он је имао и дужи пут до мјеста одакле је кренуо у напад.

Иначе, све јединице су имале задатак да истовремено нападају. Напад је био предвиђен за 22 часа.

За све јединице била је одређена тачка развођења, а кренули смо главном комуникацијом од Горњих Подградаца, пошто смо имали обавјештења да вани нема непријатељских снага. Стигли смо на мјесто развођења. Чак су неке јединице, мислим 3. батаљон, почеле да се крећу на свој правац, али је у исто вријеме на нас отворена јака ватра из тешких митраљеза. Касније смо установили да нас је тукло десет до петнаест митраљеза.

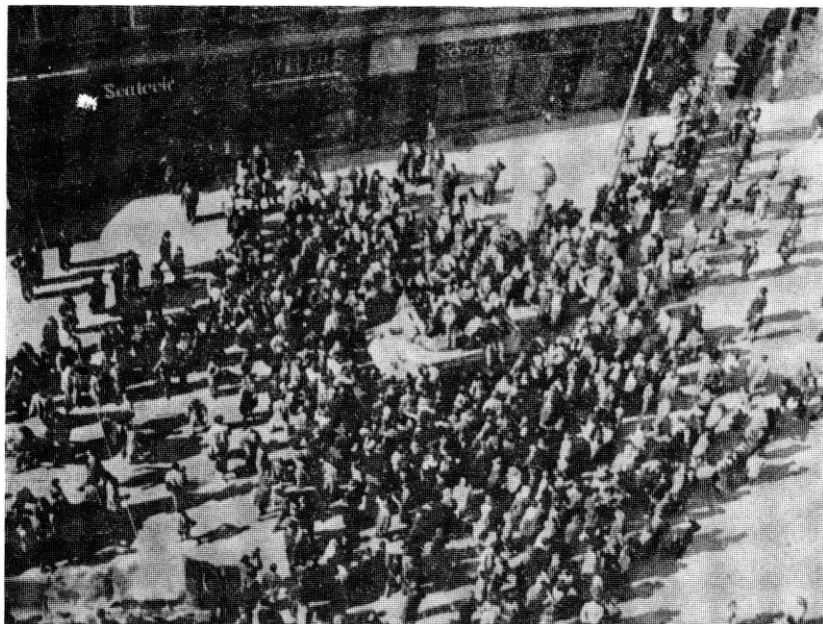
У овој нашој колони која се кретала према мјесту развођења јединица налазио се и дио артиљеријског дивизиона који је имао задатак да заузме одговарајући положај и да нам пружи подршку у нападу. Међутим, пошто су митраљеви отворили страшну ватру по нама, ту су просто покошени товарна и вучна грла дивизиона. Погинуо је и командир батерије Чаушевић који се налазио на челу своје јединице. Погинуло је или рањено више бораца из наших батаљона. Настала је прилично критична ситуација, јер нас је непријатељ снажном митраљеском ватром изненадио, па је било и несналажења. Ту су старјешине морале брзо реаговати, зауставити борце и враћати их, одређивати им мјеста у борбеном поретку и слично. Пошто сам се затекао на томе мјесту, бацио сам се лијево и покушао да смирујем борце, да их употребим да легну, да прате одакле непријатељ туче.

Убрзо смо се средили и почели борбу. Истина, не по предвиђеном плану и времену, већ много раније. Требало је да дођемо до насипа без борбе. Међутим, прихватили смо борбу прије и она је трајала до јутра.

Још у току покрета према Босанској Градишци, знали смо да се борба води за Бању Луку, али нисмо знали какво је стање и докле се успјело на том сектору. У међувремену су усташке јединице, које су по нашим подацима бројале око 1.500 људи, успјеле да се пробију из Баше Луке и стигну до Босанске Градишке. Намјера им је била да прођу кроз гарнизон, али је ту дошло до несугласица између гарнизонских и придошлих снага непријатеља које су се привремено размјестиле пред спољном одбраном гарнизона, у неколико сусједних кућа и околини.

Вјероватно поучени искуством из недавних борби, и овдје су се добро обезбједили, поставили страже, а истовремено припремили и за евентуалну одбрану, остављајући оружје на тако подесна мјеста, одакле су успјешно могла да дејствују. Тако су нам припремили изненађење и отворили Јаку митраљеску ватру још док смо били у покрету према мјесту распореда јединица.

Иако је борба била тешка, ипак смо успјели да разбијемо ове снаге непријатеља. И тек ујутро смо се нашли на полазним положајима, одакле је требало око 22 часа кренути у напад. У међувремену је услиједило наређење да не нападамо по дану, већ да се сачека вече, али је и то ускоро измијешено и саопштено нам да нас смјењује 28. дивизија. Видио сам, када су командири предавали једни другима положаје, да имају тешко наоружање. Већ су имали совјетско наоружање, минобацаче 120 мм, и остало. Дошао сам у кон-

Борци 20. крајишке бригаде на Јелачић плацу у тек ослобођеном Загребу (8. мај 1945. године)

такт са неким од руководилаца ове јединице. Рекли су ми да су учествовали у ослобађању Београда, затим да су били на сремском фронту, гдје су добили совјетско наоружање.

Наша бригада се повукла од Босанске Градишке. Трећи и 4. батаљон који су нападали фронтално, пошто су их непријатељске снаге дочекале још у току покрета, нису успјели да изврше задатке. Међутим, 2. батаљон се пробио низводно и ушао у град. У граду се задржао све до раних јутарњих часова, водећи борбу, а пошто је оцијенио да други батаљони не пристижу и да воде борбу изван утврђеша, одлучено је да се повуче из града.

Основни задатак батаљона је извршен. Понтонски мост је онеспособљен. Тако је онемогућено извлачење јачих непријатељских снага које су имале задатак да се овим правцем извуку и наставе даље повлачење.

Извлачећи се од Босанске Градишке, бригада је кренула према Сани, односно, Сводни, гдје је речено да ћемо добити поближи задатак. Када смо стигли на одређено мјесто, саопштено нам је да се пребацимо преко Сане, а затим да идемо даље према Уни, узводно седам до десет километара, да је форсирамо и пребацимо се на другу страну. На мјесту гдје је бригада требало да се пребаци преко Уне није било насељеног мјеста. Међутим, овдје је непријатељ раније имао утврђење и ту је било и минско поље. Када сам пошао према Уни да бих осмотрио каква је обала и гдје се може најлакше прићи, запео сам за нешто, али не тако снажно. Испоставило се да се овдје у високој трави налазила замаскирана нагазна мина, па смо закључили да ту постоји минско поље. Наши минери су успјели да прилазе Уни разминирају. Јединице су кренуле и стигле на Уну. Прилаза није било. Обала је била врло висока, усјечена, а достигала је и до неколико метара. Уна, иначе брза ријека, овог прољећа била је нашла, па је прелажење било отежано.

Са претходницом бригаде био сам упућен да осмотрим терен и извршим потребне припреме. Нашао сам се пред веома одговорним и тешким задатком. Размишљао сам шта да радим. Упутили смо патролу узводно како би покушала пронаћи неки чамац, да бисмо макар нешто обезбједили за прелаз. И стварно, након извјесног времена патрола је стигла са једним чамцем, али веома малог капацитета. У шега је могло да стане највише пет-шест бораца.

У међувремену, док су минери разминирали минско поље и предузимане друге мјере око припрема за пребацивање преко Уне, неко је обавјестио да се ту, у близини, налазе напуштени непријатељски бункери. Колико се сјећам, било је десетак оваквих бетонских бункера. Изгледало је да је ту својевремено била утврђена тачка непријатеља. Један борац је обавјестио да се у бункерима налазе огромни колупови, око хиљаду килограма, поцинковане жице, дебљине око 3 мм.

Пошто је све било хитно, јер је бригада требало по преласку на другу страну Уне да напада гарнизон у Босанском Новом, а истовремено и Двор на Уни, требало је створити услове за брзо пребацивање јединица преко ријеке. Ту, у близини жељезничке пруге, налазили су се телефонско-телеграфски стубови, а било је и неких бензинских бачви у напуштеним бункерима. Поред Уне, уз обалу, биле су старе

велике врбе, како са наше тако и са супротне стране ријеке. Дошли смо на идеју да се овдје импровизује скела. Али расположивим материјалом, нарочито са малим бројем буради, није било могуће направити скелу. Упућена је једна чета бораца узводно, лијево, у једно село, да потражи што више буради. Наређено је да се од жице плете уже. Замисао је била да се овако оплетена жица пребаци на другу страну ријеке и веже за врбе. Такође од жице, исплели смо алку коју смо ставили на жицу преко ријеке и везали је за скелу, тако да клизи по затегнутој жици. С обе стране скеле опет смо везивали жицу, а затим смо у једном чамцу пребацивали групе бораца на другу страну. Они су имали задатак да вуку скелу на другу страну, а затим би друга група бораца на исти начин враћала скелу ради утовара нових бораца.

Овако направљену скелу, повезујући телеграфско-телефонске стубове и постављајући испод ших бачве, употреједили смо за пребацивање преко Уне. Већ у поподневним часовима комплетан 2. батаљон, под командом Рајка Гавриловића, био је пребачен преко ријеке. Добио сам задатак да и ја пођем са овим батаљоном. Пошто нисмо познавали терен, ангажовали смо водича. Претходно смо се повезали са одборницима и сарадницима у једном селу и интересовали се о распореду непријатељских снага на овом правцу. Батаљон је успио да благовремено стигне и да негдје око поноћи ступи у борбу, док су остали наставили пребацивање и са малим закашшењем ипак успјели да почну са борбом на правцу напада батаљона.

Борбе око Босанског Новог и Двора на Уни трајале су два-три дана, јер су непријатељске снаге на овом сектору пружале жилав отпор.

Док смо се задржали на овоме сектору, последије ослобођеша Босанског Новог и Двора на Уни, дошла је једна делегација представника са Козаре, јер нас је сматрала својом Бригадом, са притужбама на поступак неких србијанских јединица према становништву. Наиме, причали су да су их ове јединице третирале, просто речено, као банду. Оне нису знале да се ради о козарачком подручју, гдје је народ масовно био везан за народноослободилачку борбу и у шој учествовао. Наиме, ове јединице, приликом продора према Добрљину и даље према Двору на Уни, одузимале су народу овце и другу стоку и тјерале је на минска поља да би тако активирали mine. Једна од ових јединица форсирала је Уну између Добрљина и Босанског Новог и ту претрпјела велике губитке. Причало се да је имала око 200 што мртвих што рањених. Десило се то под врло неповољним условима форсирања Уне по дану. Непријатељ је то осјетио и из утврђења

са друге стране нанио овој јединици знатне губитке. У то вријеме непријатељ је негдје око Дивуше имао артиљерију са добро проученим тереном и снимљеним циљевима, па је веома успјешно дејствовао док је србијанска јединица форсирала Уну.

Добио сам задатак од команданта бригаде Михајла Гаћића да одем у ову јединицу и обавјестим о томе о каквом се народу ради, не само на сектору подручја Козаре, већ и на другој страни Уне, на сектору Баније. И један и други народ био је масовно уз народноослободилачки покрет, о чему је требало да упознам другове у штабу јединице.

Након жестоких борби успјели смо разбити отпор непријатеља у Босанском Новом и околини. Одавдје смо продужили према Босанској Костајници и учествовали у шеном ослобађашу. Затим смо кренули према Загребу и Словенији.

Иван МЕСИЋ

У БОРБАМА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ БОСАНСКЕ ГРАДИШКЕ И БОСАНСКОГ НОВОГ

Била је друга половина априла 1945. Кренуо сам са 2. батаљоном из Чађавице према Козари, у састав бригаде.

На путу према Козари, у Челопеку, сусрела нас је културна екипа наше 39. дивизије која је из Козарца кренула у Подгрмеч, да борцима овог батаљона и народу даје приредбе. Сусрет је био на прелазу преко Јапре. Културна екипа је била распјевана, у младалачком заносу, са доста веома zgodних дјевојака. Они нису знали за наредбу за покрет батаљона, па су се изненадили и са нама се вратили на Козару. Тешко смо се пребацили преко Сане. Скела је била мала, па је наше пребациваше било споро. Већ када је свашивало кретали смо се према Пастиреву, док су се остали батаљони, са штабом бригаде, налазили у покрету према Босанској Градишци. Вријеме је било ограничено, тако да се није могао чекати и наш 2. батаљон.

Било је предвиђено да гарнизон у Босанској Градишци нападају 2, 3. и 4. батаљон, док је 1. батаљон остављен да штити слободни териториј Козаре од евентуалног испада из Босанске Дубице.

Наш 2. батаљон пристигао је колону бригаде негдје у Бјелајцима, испод Козаре. Били су јутарши часови, са познатом априлском росом, која је наквасила пуста села испод Козаре. Стигао сам команданта бригаде Михаила Гачића и онако, јашући на кошима изљубили смо се, по старом партизанском обичају. Измијешали смо мишљења о предстојећем задатку и одлуци штаба бригаде да у напад на Босанску Градишку крену три батаљона, а да се један задржи према Босанској Дубици.

Стигли смо до Горших Подградаца. Ту смо примили задатак о правцу напада наше бригаде на гарнизон у Босанској Градишци. Почетак напада одређен је за 21 час.

Обавјештени смо да је око гарнизона изграђен систем одбране са бодљикавом жицом и бункерима и да је једним дијелом везан са спољном одбраном и јаким утврђењима на

улазима од Бање Луке и Врбашке. Били смо обавјештени да се у гарнизону налази неколико стотина непријатељских војника, усташа и домобрана и нешто жандармерије и милиције.

У међувремену, док смо прилазили Босанској Градишки, јаке непријатељске снаге повукле су се из Баше Луке према Босанској Градишки. Оне се нису могле размјестити у гарнизону, нити у току ноћи прећи преко понтоног моста на Сави, па су се привремено зауставиле пред Босанском Градишком, у селима према Козари, која смо сматрали слободним подручјем.

Наша бригада нападала је са запада, на простору од обале Саве до комуникације Босанска Градишка — Баша Лука, а са источне стране нападала је 13. крајишка бригада која је затварала обруч око гарнизона десним крилом све до Саве.

Други батаљон, на лијевом крилу распореда бригаде, имао је задатак да се пробије у центар града, чим прије стигне до моста на Сави и онеспособи га. Остала два батаљона, 3. и 4., нападали су од Врбашке и десно од комуникације Босанска Градишка — Бања Лука.

Када су батаљони примили задатке, кренули су на одређена мјеста и отпочели напад који је био предвиђен за 21 час. Међутим, у току покрета десило се нешто непредвиђено. Умјесто да се неопажено, како смо то иначе уобичавали у нападима на насељена мјеста, привучемо, ми смо се већ у току покрета сусрели са непријатељским снагама које су одсупале од Бање Луке. Већ негдје око 20 часова непријатељ је отворио ватру на батаљоне који су се кретали у колонама. Пристигле су непријатељске снаге, истуриле су јака спољна обезбјеђења која су открила покрете наших колона и отворила ватру.

На правцу покрета нашег 2. батаљона није било непредвиђених непријатељских снага, па је тако напад благовремено почео. Међутим, наш 3. и 4. батаљон са артиљеријским дивизионом 39. дивизије, који нам је био придодат, и са штабом бригаде, просто су набасали на непријатеља. Умјесто да нападамо у 21 час, како је било планирано, ми смо у 20 часова дочекани јаком ватром. Батаљони су се из покрета развијали у борбени поредак и продужили напад који је избио спонтано и изненадно што је негативно утицало на даљи ток борбе.

Наш 4. батаљон био је заустављен на километар-два пред непријатељском одбраном и бодљикавом жицом. Тада је одлучено да се у борбу уведе извиђачка чета која је била

свјежа, а иначе добро наоружана. Командир јој је био Душан Граховац, а политички комесар Душан Стакић.

Извиђачка чета добила је задатак да се привуче и ликвидира непријатеља у групи кућа пред измореним 4. батаљоном који је неколико часова провео у непрекидној борби из покрета и кога су тукли минобацачи и артиљерија из Старе и Босанске Градишке. Непријатељска артиљерија је разбила наш дивизион који нам је био придодат. Требало је времена да се дивизион среди и ступи у дејство.

Јуриш извиђачке чете и других снага је успио и већ око 23 часа успјели смо да потиснемо непријатељске снаге и избијемо на канал. Штаб бригаде се налазио на споју између 3. и 4. батаљона и пратио ток дејства. Били смо остали без радио-станице која се налазила у колони са артиљеријским дивизионом. Требало је да обавјестимо штаб дивизије о насталој ситуацији. Вратио сам се и пронашао радио-станицу, па смо обавјестили штаб дивизије о стању на правцу нашег напада.

У међувремену наш 3. батаљон, идући на свој задатак према комуникацији Бања Лука — Босанска Градишка, гдје је требало да се споји са дијеловима 13. крајишке бригаде, такође је наишао на јаке снаге непријатеља. Тако су се оба наша батаљона борили натчовјечанском снагом. Иако су били изненађени, успјели су да се развију и крену на јуриш. Ту се командни кадар врло брзо сналазио и служио личним примјером. Један од свијетлих примјера био је и Милан Тањга, помоћник политичког комесара 3. батаљона, који је у том јуришу погинуо. Овај истакнути борац и руководилац већ је неколико пута био рањаван и због тога повучен на рад у позадину, одакле је поново кренуо у борбену јединицу. Скоро на прагу слободе, 22. априла 1945. изгубио је живот. Жалио га је читав батаљон, у коме је био само неколико мјесеци. Као изванредан друг и човјек, комуниста и организатор служио је примјером како треба радити и борити се. Чини ми се, када размишљам о шему, да га је служеше личним примјером и одвело у смрт, односно, да је до краја остао досљедан себи. Пао је служећи личним примјером и предводећи батаљон у силовит јуриш против многобројнијег непријатеља.

Док су се ова наша два батаљона тукла на прилазима гарнизону, 2. батаљон је успио да разбије непријатељску одбрану на правцу свога напада, да покида бодљикаву жицу, ликвидира бункере и тако уђе у центар града. Можда је томе допринијело и то што је непријатељ у гарнизону усмјерио ватру према правцу одакле смо нападали, не очекујући напад око Саве, гдје је управо 2. батаљон пробио спољну одбрану и продро до центра града. Само на том правцу план напада је

изведен као што је био и предвиђен, али то је у исто вријеме овај батаљон довело у тешку ситуацију. Продро је у град већ око десет часова навече и задржао се до сутрадан изјутра. Извршавајући дио свога задатка, чекао је да се споји са осталим батаљонима, не знајући за неочекиване непријатељске снаге пред Босанском Градишком које су се сукобиле са 3. и 4. батаљоном наше бригаде. Чак нису ни претпостављали да наши батаљони неће успјети да продру у град. Батаљону је био основни задатак да продре у град, избије до моста на Сави, онеспособи га и спријечи одступање непријатеља преко Саве.

У извршешу овога веома тешког задатка батаљон је наишао на јак отпор у граду који је пружао далеко многобројнији непријатељ, чије су снаге просто преплавиле Босанску Градишку. Дошло је до огорчене борбе прса у прса. У прилог нашим снагама ишло је потпуно изненађеше које је створило велику пометњу међу непријатељским јединицама у граду. Непријатељу су нанесени велики губици. Дешавало се да су групе непријатељских војника са спољне одбране долазиле у град по муницију и упадале међу борце 2. батаљона, који их је ликвидирао.

Непријатељска команда била је свјесна чишенице да не смије изгубити мост преко Саве, јер је то био једини правац за одступницу. Пошто је наш 2. батаљон успио да у току ноћи спријечи прелаз преко Саве, настао је прави метеж и кркљанац код непријатељских снага у Босанској Градишки. Притисак је био утолико већи што су 13. и 15. бригада гониле непријатеља на комуникацији Баша Лука — Босанска Градишка и уништавале упоришта на том правцу. Ако би се упоредио бројни однос наших и непријатељских снага које су се нашле на овом сектору према Босанској Градишки и у гарнизону, вјероватно би био више од 4 : 1 у корист непријатеља, јер је одступање гарнизона из Бање Луке знатно измијенило ситуацију. Међутим, положај непријатељских снага, повлачење и неорганизованост, пореметили су командовање и систем садејства међу јединицама. И релативно мали простор није омогућавао јединицама да се развију.

У раним јутарњим часовима 2. батаљон, када је оцијенио да нема ватрене везе са својим десним сусједима, почео је извлачење из града. Са шим су се налазили замјеник команданта Триво Пралица и помоћник политичког комесара бригаде Изудин Чаушевић. Батаљон је, с обзиром на ситуацију у којој се нашао, имао врло мало губитака једног мртвог и три рањена. Тешко је рањен један замјеник командира чете, веома храбар борац, који се и у тој акцији истакао, чије име, нажалост, нисам запамтио. Можда је то риједак при-

мјер у борби да се јединица нађе у таквом положају, да се цијелу ноћ туче са далеко јачим снагама и да изађе са тако мало губитака. Усто, батаљон је успио да из тог осињака изнесе рањенике. Када су одлучили да се повуку, немилосрдно су се обрачунавали са непријатељем који је вршио на њих притисак у намјери да их опколи.

Ми смо били доспјели близу жице, али нисмо могли даље. Повукли смо се. У току повлачења посматрао сам терен одакле смо увече кренули. На све стране лежали су мртви непријатељски војници. Пали су ту многи, претежно припадници усташко-легионарских јединица са њемачком униформом и усташком ознаком, углавном младићи од осамнаест до деветнаест година. Само наша бригада избачила је из строја 408 непријатељских војника, од чега 355 погинулих и 53 заробљена. Ми смо имали 16 погинулих и 61 рашеног. Погинули су и Фехим Чаушевић заставник, командир батерије артиљеријског дивизиона, Сафет Бркић водник 3. чете 4. батаљона, Сулејман Јусуфагић десетар, Сафет Ибрахим-беговић десетар у 3. чети 3. батаљона и Душан Шврака десетар у истом батаљону.

Ту је рањен и Гојко Згоњанин Краљевић, замјеник команданта 4. батаљона, један међу првим Козарчанима са којим сам се упознао по доласку на Козару. Био сам са њим у веома добрим односима. Неколико пута смо се у току ноћне борбе сусретали и односили се један према другом онако како је ситуација захтјевала. Било је и строгости, вике, разговора. У једном јуришу, негдје око 23 часа, у неком дворишту рашен је Гојко. Сусрео сам се ту са Рајком Вранчићем и Весом Боројевићем који су били јако узбуђени. Сузе су им текле. Рекоше ми да је Краљевић тешко рањен. Пришао сам му када је лежао на носилима и јавио му се, интересујући се шта му је. Иако тешко рашен, Краљевић се подигао на ноге, загрлио ме, рекавши: „Комесару, готово је са мном.“ Покушао сам да га умирим. Док ме Краљевић држао око врата, Рајко Вранчић ми је пришао и шапнуо да је он тешко рашен од бацачке мине између ногу. Било је више рана, али је ипак било наде, јер гелери нису повриједили виталне органе, па је једини начин да му се живот спаси био у брзој лџкарској интервенцији. Дуго се послје тога лијечио од задобијених рана.

Сутрадан, око 11 часова, добили смо наређење да се повлачимо. Било је незгодно повлачити се преко чистог и равног терена, а из непосредног додира са непријатељем, који нас је и даље тукао артиљеријском ватром из Градишке. Наређење за повлачење односило се и на остале јединице наше 39. дивизије, на 13. крајишку бригаду, која је десно од нас

нападала Босанску Градишку, као и на 15. крајишку, која је нападала упоришта у Горњој и Доњој Тополи и Турским Дубравама.

Наше положаје према гарнизону у Босанској Градишки преузела је 28. славонска дивизија. Било је то у вријеме наступања и велике концентрације наших снага, па су се планови често мијењали. Према томе, ми смо се задржали на Босанској Градишки, а требало је да идемо на непријатељски гарнизон у Босанском Новом. У исто вријеме наступале су наше јаке снаге преко Врбаса, из централне Босне, које су од нас преузимале положаје према Босанској Градишки.

Све јединице 39. дивизије кренуле су са сектора Лијевча и од Босанске Градишке према Босанском Новом и Босанској Костајници. Ми смо у току покрета кроз Кнешпоље покренули и наш 1. батаљон који се налазио на сектору према Босанској Дубици. Тај положај преузела је нека од србијанских јединица.

Још приликом поласка бригаде у напад на Босанску Градишку припремили смо борце не само за овај напад, него и за завршне операције. Сјећам се да смо постројили бригаду код моста у Врбашкој, одржали говор борцима и у духу закључака са састанка дивизијског комитета у Приједору припремили је за наступајуће догађаје. Ове припреме су, због брзине операцијских захвата, важиле и за напад на Босански Нови, као и за даљше наше операције. Борци су били тужни, просто сузних очију, јер су напуштали сектор према Босанској Градишки. Жалили су што нису довршили борбе за ослобађање Босанске Градишке, у којој су многи имали рођака или пријатеља.

Путовали смо кроз дивна поткозарска села цио дан. Очекивали смо да 20. крајишка нападне гарнизон у Босанском Новом са козарачке стране. То је за борце наше бригаде било познато подручје. Ту су се они често сукобљавали са непријатељем.

Међутим, према плану дивизије, 13. крајишка бригада нападала је са козарског подручја, а 15. бригада је имала задатак да напада Босански Нови са сектора Подгрмечка. Задатак наше 20. крајишке био је да се пребаци преко Уне и нападне Босански Нови и Двор на Уни, са банијске стране.

За почетак напада одређен је 27. април 1945. године у 24 часа.

Бригада се наша пред веома тешким задатком. Требало је прећи Уну, а јединица није имала потребних средстава, гумених чамаца или слично за форсираше ријеке. Ово је било утолико теже што је бригада имала батаљоне, артиљеријски

дивизион и остале јединице, за које је требало обезбједити услове за прелазак преко набујале Уне. Чак и под нормалним условима и код добре организације и опреме, за овакву јединицу требало би доста времена да би се пребацила преко ријеке. Штаб бригаде је дошао до закључка да је најбоље направити скелу. Требало је наћи материјал за то. Ступили смо у везу са одборницима у Чађавици, Рујишкој и другим селима поред Уне, гдје је постојала и добра организација омладине и партијска организација. Рушили смо напуштене зграде, углавном појате, штале и штагљеве и тако прибављали материјал. Тај материјал, претежно од хростовине и буковине, показао се непрактичним, па смо порушили телефонске стубове поред жељезничке пруге и од свега тога направили скелу. Повезали смо ове стубове жицом. Све је било готово негдје око 15 часова. Скелу смо превлачили помоћу јаке жице. Оптеретили бисмо скелу колико је било могуће, а затим су је борци који су били на другој страни ријеке, вукли на лијеву обалу. Послије тога, на истом принципу, вукли смо празну скелу назад. Потешкоћу нам је чинило то што је скела била малог капацитета и што су се коши плашили и скакали у воду. Требало је све то обавити до одређеног времена и почети напад на Босански Нови.

Чим смо успјели да пребацимо један батаљон, мислим да је то био Први, упутили смо га на задатак. Стигао је да на вријеме нападне Лебраницу, изнад Двора на Уни.

Било је врло важно да стигнемо на вријеме и почнемо напад или се макар огласимо и јавимо осталим нашим снагама 13. и 15. бригади које су нападале Босански Нови са босанске стране. Касније, у току напада, уводили смо у борбу остале батаљоне, онако како су пристизали послије пребациваша преко Уне. И поред непредвиђених тешкоћа, успјели смо да задатак на задовољавајући начин извршимо.

И у нападу на Босански Нови десило се нешто слично као и у нападу на Босанску Градишку. Јаче непријатељске снаге напустиле су тих дана Бихаћ, Босанску Крупу и друга упоришта и пребациле се према Босанском Новом, одлучивши да га, као важну истурену отпорну тачку на десном боку својих снага које су се повлачиле са Сремског фронта према Загребу, чврсто бране.

Борбе за Босански Нови и Двор на Уни трајале су око три дана. Ту је било веома много жртава. Друге ноћи, када смо пошли у напад, у једном јуришу избачене су нам из строја све четири команде чета из 2. батаљона. Погинуло је или рашено више бораца. Ту је контузован командир пратеће чете, Љубан Котаран. Погинули су или рашени Гојко Сабљић комесар чете, Стјепан Рапајић замјеник командира

чете, Боро Калечевић, Жарко Стојаковић, Халид Зарић, командири водова и други чијих се имена не сјећам.

То је била карактеристика читавог овог нашег покрета, у коме је командни кадар који је требало сачувати, у овим посљедњим јуришима на непријатеља био основни носилац извршаваша најтежих задатака. Тако је било у свим батаљонима. Командни кадар је и у посљедњим јуришима хтио да служи примјером.

Наш 1. батаљон нападао је Лебреницу, истурену коту изнад Двора на Уни која је са банијске стране била огољена и тешко приступачна. Са друге стране била је пошумљена и на самом врху непријатељ се веома добро утврдио. Његове снаге у овом упоришту, под дејством бомбаша 1. батаљона, избациване су из ровова, али су се у шуми прегруписале и поново на јуриш заузимале своје линије. Губљење ове отпорне тачке доводило је непријатеља у тешку ситуацију, јер би тиме било онемогућено одступање читаве групације из Босанског Новог. Управо зато је у току двадесет четири часа Лебреница прелазила и по неколико пута из руку у руке. Народ партизанске Баније сакупљао је и доносио храну нашим борцима. Хтио је да буде непосредан свједок те натчовјечанске борбе Козарчана. Имали смо тешкоћа да га спрјечимо да иде на положаје. Организовали смо да се народ који је доносио храну, дочекује тамо негдје на Јаворшу. Стизало је по неколико стотина жена са даровима и храном. Са овим народом смо одржали збор. Био је присутан и Јаша Рајтер, затим командант 1. батаљона Стеван Јањетовић. Ми смо управо у то вријеме имали Лебреницу у својим рукама. Наши митраљези су дејствовали на том правцу и спрјечавали поновне јурише непријатеља и покушаје да нас збаци са ове коте.

Примјетио сам да је један старији човјек донио печено прасе на ражњу. Са њиме је била група дјечака и дјевојака. Оне су биле одраслије и такође су носиле поклоне за борце. То су намијенили нашим митраљесцима на Лебреници. Хтјели су да их лично обиђу и да им предају поклоне. Када сам им рекао да се тамо не може, одговорио је старији човјек да је шегово прасе намијењено митраљесцу на Лебреници и да ће му га лично предати. Мени је то било јако пријатно. Одредио сам да га прати једна десетина. Са њим је пошла група дјечака и дјевојака, са даровима. Попричали су са борцима и митраљесцима које су хтјели лично да виде и подијелили им поклоне. Страховали смо да непријатељ не изврши јачи јуриш док су они горе. Добро је ипак било. Непријатељ је тек након њиховог одласка извршио снажан ју~

риш и заузео још једном ове ровове, али без много жртава на нашој страни.

Било је право задовољство посматрати и уживати у таквом борбеном моралу и јединству војске и народа. То је могао да одшегује само ослободилачки рат који је наш народ водио четири године.

У међувремену, док смо се борили на овом сектору, пристигле су снаге, мислим, 28. славонске дивизије које су ослободиле Босанску Градишку и Босанску Дубицу и избиле према Добрљину. Имале су задатак да се пребаце на лијеву

*Преглаз преко разрушеног моста јединица 39. дивизије
код Двора на Уни (мај 1945. године)*

обалу Уне и да нападају према Двору на Уни. Умјесто да успоставе везу са једним нашим батаљоном који је контролисао сектор према Дивуши и Струги и даље према Уни, ове снаге су самоиницијативно форсирале Уну и ту заузеле положаје. Непријатељ их је осјетио, извршио снажан притисак и нанио им осјетне губитке. Оне снаге које су још биле на десној обали Уне, пружале су подршку јединици с оне стране ријеке. Међутим, све су оне биле изложене убитачној артиљеријској и другој ватри. Да су ове јединице непосредно по преласку Уне одмах кренуле даље преко цeste Двор на Уни — Волиња и повезале са нашом бригадом, не би биле

изложене оваквим губицима. Тек другог дана је једна чета кренула према нама и пробила се преко цесте. Међутим, и она је тучена нашом ватром због неспоразума и недовољне координације. Ми смо тукли непријатељске снаге које су се повлачиле из Босанског Новог, а управо на том правцу појавила се и ова јединица из састава српске дивизије. Након краће борбе оцијенили смо да се ова пробија према ослобођеној територији Баније, а не према Костајници и тада смо успоставили контакт с њом.

Ускоро смо се срели са командантом ове српске дивизије, Миладином Ивановићем.

Посљедњег дана априла 1945. ослободили смо Босански Нови и Двор на Уни. Дио снага наше бригаде кратко је застао у ослобођеном Двору на Уни, док је други дио продужио гоњење непријатеља према Костајници.

Иначе, задатак наше бригаде је био да иде на Костајницу. Прије нашег напада на то мјесто артиљеријски дивизион тукао је и крај око жељезничке станице и пругу Костајница — Суња. Ту је непријатељ имао јаче снаге и пружио жилав отпор. Артиљерија је тукла читав дан и тек други дан непријатељ се повукао према Суњи. Борба за ослобађање Костајнице окончана је предвече 3. маја 1945. Одавде су наше јединице кренуле према сјеверозападу, ослобађајући низ села Баније и Кордуна.

Никола БАЈИЋ

С В Ј Е Д О К

Ево ме поново у Туковима крај Приједора. У ствари, то више и није село, већ једна дугачка улица на периферији града којом ријетко пролазе аутомобили, па се дјечаци често по њој играју лопте.

У новој, свјеже окреченој кућици са бројем 24, готово заклошеној високим георгинама и црвеним ружама, живи породица Миодрага Кецмана. Ту су и синови: Младен који има 14, и Младенко од девет година. Ова имена нису ријетка у Поткозарју јер је доктор Младен Стојановић овдје још за живота постао легенда. Козара и данас даје својој дјечи његово име.

Дјечаци су, као добри ученици, добили три велике црвене књиге у које су сабрана казивања свједока о једном времену и једној планини што се зове Козара. На првом празном листу стоји посвјета:

„За успомену Младену и Младенку, синовима Козаре“.

Али, ми нисмо данас, овог јула, дошли дјечацима у посјету. Дошли смо у посјету њиховом оцу, Миодрагу Кецману. Данас хоћемо да будемо с њим управо због оног што је у једној од ових књига о њему забиљежено.

А ево што су свједоци о томе записали:

„Тај мај под Козаром био је бујан и пун живота. На уранак код штаба 2. батаљона дошло је четири хиљаде душа. Уређен је и аеродром у Међувођу, за прве партизанске авионе; одбијен је непријатељ од Јасеновца, нападнуто упориште у Равницама. Оборен је и један авион који је за непријатеља преносио осам стотина килограма соли. У овој несташници со је добро дошла.“

Усташе, домобрани и легионари упали су у Миљаковце и Ракелиће. Двије чете, једна Другог, а једна Четвртог батаљона, жестоко су се сукобиле с непријатељем. Борба је трајала више часова. Убијено је 30 непријатељских војника и заплијешено 12 пушака, два тешка митраљеца и доста

друге опреме. Опљачкане ствари из села враћене су онима чије су и биле.

Наши губици: два погинула партизана и пет рашених.

Непријатељ је том приликом запалио 18 кућа и масакрирао више жена и дјеце, чији број још нисмо могли тачно установити ..."

Тако је писало у званичном партизанском извјештају о зборовима и акцијама, о нападу непријатеља на слободна поткозарска села, 9. маја 1942. У извјештају се не говори ништа посебно о драми једне породице.

А ево како је она изгледала.

Када су усташе, тога јутра, упале у Миљаковце, затекле су у кући Јоше Кеџмана само ших троје: баба-Стаку, старицу од 65 година, 29-годишњу Радојку, мајку овог дјечака и Миодрага који је тада имао шест година. Онда, као да је гром ударио у огњиште куће и све се смрачило. Усташе су прво сјекирама, које су нашли пред кућом, посјекли баба-Стаку, док је Радојка, одузета од страха, више за сина Миодрага, него за себе, била присиљена да све то гледа. Тада су сасјекли и шу. На Миодрага, који је све то нијемо посматрао као да су заборавили. Међутим, кад је прешао преко дворишта, један усташа се повратио и сјекиром још крвавом од мајчине крви, на пашу гдје се цијепају дрва, одсјекао Миодрагу десну руку.

— Нека не може да пуца кад одрасте, — рекао је злочинац.

Испричали смо ово, јер Миодраг, један од најмлађих ратних инвалида на Козари са чланском картом Удружеша цивилних жртава рата под бројем 75, нерадо говори о дану када је изгубио бабу, мајку и дио свог дјетиштва.

Немојте нам зато замјерити.

Драгоје ЛУКИЋ

У 3. БАТАЉОНУ 20. КРАЈИШКЕ КОЗАРСКЕ БРИГАДЕ

У љето 1944. године формирана је једна партизанска омладинска чета од Муслимана из Козарца и околине. Чета је ушла у састав Тимарског партизанског одреда и звала се Козарачка чета. У прво вријеме је дјеловала око Козарца. окупљајући нове борце, а када се омасовила укључена је у 8. крајишку бригаду. Нисам отишао са овом четом, пошто сам одређен за комесара Тимарског одреда чији је командант у то вријеме био Лука Гуслов. Прије мог доласка, политички комесар овог одреда био је Мирко Предојевић.

У то вријеме, под крај јесени 1944. године, штаб Тимарског одреда налазио се у Бистрици, а снаге су биле оријентисане према Ивашској, а дијелом и према Шимићима. Борачки састав одреда био је углавном из Тимара, од Пискавице, Јелићке, Радосавске и околних села, а ускоро ће бити укључен у 20. крајишку козарску бригаду која је формирана у октобру 1944.

Новембра 1944. позван сам у штаб 39. дивизије који се у то вријеме налазио у Бронзаном Мајдану. Иако нисам познавао терен пошао сам преко Марићке, Јелићке, Радосавске и других села у правцу мјеста гдје се налазио штаб дивизије. Терен је још био несигуран, пошто су се туда кретале четничке групе и патроле.

стигао сам у штаб дивизије касно у ноћ. Командант дивизије био је Војо Тодоровић, а политички комесар Војо Ступар. Ту ми је саопштено да сам одређен за комесара батаљона у 20. крајишкој бригади и на дужност треба одмах да кренем. Пошао сам опет на Козару у штаб 20. крајишке бригаде који се налазио у Прусцима.

Командант је био Михајло Гачић, а политички комесар Јаша Рајтер Лука, замјеник команданта Триво Пралица, а замјеник политичког комесара Изудин Чаушевић.

Саопштено ми је да идем за политичког комесара 3. батаљона. Изудин Чаушевић ми је рекао да у батаљону има доста новопридошлих бораца.* Међу шима је добар број Муслимана који су као припадници домобранских формација дошли у наше јединице на позив Врховног команданта маршала Тита. Чини ми се да је рекао како је из Босанског Новог изашла једна комплетна домобранска бојна. У шеном с-аставу је, поред Муслимана, било око 90 припадника хрватске народности. Подвучено ми је да са шима треба веома пажљиво радити и развити масовну политичку активност како би се овај борачки састав чим прије правилно обавјестио о циљевима наше народноослободилачке борбе и шиховој улози као припадника партизанских јединица.

* Политички профил ове бригаде најбоље * може сагледати кроз извјештај њеног комесара из тог времена:

„Политички рад у току овог мјесеца одвијао се углавном по другој теми, а због великих промјена у политичким догађајима као и у нашем учавању појединих ствари које [јел] требало детаљније разрадити, радило се ван тема постављених по програму. Ван програма обрађивана су и питање НОФ-а као и питање федеративног уређења наше земље. О НОФ-у наши борци мало су знали, а и оно што су знали није било довољно да би могли да имају јасну слику о тој организацији, да је виде онакву како је она замишљена и шта она представља. О федеративном уређењу наше земље као о проблему који је данас најактуелнији морали смо такође да се позабавимо, јер је оно било борцима нејасно. Поред те две теме ван политичког програма рађено је и на томе да се нижи политички руководиоци оспособе у излагању политичке ситуације као и у правилном доношењу закључака о новонасталим политичким догађајима на заједничким састанцима са политичким комесарима батаљона.

Радне четне конференције показале су да борци постављају многострана питања тражећи одговоре на њих, али да у тим питањима има много пута ствари које они обзиром на политички рад не би требали постављати, јер су та питања на широко објашњена баш у материјалу који се обрађује, па или их они нису схватили, или их политички руководиоци не објашњавају довољно када се она на политичким конференцијама поново постављају. Многа од тих питања, као на примјер питање УНРЕ, потпуно су објашњена политичким руксводиоцима, али их изгледа они нису правилно преносили на борце.

Партијско-политички и културно-просвјетни рад ишли су у ракорак до сада, тако да се није ускладило све троје у једну сврху, него је много пута политички рад обрађивао једну тему у којој би културно-просвјетним радом могла да се пружи помоћ, али то није учињено. Културно-просвјетни рад као такав није пружао никакву помоћ политичком раду и скоро у свим случајевима сводио се на давање приредби чији комади су у већини случајева без неког политичког ефекта као помоћи политичкој теми која се у томе моменту у тој јединици разрађује.

Досадашњи извјештаји политичких комесара батаљона нису одговарали, а овога су мјесеца нарочито штури тако да из њих не могу да прикажу право стање рада у бригади, сем батаљона које сам лично

Кренуо сам у штаб 3. батаљона који се налазио у кући Николе Ђукановића у Куљанима код Добрљина. Ово је био познати устанички крај Поткозарја и у шему су се сви борци веома угодно осјећали.

У штабу батаљона сам нашао Стевана Јањетовића, команданта, шеговог замјеника Душана Кукрику и замјеника политичког комесара Драгу Обрадовића. Били су то стари и искусни борци са Козаре. Имао сам тада 20 година. Командант батаљона био је у то вријеме, тако да кажем, зрео човек и имао је око 45 година. Имао је трогодишње ратно искуство одважног командира и команданта кога су не само борци него и руководиоци цијенили и поштовали као неустрашивог и смјелог. Све ми је то речено у штабу бригаде, али да и поред шегове личне храбрости и способности, у батаљону има проблема на којима треба да се колективно ангажује штаб батаљона.

обилазио. Код њих се осјећа неки шаблон у подношењу извјештаја, без живог гледања на политичке проблеме, које они не износе у извјештају, што значи да их и не уочавају.

Одјек нових политичких догађаја и одраз њихов на наше борце у бригади доставиће у идућем извјештају, као и шта је учињено по комеморацији Лењинове смрти.

ПОЛИТИЧКИ ПРОБЛЕМИ

Људство наше бригаде, састављено из разних националности а и из разних јединица, постаје нови проблем кога мора да решимо. До сада смо као проблем постављали питање домобрана, али се је то питање већ кристализовало и данас се оно не поставља више у оној форми као раније јер су људи већ донекле провјерени, али се утолико питање новомобилисаних данас поставља пред нас као проблем. Не познавајући циљеве наше борбе као нити линију братства они чине огромне грешке, које ми уочавамо али и много пута не стигнемо да их на време исправимо, тако да оне постану фаталне (случај у селу Буљуку где је учињена пљачка од стране једног новомобилисаног а да се није на време опазила. Четнички дух тога борца, изграђен за време док је био са њима, дошао је до изражаја у овоме случају где је позвао цивилно становништво да иде са њим у пљачку тога муслиманског села, а да му се пол. делегат није супротставио нити покушао да га спречи у томе доказ је да напги нижи политички руководиоци не мисле политички а с друге стране да је људство које нам долази из околине Кључ — Мркоњић нови проблем кога морамо да решимо).

У I батаљону, који је био далеко од нас, десили су се такође изгреди по питању пљачке. Тај је батаљон био сам без наше контроле дуже времена и пошто му је остављено да сам ради по питању свога снабдевања, а и ми смо му постављали задатке да нам набавља неке ствари, почео је да чини огромне грешке по том питању тако да смо морали да се заинтересујемо за то и да уложимо све да би се те грешке отклониле. Смјеном његовом са тога терена нисмо по-

Остао ми је у сјећању мој први сусрет са овим одважним партизанским командантом Стеваном Јањетовићем. Представио сам му се и рекао да сам одређен за политичког комесара батаљона, истичући како ми је необично драго да се упознам са њим. Погледао ме је и видјевши да сам још младић, двадесетогодишњак, рече како је и њему драго, а одмах иза тога упита ме: „Јели, шта је теби био судија Ризванбеговић који је прије рата био у Босанском Новом?“ Одговорио сам му да ми је отац. Стеван је тада додао: „Бога му његовог, осудио ме је три мјесеца затвора, али и поред тога био је добар човек.“ Оцијенио сам да је Стеван и прије рата био бунтован, да је долазио вјероватно у сукоб са жандармима и бившом влашћу, па се нашао и пред судом.

Убрзо сам са Стеваном постао веома добар. Цијенио сам га и поштовао као старог борца и руководиоца и као стари-

стигли много али смо ипак постигли то да нам он буде ближе и да, уколико би се то поново појавило, брзо решавамо и исправљамо. Са II батаљоном, који је отишао на њихово мјесто, поразговарали смо о томе тако да се не би исто поновило и код њих.

У прошлости извјештају нагласио сам да смо предузели све да би војне руководиоце ангажовали и за политички рад али то до данас нисмо успјели. Не само да нисмо успјели да их покренемо за тај рад него се пред нас поставља нови проблем а то је рад војних и политичких руководиоца у својој најближој околини, где они мало дејствују и где нема никаквог рада баш са онима који су најближи и који би требали да се у најскорије време изграде у руководиоце. Исто тако војнички рад нема неке ширине, него се у свим случајевима своди на неко упознавање са оружјем, што данас није довољно и испуштају се све оне ствари које би требале да се раде са борцима а које су постављене у програму рада, тако да сада морамо и то питање да решимо и да се војни руководиоци заложу за један шири војнички рад, онакав какав је по упутствима и директивама добивен.

У последње време на конкретним случајевима провјеравали смо одговорност руководиоца па се установило да и поред нашег залагања и указивања она није довољна. У акцији на непријатељско упориште Чекрк показало се да војни руководиоци нису осјетили сву одговорност за постављени им задатак те је због тога до немилугод случаја дошло гдје су израњавањени наши борци од нашега оружја, то толико о одговорности у акцији. Хтео бих овде да споменем и о неодговорности по разним питањима административне природе, на која им ми указујемо али за сада без икаквог успјеха, тако да ћемо морати да пронађемо начин како да ту ствар ријешимо, односно како да код наших руководиоца створимо осјећање одговорности за постављене им задатке.

Проблем дезертерства још увијек постоји, само не више онакав каквог сам навео у прошлом извјештају а разлог тому је тај што [смо] озбиљно пришли ријешавању тога проблема, што смо војним и политичким руководиоцима као обавезно поставили упознавање људства и лијечење свега што се код таквих могло осјетити као негативно.

јег човјека који је био знатно старији од мене. Он командант са 45, а ја политички комесар са 20 година. Првог дана када смо се упознали и испричали, пред полазак на спавање Стеван ми се обрати ријечима: „Е, хајде судски сине, скини ми чизме.“ Нашао сам се у недоумици шта да урадим. Имао сам пред собом старијег човјека кога сам поштовао и скинуо бих му чизме, али да ми се није заповједнички обратио. На брзину сам се снашао и додао: „Добро, друже команданте, скинућу ти чизме, али ћеш и ти мени.“ Ово му је, изгледа, инпонирало и у шали је добадио: „Добро, хоћу, судски сине.“ То је био један од одлучујућих момената у нашем поближем упознавању.

Иначе, команданта Стевана сам касније веома заволио. Ишли смо скупа у акције. Он ме је чувао. Говорио ми је да

Питање кадра војног и политичког за сада је ријешено, али још увијек постоје неки другови код нас у бригади које ми покушавамо извести на прави пут, а колико нам то не би успјело бићемо присиљени да вршимо смјену о којој ћемо вас благовремено изјестити.

Питање такмичења у бригади које смо поставили као најпрви и најактуелнији проблем није се правилно схватило. Ми нисмо формирали комисије које би бележиле успјехе у такмичењу, него смо се задовољили тиме да штабови батаљона односно команде чета буду уједно и комисије, што се показало као неправилно и непрактично, а с друге стране нисмо постигли ширину такмичења, т.ј. на неким пољима постигнути су завидни резултате, док су друга поља рада остала ван такмичења, тако да резултати овог тромјесечног такмичења неће бити на завидној висини.

КУЛТУРНО-ПРОСВЈЕТНИ РАД

Културно-просвјетни рад по четама наставља се врло живо. Чете су се оспособиле за давање приредби уз учешће својих хорова који су организовани и оспособљени, пишу се чланци за зидне новине и бригадни лист, али све то са великим недостатцима. Као што сам напред навео, културно-просвјетни рад у виду приредби сводио се је на давање разних скечева који нису имали никаквог политичког ефекта нити су својим приказивањем помогли политичком раду, него се је све то сводило на шаљиви програм за увесељавање бораца. Хорови по четама и батаљонима, у којима има врло добрих гласова, нису тежили за учењем наших борбених пјесама, него су се задовољавали са обичним аријама које иду све на један калуп. У току прошлога мјесеца и поред свих ових недостатака које сам горе навео одржан је низ културних приредаба и вечери, а једна од најбољих, коју је дао III батаљон, била је у Подградцима, која је била на завидној висини (у том батаљону културни рад пошао је другим путем него у осталим батаљонима). Аналфабетски течајеви раде и огромна већина новомобилизованих бораца научила је да чита и пише, али такоређи сви нови који нам дођу су негшмени, тако да се број неписмених не смањује него напротив повећава, што пред наше аналфабетске те-

ћемо ићи на челу. Он ће бити први, а ја иза њега. Гдје ја станем, говорио је Стеван, стани и ти јер, ако погинем нећеш ти, ја ћу први стати на нагазну мину. Били смо у доста акција. Много сам од њега научио. Стеван је био веома храбар. Упадао је у тешке ситуације не само са батаљоном него и лично, али се сваки пут сналазио, сукобио са непријатељем, нанио му губитке и успјешно извлачио.

Наш батаљон је запосио положај од Добрљина до Босанске Костајнице. Ту је стигао првом половином новембра 1944.

Команде чета сачишавали су: 1. чета: командир Перо Марин, замјеник Богољуб Ољача, 2. чета: командир Михајло Ђурић, замјеник Бранко Дрљић, 3. чета: командир Лазо Петић, замјеник Владо Гороња, политички комесар Божидар Катић, помоћник Милан Шешум.

чајеве се поставља као проблем бржег решавања тога питања. До сада се није плански радило на учењу неписмених, што смо сада приступили једном планском учењу дијелећи све неписмене на разреде. Тај се систем показао као много бољи, јер од оног који научи да чита и пише стварамо човјека који то своје знање стечено у војсци и усавршава.

12. ов. мј. издали смо други број „Козарског Ударника“, који се у многоме разликује од првога броја јер је потпунији, али још увијек са много недостатака. Послали смо га и пропагандном одељењу V Корпуса као и уредништвима „Ослобођења“ и „Гласа“ са молбом да нас извјесте о свим недостатцима у њему са критичким освртом, тако да ћемо у III-ем броју те недостатке исправити.

САНИТЕТ

Акција за сузбијање пегавог тифуса, кога на овоме сектору гдје се бригада налази има доста, успјела је. За сада се појавило само неколико појединачних случајева који су локализовани.

Санитетско особље у нашој бригади и поред свег нашег настојања није до сада задовољило постављеним задатцима. Рефернти батаљона, недовољно искусни, немају организаторских способности и због тога рад у великој мјери. Савјетовање са санитетским особљем имало је резултата, али још увијек не толико да би за наш санитет могли да кажемо да правилно функционише.

Појава венеричних болести још увијек је проблем кога не можемо тако лако да ријешимо зато што те болести има и у позадини.

Наши руководиоци врло се опортуно понашају баш према томе питању. Тако на примјер штаб II батаљона без знања штаба бригаде и референта санитета шаље једног борца својој кући на Градишки сектор да би се тамо излечио од гоњење, а све то мотивише тиме да се на томе сектору преко везе могу добити лијекови за успјешно лијечење те болести. Све ово чине они ако им је неколико пута указивано на штетност таквих поступака и на важност правилног лијечења оболелих другова.

Вригдно купатило ради, а при самом купатилу створен је карантин за другове оболеле од чеше, који се такође тамо лијече.

У батаљону се налазио добар број људства из домобранства. У штабу бригаде ми је речено да је било и погрешних ставова и односа према овом људству. Морало се учинити све да се са њима успостави правилан однос, да им се приближи и развију другарски партизански односи између старих и нових бораца. Истина, требало је водити рачуна о будности, јер је међу шима било и таквих који се нису искрено поставили према народноослободилачкој борби, па чак и непријатељских елемената који су били убачени са одређеним задацима. Међутим, већина их је дошла са чврстом одлуком да се бори против непријатеља. Било их је које су партизани неколико пута заробљавали. Они су увијек предавали оружје и опет мобилисани у домобранство, да би се ускоро поново нашли заробљени. Сада су одлучивали да дефинитивно остану у нашим редовима. Међу њима је био један који је задржан при штабу батаљона за храђење и тимарење коња чланова штаба, а три или више пута смо га заробљавали. Увијек би предавао оружје, враћао се и опет бивао заробљаван.

У прво вријеме било је несланажеша како у нашем постављању према новопридошлом људству, тако и у њиховом тешком привикавању на нови партизански начин живота и ратоваша. Било је чак појединаца који су бјежали са оружјем, што је стварало нерасположеше код бораца. Отуда нам је основни задатак био да се спријечи ова појава и учврсти јединство и дисциплина у батаљону.

Предложио сам команданту Стевану да ме представи јединицама и командном кадру. Стеван је то прихватио. Сматрао је да би требало одржати заједнички састанак, неку

ИСХРАНА

У прошлом извјештају навео сам да се исхрана побољшала како у људској тако и у сточној храни, међутим у последше време поново се поставља као проблем сточна храна, које на овом сектору нема, а њен превоз са осталих сектора услјед временских прилика знатно је отежан.

Проблем одјела и обуће и даље је остао исти, јер попуњавањем наше бригаде добијамо стално људство које је голо и босо.

На крају хтео бих да ти споменем један проблем који из дана у дан постављају сви борци који су дошли у редове НО војске 1941. г. а нису добили „Споменице 1941“, па би било потребно да нам званично јавите како по томе питању стоји ствар и да ли постоји могућност да нам се исте доставе или, ако не постоји могућност, како тај проблем да ријешимо."

(Из извјештаја комесара бригаде Јаше Рајтера од 28. јануара 1945. године).

врсту смотре батаљона, рекавши да ће оставити патроле по засједама на главним правцима према непријатељу, а све јединице батаљона повући на одређено мјесто. Сутрадан је то и услиједило. Имао сам прилике да се представим као комесар батаљона, да сам Енвер Ризванбеговић, што је код извјесног броја новог људства, осјетио сам, изазвало извјесно расположење. Интересовао сам се да ли међу шима има каквих нерјешених проблема, да се ту налази командант са осталим члановима штаба батаљона и да ће се покушати ријешити оно што се буде могло.

Један између ших, брко, доста висок, родом од Вишеграда, изнио је како се сви хране са једног казана и питао да ли постоји могућност да се храна спрема у два казана: једна за Муслимане који не могу и не једу маст, а друга за остале борце. Додао је да би они могли јести и посну храну. Објаснио сам им да ми немамо масла ни уља, а затим сам се обратио команданту Стевану, рекавши му да можемо кувати храну у два казана, да ће један бити мастан, а други неће, а све уље и масло које заплијенимо, додијелићемо људству које не једе свињску маст. То је наишло на одобравање. И већ сутрадан почело је спремање хране у више казана.

Било је, и за оне ратне услове, необичних питања. Један је тако питао, да ли се могу молити Богу, јер међу шима има и оних који вјерују у њега. Пренијели смо им да нико нема ништа против тога да се неко моли када се не воде борбе, али када се иде у акције нема се времена за вјерске обреде. То су били мали и ситни проблеми, али веома значајни у стварању расположења и повјерења према циљевима наше борбе.

Наше правилно постављање према овом људству знатно се одразило на њихово борбено расположење. Истичали су се у борбама, а неки су ускоро постали десетари и водници водова. Мислим да су између њих два или три постала и командири чета. Било је и храбрих бораца. У једном нападу на Добрљин храбро су се борили, а било је и жртава међу њима. Ту се већ стекло повјерење у њих, иако је било доста сумњи и неповјерења не само код старих бораца, него и код народа. То неповјерење изразио је и Никола Ђукановић, домаћин у чијој се кући налазио штаб 3. батаљона, када ми је рекао да није баш сигуран у „новајлије“, да ће нас издати и сл. Увјеравали смо га да до тога неће доћи, а то су и они сами потврђивали борећи се храбро против непријатеља. Требало је у свакодневном политичком раду дјеловати и стварати повјереше народа према новопридошлим и обратно. Са народом Козаре и Козарчанима то није било тешко, јер су имали безгранично повјереше у борце, без обзира на то

којој народности и вјероисповјести је неко припадао. Важно је било да се одлучно и храбро бори против непријатеља.

За вријеме нашег боравка на овом сектору било је више веома значајних акција. Једна од најзначајнијих из тог периода је напад на упориште Чекрк. Идеја за ову акцију потекла је од команданта батаљона Стевана Јашетовића. Када смо разматрали у које вријеме да се изведе акција, било је мишљеша да то буде вече римокатоличког Божића, 25. децембра 1944. Командант је био против тога рекавши да напад треба извести „у по бијела дана, на Божић“. Образлажући свој приједлог, Стеван је отприлике рекао и ово: „Непријатељски војници очекују да ћемо им ми вечерас, уочи Божића, покварити славље, надаће се нашем нападу и биће будни. С друге стране, када се буду увјерили да нас нема, сутрадан када осване дан и Божић, они ће јести и пити, славити и веселити се. Ми ћемо управо тада када се они наједу и накрешу пића, напасти онако пијане и нацугане, тако да неће стићи ни да се снађу.“ Упориште је било добро брашено. У шему су се налазиле усташе познатог по злодјелима 8. усташког здруга. Заповједник им је био Бранко Кленкар, вјероватно провјерени усташки злочинац чим је са јединицом био на овако важном сектору према Козари.

У акцију ће поћи само дио батаљона, док ће други дио остати у логорима. Наиме, одлучено је да се новопридошлим борцима, римокатоличке вјероисповјести, који су дошли из домобранства, припреми дочек Божића. Било је, колико се сјећам, њих око 90 или нешто више, за које је припремљена свечаност. Припремљена је добра храна, па је тако и остали борачки састав имао тога дана нешто бољи ручак. Био је то веома велики и значајан политички потез за стварање још већег расположења међу овим људством да се одлучније и чвршће веже за ослободилачку борбу.

Пред полазак у акцију, командант батаљона је пренио наређење да сви који славе Божић неће поћи у акцију. Међутим, многи су се јављали добровољно, али се морало прихватити наређење команданта батаљона. У акцију је пошла једна чета комплетна и два вода из једне друге чете.

Командант се одлучио на изненађење и вјеровато је због тога пошао са мањим дијелом батаљона, свега пет водова. Сигурно је рачунао да ће са мањом јединицом добро наоружаних и одважних бораца брже и успјешније продријети у упориште, створити пометњу, разбити и заробити посаду и благовремено се повући. Ово је утолико било оправданије јер би се јачим нашим снагама теже и спорије маневровало, чиме би се и непријатељу створили услови да нам нанесе губитке. Стеван је све то добро процијенио.

Учествовао сам са командантом батаљона у овој акцији. Он је био са једном четом, а мени је предложио да пођем са друга два вода. Дошли смо на одређено мјесто са навијеним сатовима. Наређење је било да се крене у напад када се казашке поклопе на 12. Били смо се привукли ближе непријатељским стражарима. Примјетили смо да су неопрезни. Многи су били пијани и љуљали се на стражарским мјестима.

Тачно у одређено вријеме, у 12 часова, борци су јурнули према усташком упоришту. Само за неколико минута одбрана је разбијена. Уништено је неколико бункера. Све се одиграло у трен ока. Није било заробљених, али је погинуло и рањено више усташких зликоваца. Заповједник се у томе моменту није налазио у јединици. Усташки зликовац Бранко Кленкар вјероватно је био на честиташу Божића своме команданту, када је неустрашиви командант Стеван Јашетовић са својим борцима уништавао и посљедњи отпор у упоришту. Запаљени су бункери, а постављене су и нагазне мине на правцима одакле се очекивало да усташама прстигне помоћ. Иначе, није се намјеравало да се упориште задржава у нашим рукама, јер није било ни услова нити оперативног интереса. Знали смо да ће усташе довући нове снаге.

У овој акцији било је доста ратног плијена.

Поред плијена покупили смо и оно што су усташе припремиле за Божић — јелке и друго. Све смо то понијели у Куљане. Међу борцима је завладало одушевљење због успјеха у акцији, а такође међу онима који нису пошли у акцију, јер смо им омогућили да прославе свој вјерски празник Божић. Увеличали смо им славље и божићним јелкама.

У то вријеме батаљон је носио и прелазну заставицу као најбољи у бригади. У шеговим акцијама истицали су се и новопридошли борци који су дошли из домобранства. Познато је било да су се у акцијама војнички понашали. Чим би се достигла одређена линија и застало, они би се по војничким правилима одмах укопавали. Били су вични у гађању јер су завршавали школе и курсеве обуке. Обично су се истицали када усташе и Нијемци испадају у села и пале куће. Ови би их примјећивали и пошто су били обучени као добри стријелци, са сигурношћу су гађали и убијали усташке и шемачке војнике. Они су истовремено помагали и осталим борцима у обучавању у гађашу, затим у тактичким задацима. Иначе, било је веома корисно и поучно да се наши борци укопавају, да заузимају заклоне, што је многим недостајало.

Послије успјешног напада на Чекрк непријатељ га је опет запосио и још јаче се учврстио. Али је ускоро, почетком

јануара 1945. успиједила нова акција на то упориште. Било је то 6. јануара. Извршене су потребне припреме за напад у коме ће учествовати и наши минобацачи. Акција је добро испланирана. Детаљно је разрађен план правца напада сваке чете и садејства минобацача. Међутим, десило се нешто непредвиђено. Акција није успјела не само због снажног отпора усташа, већ и због тога што смо имали знатне губитке од сопствене минобацачке ватре. Наиме, приликом поласка у напад наши бацачи, ујесто по непријатељском положају, тукли су линију до које су стигли наши борци. То је била једна од, тако да се изразим, најкрвавијих овог батаљона у току борби. Били смо присиљени да се повучемо и изнесемо ногинуте и рашене.

Послије ове неуспеје акције и знатних жртава батаљон је добио нов распоред. Сви смо били под тешким утиском због изгубљених другова. Колико ми се чини, овог пута батаљон је кренуо према сектору Босанске Дубице. Штаб батаљона налазио се у Врановцу. Чете су добиле распоред према гарнизону у Босанској Дубици и лијевој обали Уне узводно према Босанској Костајници.

Док смо се размјештали по штабу батаљона стигло је обавјештење да је ухваћен један усташа. Приведен је у штаб батаљона. Био је добро развијен, ухрањен и до зуба наоружан. Са њим је обављен информативни разговор како би се установило одакле, у којим јединицама је био и сл. Командант батаљона је успио да од њега дозна да се 1942. године, за вријеме козарске офанзиве, налазио на Козари и да је управо био у неком од поткозарских села гдје је извршен покољ. Послије тога је разоружан и повјерен једној чети на чуваше да би га сутрадан отпремили у штаб бригаде. Није било ланаца да би га везали, већ је везан нечим другим, што му је помогло да се у току ноћи ослободи. Обмануо је стражара који га је чувао и изишао из просторије, узео ручне бомбе од бораца који су спавали, а затим их активирао и кроз прозор убацио у собу гдје су спавали борци. Послије тога је побјегао. Стражар је пуцао и изгледа да га је ранио, јер се у правцу куда је бјежао примјећивала крв на снијегу. Отишао је према Босанској Дубици одакле је, изгледа, дошао по задатку. Подигли смо борце на узбуну, али нам је овај усташки зликовац успио да заметне траг. Претпостављало се да је побјегао у Босанску Дубицу. У међувремену стигло је обавјештење да је овог зликовца ухватио народ у једном селу према Босанској Дубици, свезао га и довео у штаб батаљона. У ствари, ухватиле су га жене и пионири у селу. Био је залутао и већ изнемогао. У току саслушања испричао је како је добио задатак да се преда партизанима и нападне

неки партизански штаб батаљона. Био је специјално обучен као и њемачки трупови.

Под крај јануара батаљон је учествовао у нападу на јако упориште Шимиће код Баше Луке. То познато упориште бранило је око 160 усташа.

Пут од Врановца до Шимића био је дуг. Водио нас је преко Кнешпоља и поткозарских села, преко Подградаца, Грбаваца и даље према Турјаку. Стигли смо у једно село недалеко од Шимића. Командант батаљона ступио је у везу са одборницима и организовао прикупљаше хране за батаљон, а речено је да хране треба за бригаду. Ово је намјерно истицано како би се пронијела вијест да је дошла читава бригада.

Упориште у Шимићима било је познато по усташама које су починиле велика злодјела. Убијали су и пљачкали по селима према Козари. Тек касније када заузмемо ово упориште увјерићемо се у то, јер смо чак и у кућама у селу проналазили опљачкану имовину, одјећу и друго из поткозарских села.

Пред свануће кренули смо у напад. Наређеше је било да се борци крећу у колони са одстојањем 20—30 метара. То је нашу јединицу чинило знатно већом него што је била. Наша колона се издужила у недоглед. Наређење штаба дивизије било је да се Шимићи морају заузети и потпуно уништити објекти у којима се налазе усташе тако да се више не могу овдје задржавати. Иначе, у овом упоришту претежно су били мјештани у усташама и усташкој милицији и они су чували село. Међу шима је био и један католички свешеник.

Напад је био муњевит. Журнули смо и за кратко вријеме ликвидирали упориште. Запалили смо неке објекте да би се означило докле смо стигли. Одлучили смо да не палимо више објеката, иако смо имали овлаштеше, јер смо усташе потпуно разбили. Почели смо да се веселимо због успјеха. Спремали смо храну борцима, чак и халву, јер сам пред полазак у акцију говорио како ћемо у Шимићима, поред осталог, наћи и меда и да ћемо правити халву.

Послије ове акције задржали смо се неко вријеме према Башој Луци и десно према Ивашкој, а затим на сектору између Босанске Дубице и Босанске Костајнице, гдје смо провели фебруар 1945. На сектору према Босанској Дубици батаљон се нашао у вријеме напада на Босанску Градишку априла 1945. У фебруару, марту и априлу често смо били у покрету и водили борбе на више сектора према Босанској Дубици, Добрљину и Босанском Новом.

Под крај априла 1945. наша бригада је кренула у склопу осталих јединица 39. дивизије према Босанском Новом и Двору на Уни. Снаге наше бригаде пребациле су се преко Сане између Приједора и Босанског Новог и кренуле даље према Уни на сектору између Блатине и Рудица. Послије преласка Уне батаљон је учествовао у нападу на јако утврђеше Двор на Уни које смо заузели са осталим јединицама бригаде 1. маја 1945. Истовремено ослобођен је и Босански Нови који је са утврђешем око Двора на Уни представљао јак чвор одбране непријатеља на овом сектору. Послије тога, у покрету према Костајници и даље, отпор непријатеља био је све слабији. Заробљавали смо непријатељске војнике, углавном усташе, који су се у паници повлачили или скривали гдје су сматрали да би могли да остану. Било их је свуда по кућама и осталим зградама, избезумљени од страха. Тражили су заштиту говорећи како нису никога убили, да су присилно мобилисани, иако се радило о усташким зликовцима који су до последшег метка пружали отпор.

У даљем гошешу разбијеног непријатеља напали смо Хрватску Костајницу преко узвишеша званог Ђед. Ту смо уништили неколико непријатељских тенкова. Овдје смо упали у једну качару гдје се налазило доста повећих буради са ракијом. Борци су већ били у великом расположењу гонећи разбијеног непријатеља па су дошли до ракије и мало се понапили. Било је послије тога критика, па и казни због тога.

Пролазећи преко подручја Баније, народ нас је одушевљено дочекивао. Људи, жене, дјеца излазили су пред борце и нудили храном и пићем.

Наставили смо гошење непријатеља правцем Петриња — Глина и избили пред Крварско. Ту се непријатељ јако утврдио са намјером да спријечи продирање наших јединица у Загреб. Борба је ту била жестока. Стигла нам је у помоћ и дивизијска артиљерија која је отворила снажну ватру по утврђењу. Кренуло се у напад. Ту су усташе пружале жилав отпор, али су под дејством наше артиљерије и снажним и незадрживим јуришем бораца разбијени. Разбијена је и та последша одбрамбена линија према Загребу.

Послије заузимања Крварског спуштали смо се према Великој Горици и жељезничкој комуникацији Сисак — Горица — Загреб. Ту се већ осјећало опште расуло непријатељских снага.

Кренули смо жељезничком комуникацијом према Загребу. Држали смо се канала поред пруге, што нам је у исто вријеме служило и као заклон од дејства непријатељске ватре. Задржали смо се пред Реметинцем. Ту је дејствовала

непријатељска артиљерија и минобацачи, онемогућавајући нам даљи покрет. То је био посљедњи отпор Нијемаца и усташа на прилазу Загребу.

Пристигли су нам у помоћ и тенкови. Непријатељска артиљерија је и даље тукла. Ту сам лакше рањен у лијево раме. Пришла ми је болничарка Нада, родом од Бихаћа, не знам у којој је јединици била, те ме превила. Већ је пристигло више јединица. Свима је циљ био — Загреб. Продужили смо напријед и избили на Савски мост. Требало је да пређемо мост, али нисмо били сигурни, јер је постојала објазан да је миниран. Један од цивила који се ту нашао обавјестио нас је да мост није миниран па смо кренули напријед. Пошао сам са групом бораца на нашем тенку и тако ушао у Загреб.

Међу првим ослободиоцима Загреба на Тргу републике нашли су се борци 20. крајишке козарске бригаде. Пред нас су изашли људи из тзв. „народне заштите“ и нудили нам своје услуге. И грађани Загреба су нас срдечно дочекали. Нуђене су нам цигарете, храна и друго. Једна жена пришла је тенку носећи пуну кошару пића и цигарета „љубушки“ и све то просула у отворени тенк.

Тек што смо стигли на Трг републике притрчао нам је један цивил и обавјестио да усташе и Нијемци хоће да минирају радио-станицу. Кренули смо напријед, иако је било несигурно, прошли кроз Јуришићеву и избили у Влашку гдје се налазила радио-станица. Познавао сам Загреб од прије рата, па ми није било тешко да се и овог пута снађем. Дејствовали смо према згради радио-станице. Међутим, већ се тамо налазила група Загрепчана која се организовала и штитила радио-станицу да је непријатељ не минира. Овдје у Влашкој сусрео сам се са Фахиром Дедић, сестром Фахрета Дедића, комунисте. Обрадовала се кад ме је препознала. Дала ми је један пиштољ који је чувала или негдје пронашла.

Вратио сам се у Јуришићеву и интересовао гдје се налази какав магацин одјеће. Хтјели смо да се обучемо. Неко нас је обавјестио да је у близини стан усташког генерала Владимира Печникара који је био командант оружнихшта. Стан му је био у Гајевој (мислим број 2). Отишао сам са једним куриром тамо и нашли униформе, кошуље, опасач са пиштољем и кратким ножем (камом). Дао сам то као ратну успомену команданту батаљона Стевану Јашетовићу.

Штаб наше бригаде налазио се негдје код позоришта и хотела „Континентал“. Предао сам више комада веша које сам пронашао у стану генерала Владимира Печникара.

Послије краћег задржавања у Загребу бригада је кренула према Словенији, гдје су се концентрисале јаче непријатељске снаге и пружале посљедњи отпор.

Прије Цеља имали смо веома жестоку борбу са усташама. Заробљено је око 800 усташа. Били су присиљени на предају, јер им није било другог излаза. Ти зликовци отпремљени су у сабирне центре за заробљенике. Међу њима било је доста оних који су жарили и палили по Козари. Вријеме је било да се послије четири године нађу пред судом правде.

Ушли смо у Цеље када су и посљедше групе непријатељске војске, на челу са главнокомандујућим шемачким генералом Лером, одлагале оружје. Оружја је било разбацаног на све стране. Сакупљано је на одређена мјеста. На тим складиштима могло се наћи свих врста оружја и оруђа, од бусоле до топова и тенкова.

Енвер РИЗВАНБЕГОВИЋ

ДВАДЕСЕТА КРАЈИШКА НОУ КОЗАРСКА У ЗАВРШНИМ ОПЕРАЦИЈАМА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ЗЕМЉЕ

Послије вишедневних жестоких борби за ослобођење Босанског Новог и ширег простора до Двора на Уни и Костајнице, наша 20. крајишка НОУ козарска бригада кренула је према Покупском и Загребу. Пролазио сам кроз Кукурузаре. Са мном је и овога пута био Јаша Рајтер. Примјетили смо једну дјевојку из овог села која је била код нас када су вођене борбе на Лебраници и на збору који смо одржали са народом. Била је свједок јунаштва Козарчана. Видјели смо када ова дјевојка пише на једној кући: „Живјела 20. крајишка козарачка ударна бригада“. Управо је завршавала ову паролу када смо наишли. Млада и zgodна дјевојка стајала је на некој столици и писала ову паролу знајући да туда пролазе борци са Козаре. Пожалили смо Јаша и ја што нема фотоапарата да то снимимо. Међутим, то што нисмо могли ми, успио је неки од бораца бригаде. Вјерујем да се сада негде у документацији бригаде у „зидним новинама“ које смо издавали налази фотографија којом ова непозната дјевојка са Баније изражава своју љубав и захвалност борцима са Козаре, борцима 20. крајишке козарске бригаде, за јунаштво које су показали у посљедњим јуришима на непријатеља априла — маја 1945.

Стигли смо пред Петрињу на петнаестак километара. Очекивали смо да ћемо можда нападати Петришу, али је улиједило наређење да идемо лијево, мислим уз Купу, према Покупском и да ћемо у путу добити даљи задатак и правац напада. Маршовали смо цијелу ноћ и избили пред Покупско. Одатле се веома лијепо види Глина. Пребацили смо се преко рјечице у Покупско гдје је била организована народна власт, ту се налазила и команда мјеста и сви позадински и војнопозадински органи. Приликом преласка преко Мрежнице која је била набујала, поставили смо кола у воду, преко ших набацали даске и прешли на другу страну.

У Покупском смо имали краћи предак, а затим је улиједило наређење за покрет према Крварском. Већ су се кон-

центрисале јаке наше снаге, па смо се распоређивали на оне правце и просторе гдје их нема довољно. Како се непријатељски фронт сужавао тако је и нашим снагама постајало све тјешше за маневровање.

Бригада је кренула према Крварском, а ја сам остао на састанку дивизијског комитета. Тек што смо завршили другу тачку дневног реда, код нас је ушао Јово Павић, начелник штаба дивизије, напоменувши комесару дивизије Воји Ступару да би требало убрзати састанак, или барем пустити комесаре бригада, јер бригада долазе у контакт са непријатељем, а 20. крајишка води жестоку борбу са непријатељем већ од 15 часова. Било је тада око 17 часова. Ми комесари бригада кренули смо негдје око 18 часова. Ближила се ноћ, а бригада су отишле својим правцима. Нас тројица комесара нисмо могли да идемо скупа јер су бригада биле удаљене једна од друге. Од Покупског гдје је одржан састанак дивизијског комитета до Крварског било је 15—16 километара. Падала је ноћ, а терен нисам познавао. Размишљао сам с ким да кренем у бригаду, јер је на том правцу било остатака непријатељских група. Није било избора, пошао сам за бригадом и стигао негдје око 22 часа када су борци били завршили посљедњи јуриш. Било је много жртава поготово код нашег 1. батаљона који се у првом јуришу скоро за гушу хватао са непријатељским војницима.

На сектору према Крварском, неколико дана прије нашег доласка, држао је положај Туропољско-посавски одред. Иначе, овај сектор доминира читавом котлином према Загребу и једина је истурена непријатељска тачка на југо-истоку од Загеба на правцу надираша јачих снага Народно-ослободилачке војске. На том правцу, по наређењу Павелића, била је 18. усташка дивизија која је имала задатак да посједне Вукмиричке горице и штити одступницу снагама које су одступале са сремског фронта и заштити Загреб док се те снаге не повуку. Тако је Туропољско-посавски одред, држећи овај положај, прије доласка оперативних јединица на тај сектор, водио тешке борбе и доживио удар цијеле једне усташке дивизије која му је нанијела знатне губитке у људству.

У међувремену, док смо стигли на овај сектор, штаб наше 39 дивизије ставио је под команду штаба 20. крајишке бригаде Туропољско-посавски одред. Штаб наше бригаде, по доласку према Крварском, није укључивао овај одред у борбу због претходних жртава које је одред имао. Ту су се нашли замјеник команданта и комесара одреда, док су командант и комесар кренули према Сиску. (Како сам касније

обавјештен, комесар одреда била је у то вријеме Штефина Шпиљак, родом из Сиска.)

Дио снага овог одреда, јачине једног батаљона или више, кренуо је са нама према Загребу.

Када сам стигао у бригаду обавјештен сам да је 1. батаљон у јуришима на непријатеља имао знатне жртве, двадесетак и више мртвих и рашених бораца. То је изазвало прилично мучну ситуацију у батаљону. Непријатељ се веома добро утврдио, па је тако успјешно одолијевао јуришима наших бораца који су се кретали и незаштићеним тереном. Било је и извјесних несугласица око тога зашто да се излажемо толиким губицима већ при крају рата (нарочито између замјеника команданта бригаде Триве Пралице и команданта 1. батаљона Стевана Јашетовића). Они су по менталитету слични један другоме, храбри и неустрашиви, али су у овој ситуацији пренаглили и нису могли да нађу праву мјеру.

Схвативши ситуацију у којој се налазимо, командант бригаде Михајло Гачић и ја оцијенили смо да тако нападати, ноћу и из покрета, поготово када смо већ имали велике губитке, а без артиљеријске подршке, нема реалног оправдања. Споразумјели смо се да бригаду повучемо и дозволимо да се одмори, јер је већ десетак-двадесет дана стално у покрету и у борби. У исто вријеме договорено је да се обезбједи артиљеријска подршка, јер нападати јако утврђене положаје, какви су били на Крварском, није било корисно без снажне непријатељске подршке.

Баш у то вријеме догодило се нешто што се у оваквим ратним ситуацијама могло догодити. Наиме, једна чета 2. батаљона, у том посљедњем јуришу, наишла је ноћу на празан простор у одбрани. Продужила је покрет и избила у позадину непријатеља. Тако је остала без контакта са осталим четама батаљона и бригаде које смо повукли да се одморе, среде, да се борцима припреми нешто хране. Од штаба дивизије затражили смо да обезбједи артиљеријски дивизион како би нам пружио подршку приликом слиједећег напада који смо планирали за сутрадан. И сутрадан око десетак часова довели смо наше топове са муницијом, те дивизијске топове 76 мм. Поставили смо их у једну храстову шуму и у одређено вријеме отпочели артиљеријску припрему, а затим кренули у напад. Остало ми је у сјећању како је командант бригаде Михајло Гачић лично нишанио кроз топовсук цијев, без нишанских справа. Одушевљавао се када би граната пала близу или на циљ који је нишанио. Нишанских справа није ни било, па чак да су и постојале, претпостављам да их не би знао најбоље користити.

Бригада је из једне увале кренула према непријатељским положајима. У систему одбране настала је пометња, па је изгледало да ћемо у налету успјети, али смо и страховали да ћемо имати више жртава. Међутим, у једном моменту смо примјетили на коси са супротне стране како борци ускачу у непријатељске ровове. Била је то, у ствари, чета 2. батаљона која се у току ноћи пробила у непријатељску позадину. Штаб батаљона, пошто није био обавјештен о томе, просто страхујући за судбину чете, није о томе обавјестио штаб бригаде. Вјероватно је претпостављао да је чета у току ноћи негдје залутала, али контакта са њом није имао.

Када је избила у дубоку позадину непријатеља, ова чета се сакупила у једној шуми, гдје је провела ноћ. Била је близу непријатељских положаја. Команда чете вјероватно је схватила у каквој се ситуацији налази и оцијенила да се не може повратити у састав батаљона без измјене ситуације на овоме сектору. Реално је било да су претпостављали да ће наше снаге ступити у напад, што је, у ствари, и услиједило су-традан.

Сутрадан када је извршена артиљеријска припрема и када су оцијенили да наше снаге полазе у напад и ова чета је ступила у борбу и с леђа тукла непријатеља и упадала у ровове разбијајући одбрану на лијевом крилу. Пристигле су и снаге наше бригаде које су фронтално нападале, па је одбрана на Крварским горицама разбијена. Акција је завршена негдје до три сата послје подне. Ми смо тога дана, према плану штаба дивизије, требали достићи комуникацију између Велике Горице и Загреба, а дотле нам је требало доста времена, пола дана, да стигнемо. Јурили смо напријед на одређену линију.

У току тог напорног кретања, Владо Козомора који се налазио код нас при штабу бригаде, успио је некако да оспособи радио на батерије, па га је укључио и хтио да чује вијести Радио-Загреба које су емитоване у 15 часова.

Козомара нас је тада обавјестио да је Павелић напустио Загреб, да је Загреб прогласио отвореним градом, забранио пружаше отпора и борбу у њему, одредио др Кумичића, замјеника поглавника, да организује ред и мир до доласка „освајачких снага“ којима ће град предати исправан. Ми у штабу бригаде, сазнавши за ову вијест, сматрали смо да је пут у Загреб отворен.

Улазак у Загреб било је само питање времена, а ми смо још на путу према Великој Горици. Ухватила нас је ноћ и нисмо могли стићи, па смо заноћили у једном селу. Још смо се обрачунавали са дијеловима разбијене 18. усташке дивизије који су нас дочекивали не више организованим отпором,

већ у бјежању по групама и склањању. И они су знали да немају више шта тражити у Загребу, а претпостављамо да су чули за одлуку Павелића о напуштању Загреба. Много смо их заробили. Било је и францетићеваца у црним униформама, у обичним усташким униформама, из различитих зликовачких јединица.

Сутрадан смо се, пошто нам је била јасна ситуација на правцу покрета бригаде, распоредили и кренули у батаљоне. Освануо је 8. мај 1945. Пожурили смо на комуникацију Велика Горица — Загреб. Требало је да спријечимо одступницу снагама непријатеља које су одступале од Петрише и Сиска, односно да онемогућимо евентуално пристизаше помоћи непријатељу у Сиску и тако га лакше заузмемо.

Са нашим 4. батаљоном и дијеловима Туропољско-посавског одреда кренуо је командант бригаде Михајло Гачић у правцу Велике Горице. Са Другим је, чини ми се, пошао замјеник комесара бригаде Изудин Чаушевић, ја сам пошао са Трећим, док је Пралица Триво ишао са Првим. Батаљон са којим је био командант бригаде био је на десном, а Трећи, у коме се налазио комесар бригаде, на лијевом крилу распореда.

Договорили смо се да се батаљон креће у четним колонама, без развијања у борбени поредак. И прије него је свануло, кренули смо на задатак.

Био сам са командантом 3. батаљона Годом Петровићем. У току покрета преко орања и тек изниклог жита почело је на нас припуцавати из сеоских кућа. Батаљон се одмах развио у колоне по водовима, али нисмо хтјели напуштати принцип наступања. Оваквим наступањем у колонама били смо видљиви и на супериоран начин улијевали страх непријатељу који је био пред нама. Неки батаљони су наилазили на мање отпоре, али су их брзо сломили.

Командант бригаде Гачић сусрео се пред Великом Горицом са једном од бригада 28. славонске дивизије која је претходног дана ту стигла. Укопала се и чекала на напад на Велику Горицу. Гачић је продужио са 4. батаљоном и отишао према насељу. Ту те дошло до малог неспоразума између Гачића и Блажа Мајсторовића Шубаре који га је строго упозорио да те то сектор његове јединице. Гачић се само на смијао и са батаљоном прошао кроз стрељачки строј, додавши онако у шали: „ко зна које је чији сектор. друже!“ И Шубара је иза тога покренуо своју јединицу. Наш батаљон је ушао у Велику Горицу уз мањи отпор непријатеља. Свако је настојао да заплијени и узме што му је потребно. Пристигли су и други батаљони. Ту се наша и наша извиђачка чета која је заплијенила камион „бисинг“ од три тоне.

Пошто је Велика Горица заузета Гачић је оставио један батаљон да чисти ово насеље, а затим се у колонама кренуло према Загребу. Он је потоварио дио извиђачке чете на камион и са њима пошао у Загреб.

Ми смо водили борбу пред Реметинцем и још једним селом на томе правцу. Непријатељ је и даље снажно бранио приступ Савском мосту и комуникацију која води према њему.

Наш 1. батаљон и дио снага Туропољско-посавског одреда који су били према Великој Горици, кретали су се поред жељезничке комуникације, далеко од цесте, гдје није било непријатељских снага. Имали су насип подесан за заштиту и упутили се према Савском мосту. Други батаљон ишао је лијево од њих и наилазио је на отпор, док је 3. батаљон имао најжешћи отпор. Било је и жртава и упадања међу непријатељске снаге (десило се да је и Шубара заплињени један аутомобил, кренуо са њим и упао међу усташе. Захваљујући својој сналажљивости настојао је да се некако извуче, па је рекао да је преговарач и да је дошао да испита да ли ће се предати, а полако се склањао према насипу с једне стране комуникације, док је на дургој страни била Сава. Прије него су усташе потегле оружје он и шофер су успјели да скоче иза насипа и тако се спасили).

Тако је прошао и камион са којим је дошао Љубан Котаран, командир Пратеће чете. Он је са групом бораца у камиону налетео у једно утврђено село у коме се налазила батерија топова непријатеља. Она је била на правцу одакле је требало да заустави наше тенкове који су се кретали од Сиска. Котаран је био присиљен да просто са камионом пројурити кроз ово село и да искочи из њега.

Наш 3. батаљон претрпио је доста јаку ватру, па нам је као појачаше стигла чета тенкова која је до тада подржавала снаге 45. дивизије у наступашу десно, повезујући се даље са 28. дивизијом, са којом смо водили борбе око Двора на Уни и Костајнице.

Пошто није било јачег отпора на правцу наступаша снага 45. српске дивизије које су на широком фронту избијале на Саву, тенкови који су подржавали ове снаге упућени су према мосту гдје је непријатељ пружао јак отпор и спречавао наступаше наше бригаде.

Било је око десет часова када смо уз подршку тенкова разбили непријатеља и тако избили до моста. Стигао сам до моста на једном од тенкова.

Борко Арсенић, који је тада командовао 39. дивизијом, вјероватно је био обавјештен да је Загреб проглашен отвореним градом, па је на неком мотоциклу кренуо V град. На

глас да је Загреб проглашен слободним градом, маса људи је појурила према граду. То је урадио и Борко.

Налазио сам се поред једне куће. Нред нама се, на неколико стотина метара, налазила непријатељска борбена линија. Иза ових кућа пролази цеста и прави малу окуку. У том моменту налетео је Борко Арсенић на мотору. Махао сам му руком да стане, али ме није разумио, већ је и он мени махао руком показујући да иде у град, те да ћемо се видјети у Загребу. Међутим, присјетио се када је примјетио да се држим за главу, а не смијем се појавити иза куће, да се о нечему ради, па је ставио шоферу до знања да стане. Шофер је био сналажљив и убрзо се појавио иза куће возећи Борка. Успјели су да се склоне док је непријатељски митраљез осуо паљбу по мјесту гдје су тек били стигли. Борко ми је тада рекао да је мислио да хоћу у град. Тада се вратио у дивизију, видјевши да непријатељ брани приступ Загребу и да се предии у овој равници дијели на два дијела. Десна страна од комуникације са жељезничком пругом је у нашим рукама, а лијева, на прилазу мосту, још је у рукама непријатеља.

Када сам касније на тенку стигао до моста, примјетио сам како наш 1. батаљон прелази жељезнички мост и улази У град.

Хтио сам са тенком да кренем у град, али је тенкиста рекао да има наређење да дође само до моста. Мало сам се наљутио на њега, али сам тек касније схватио шта је било у питању. Наиме, снаге 45. дивизије већ су биле на десној обали Саве. Ми смо са јединицама 20. крајишке дејствовали према савском мосту и сада наш батаљон и Туропољско-посавски одред улазе у град. Пошто тенкиста није хтио да иде даље, сишао сам са тенка и укључио се у колону нашег 1. батаљона.

На Савској цести дочекивао нас је народ. Већ је почињало славље. Ту је дошло до изражаја оно наше припремаше бораца прије поласка у коначан јуриш за ослобођење наше земље. Бацане су нам цигарете и цвијеће са прозора. Ни један борац није се сагнуо да то узме. Одздрављали су срећни и достојанствени, стављајући до знања да пред њима још предстоје борбе, да још није вријеме за славље, иако је радост заједничка. Али, ми смо у улози заштитника народа и доносимо му слободу, а народ нас као такве срдечно дочекује.

Већ смо ушли дубоко у град. Примјећујем да иза нас иде камион. У шему пјевају Козарчани. У кабини камиона налази се командант бригаде Михајло Гачић, а замјеник комесара бригаде Изудин Чашевић стоји на папучи. Стигли су нашу колону која је била у покрету. Гачић ми се јавио онако

расположен добацивши: „Никола, јарко ти твоје ускачи, идемо на Јелачићев трг.“ Са групом извиђача и камионом који је заплијешен у Великој Горици, Гачић је кренуо према Загребу и стигао нас негдје на пола пута између Савског моста и Јелачићевог трга. Попео сам се на папучу камиона са леве стране и тако смо стигли на Јелачићев трг. Ускоро је приспио и наш 1. батаљон са дијелом снага Туропољско-посавског одреда.

Почели смо одмах да се понашамо не само као ослободници него и као заштитници који треба да се брину и за материјална добра, да чувамо објекте и сл. Почели смо да се интересујемо за оне објекте, магацине углавном, који би могли бити предмет развлачеша, о чему нас је народ обавјештавао. Распоредили смо пристигле јединице код тих објеката — одјевних задруга, складишта наоружаша и опреме итд.

Уласком у град заплијенили смо доста камиона и технике. Иначе, у граду смо наишли на „народну заштиту“ коју је организовао др Кумичић као снаге реда. Припадници ове заштите били су видно означени плочицама на којима је писало „НЗ“. Били су у цивилу, а посједовали су и пушке, затим аутомобиле. Права организација за одржаваше реда. Јављали су нам се и сарађивали са нама. Међутим, ми смо били опрезни и полако преузимали град, јер смо имали осјећај да то није наша војска, да је некако туђа без обзира на унутрашњу организацију, састав шених припадника и политичко убјеђење појединаца. Сматрали смо их остатком окупаторских снага.

Пошто смо заплијенили доста технике, идеја нам је била да моторизујемо бригаду ради даљег наступаша према Словенији. Било је доста камиона, али није било горива. Дошли смо и до аутомобила за штаб бригаде који смо одузели од „народне заштите“. Био је власништво неког фабриканта. Шофер који је возио овај аутомобил, касније се испоставило, био је родом из Босанске Дубице. Познавао је породицу Изудина Чаушевића, замјеника комесара наше бригаде. Радио је већ више година у Загребу као шофер неког фабриканта. Био је изненађен и скривао задовољство када је видио како смо одузели аутомобил од шеговог власника који је у исто вријеме био и неки функционер „народне заштите“. Тада је схватио дубину промјена које доноси народноослободилачка борба и већ је након кратког времена, тако да кажем, постао наш. Никако му није ишло у главу како смо могли да од шеговог газде, шеговог господара код кога је био не радник него слуга, одузети аутомобил и да му кажемо да ће му то држава платити, да ће се накнадно установити како га је зарадио, треба ли му и сл. Када је видио свога газду, до не-

давно силника, како је остао без аутомобила и како је ситан и обичан човјек као и сви остали, био је одушевљен.

У међувремену смо Јово Пашић, помоћник комесара 1. батаљона, и ја остали са куририма на Јелачићевом тргу, док је командант бригаде пошао негдје са помоћником комесара. Требало је оријентисати и распоредити јединице.

Народ је већ изишао на улице, поздрављао нас и љубио. Многи су се распитивали за рођаке и пријатеље који су се налазили у партизанима. Утопили смо се у масу народа, па се нисмо ни видјели. То је представљало опасност за нас, јер је Загреб још био пун непријатељске војске, иако још нисмо наилазили на организоване отпор, јер су се држали директиве Павелића да је Загреб отворен град и да га обезбјеђује тзв. „народна заштита“.

Стигао је и један радник и саопштио ми да штите радио-станицу, али је Нијемци нападају.

Пошто се ту налазио помоћник комесара Туропољско-посавског одреда, пренио сам му да упути једну чету која ће појачати одбрану радио-станице. Након једног сата стигао је командир ове чете и саопштио да је сами не могу бранити, јер је напад Нијемаца све снажнији. Истина, непријатељске снаге иако су се повлачиле, вршиле су и притисак на Загреб, вјероватно и ради пљачке и уништавања.

Пошто једна чета није могла издржати притисак непријатеља на радио-станицу, упућен је и остали дио снага одреда који је са нашом бригадом ушао у Загреб. Тако су снаге Туропољско-посавског одреда браниле радио-станицу у Загребу са наоружаним радницима. Али и поред тога, због снажног притиска непријатеља нису могли сами да је заштите, па је упућена и једна чета из наше бригаде како би помогла при одбрани радио-станице.

У међувремену у град је стигао и штаб 39. дивизије са командантом Борком Арсенићем, комесаром Војом Ступаром и шеговим помоћником Идризом Чејваном, те начелником штаба Јовом Павићем. Нешто прије тога, са Идризом Чејваном кренуо сам на неким теренским колима у тадашње Министарство оружаних снага. Тамо смо нашли доста усташко-домобранских официра који су изашли пред нас и поздравили. Просто ми је непојмљиво било, када сам видио како нам се представљају високи усташки официри — те ја сам допуковник тај и тај, ја пуковник, бојник и сл. А прави шок за мене било је — руковаше с шима. Према мом схватању усташа који су били познати као зликовци, било би сада нормално потегнути пиштољ и обрачунати се. Али, размишљајући о томе и смирујући се, дошао сам до једноставног и, чини ми се, правилног закључка: то су штапски официри

*Прелаз 20. крајигике бригаде преко р. Купе и мари према Загребу
(мај 1945. године)*

који су радили на плановима и стручним пословима, а рат су провели у канцеларијама Министарства оружњаштва, и нису директно учествовали у спровођењу појединих усташких планова и операција. Вјероватно су због тога сматрали да нису ништа никоме криви, па су остали, а нису имали потребе да кажу да нису припадници усташке организације када је то већ било познато.

И Идриза и мене је све ово мало збунило. Али морали смо брзо да се снађемо. Речено нам је да се замјеник поглавника др Кумичић налази у згради и, ако хоћемо, можемо поћи до њега. Круто војнички гледано, можда је требало да се јавимо том човјеку, односно ономе коме је предата власт у граду до нашег доласка. Идриз је то одбио и рекао нека др Кумичић дође до нас. Колико се сјећам, ускоро је изишао један постарији човјек, углађен и дотјеран. Остављао је утисак да то све није баш радо прихватио.

Др Кумичић нам се представио и почео је разговор. Међутим, Идриз се врло брзо снашао рекавши да је у Загреб стигла нова влада слободне Хрватске и да би требало да пође са нама да преда град. Нормално је било, што је и Кумичић схватио као представник цивилне власти, да би град требало предати неком цивилном представнику наше народноослободилачке власти. Ово је Идриз учинио само да бисмо се некако извукли из ове ситуације у коју смо запали.

Др Кумичић нам је предложио да пођемо његовим аутомобилом, али је Идриз рекао да ћемо ми поћи нашим колима, а он нека иде иза нас. У међувремену смо сусрели комесара дивизије Воју Ступара који се возио у отвореним колима, мислим да је то била „олимпија“. Око његових кола окупи се раздрагани народ коме је Ступар нешто говорио. Идриз га је обавјестио и привео му Кумичића да му преда град.

Нисам сигуран, али ми се чини да је постојао неки симболични знак кључа града који је Кумичић предао Воји Ступару. Истина, ту око кола гдје су се сада сусрели Војо Ступар и Кумичић окупила се маса народа, па нисам могао да боље видим сам чин предаје, али сам чуо шта је отприлике Кумичић изјавио. Суштина онога што је рекао била би — да му је ово један од најтежих задатака кога се прихватио без своје воље и размишљања да ли је способан за овакву улогу, и да му је то најтежа улога коју је у животу имао. Ипак, додао је, часно предаје град Загреб исправан у руке Народно-ослободилачке војске. То је била мала церемонија, да тако кажем, званичног протокола око предаје града коју је посматрао приличан број грађана. Војо Ступар се том приликом руковао са Кумичићем, а да ли је примио нешто од њега, можда симболични кључ града, нисам успио да видим, јер сам био подаље од тог мјеста. Шта је било даље такође не знам, јер сам кренуо да обиђем јединице, пошто су у граду била само два батаљона наше бригаде и дијелови Туропољско-посавског одреда. Очекивали смо да пристигну и остала два батаљона бригаде и артиљеријски дивизион.

Вратили смо се на Јелачићев трг. Гдје је у то вријеме био штаб дивизије не знам, јер је свако имао одређену улогу и радио свој посао. Пошли смо да пронађемо гориво за возила како бисмо обезбједили даљи покрет јединица камионима. Осјећали смо да су борци преморени и исцрпљени, јер су од Босанске Градишке, за релативно кратко вријеме, а у свакодневним борбама, стигли пјешице у Загреб.

Кренули смо једним аутомобилом према Чрномерцу гдје је требало да се налази складиште са горивом.

Док смо се спремали, Душан Стакић, комесар извиђачке чете, кога смо просто извукли из чете да бисмо га сачували, знајући да смо у граду који је још пун непријатељске војске, кренуо је камионом у коме су се налазили борци извиђачке чете, да нас заштити. Раније је овим камионом стигао командант бригаде Михајло Гачић са осталим члановима штаба бригаде.

Када смо избили у Илицу сусрели смо се са колоном Нијемаца. Поред њих се кретао и тенк „тигар“. Помислио сам да су то војници пошли да се предају, па је требало да

се мимоиђемо. Скоро да сам хтио да отворим врата од аутомобила и питам да ли ће се предати. Али када смо видјели да се они крећу у колони, да су у борбеном поретку и пражени тенком, схватили смо да се не ради о предаји већ да иду у борбу. Набрзину сам привукао врата од аутомобила. Шофер се био мало збунио не знајући шта да ради, да ли да се враћа јер му ми ништа не говоримо, или да продужи напријед. Ипак се брзо снашао и притиснуо гас, па смо врло брзо прошли поред тенка и колоне њемачких војника. Ту је могла бити чета до 120 војника са тешким тенком. Примјетили смо и њиховог официра, вјероватно командира јединице, који је био проћелав са скинутом капом. Кретао се онако биједан ослањајући се на неки дрвени предмет као штап. Имао се утисак као да иде на неки непријатан задатак за који ни он, ни његов Вермахт, немају изгледа на успјех.

Пројурили смо, нашли се на зачељу ове колоне и скренули улијево. Ишли смо да потражимо наше противтенковске топове да униште овај њемачки тенк, јер ако продужи на Јелачићев трг и настави према Савском мосту, може нам нанијети губитке, поготово даље, према радио-станици коју су већ обезбјеђивале наше снаге. Шта је био задатак ове непријатељске јединице са тенком? Не знам да ли је требало да иде према Савском мосту или да уништи радио-станицу, али је чињеница да је кренула на задатак.

Када смо са колима избјегли сукоб са њемачком јединицом, скренули у другу улицу и избили на један трг, помоћник комесара наше бригаде Изудин Чаушевић сјетио се да је овдје станао када је у Загребу похађао школу. Замолио нас је да га сачекамо да се јави бившој газдарици. Застали смо на краће вријеме јер смо схватили ту људску страну човјека, па смо препоручили Изудину да се пожури како бисмо стигли на извршење задатка.

Док се Изудин налазио у кући, Гачић и ја смо остали сједећи у отвореним колима. Никога није било на улици јер се преко радија јављало да се затворе врата, прозори и улази, с обзиром на то што може да дође до борбе. И ми смо издали такво наређење спикеру који је позивао народ да се не окупла, јер су се могли очекивати непријатељски авиони.

Ту у нашој близини појавила су се два дјечака од 8 до 10 година. Један је био нешто старији, а други млађи. Као и сва радознала дјеца извиривали су на улицу и примјетили мене и Гачића. Осјетили смо да би жељели да нам приђу, али су се плашили. Позвао сам их. Покушавао сам да их охрабрим и успоставим приснији контакт. Полако су нам прилазили, али не према мени већ према Михајлу Гачићу. Онај старији је био нешто отреситији и обратио се Гачићу

овим ријечима: „Јесте ли ви, друже, можда Тито?" Размишљао сам о томе зашто су дјеца пришла Гачићу, а не мени који сам их позивао, па сам се сјетио да је Гачић корпулентан, у војничкој униформи са официрским ознакама, па је дјецу подсјећао на Тита. Тада сам схватио да је овај дјечак гледао Титову фотографију, да је то наши дијете, да је то за њега посебна радост да први партизан кога је имао прилике да види у Загребу личи на Тита.

Схватио сам тада да је Загреб наш град, да је народ неуништив и да наша борба има дубоке коријене у том народу.

Све је то кратко трајало и ми смо се вратили у јединицу. Сазнали смо шта се догодило са групом бораца извиђачке чете која је са комесаром Душаном Стакићем на камиону пошла за нама. У међувремену је стигао и начелник штаба бригаде Иван Месић који је такође пошао с њима.

Њемачки војници које смо сусрели у Илици са тенком, изгледа да су војнички размишљали. Примјетили су нас како смо упали међу њих и набрзину прошли, али се нису снашли да отворе ватру. Можда су нас чак и пропустили рачунајући да за штабом иде и војска, иако ми то нисмо очекивали. Стакић, а и Нијемци, логички су размишљали. Стакић је пошао за нама да нас заштити од евентуалног напада, а Нијемци су реално очекивали да ће иза нас наићи борци.

Стакић је са групом бораца извиђачке чете изненадно упао међу њемачку колону са тенком. Нијемци су већ заузели углове кућа, очекујући да наиђе наша војска. Дошло је до оштрог сукоба.

Интересантно је то што су наши извиђачи са камиона први отворили ватру на Нијемце. Почели су да туку из аутомата. Заиста смо имали добро наоружану извиђачку чету. Сваки борац је већ до Загреба, поред аутомата, имао и пиштољ. Борци су се већ навикли да увијек носе метак у цијеви и откопчану футролу пиштоља, поготово десетари. Сваки је знао да сваког момента у тим извиђачким задацима мора бити спреман да употрејеби оружје и да мора бити бржи од непријатеља. Нијемци су успјели да „панцер-фаустом" запале наш камион. Борци су пружали отпор и тукли Нијемце настојећи да се извуку. Ту се нашао и начелник штаба бригаде Иван Месић. Он је покушао да са борцима Уђе у један ходник али је овај био затворен. Међутим, десило се нешто неочекивано. Неко му је са спрата бацао свежањ кључева, што му је омогућило да уђе унутра. Жена која је све то посматрала бацила им је кључеве.

У овом окршају било је више рањених и погинулих бораца. Ту нам је погинуо истакнути борац и комесар чете Ду-

шан Стакић, а тешко рањен и остао без руке Саво Зец, борац извиђачке чете. Како се то догодило? Пуцали су са камиона док није погођен и почео да гори. Тада су почели да искачу. Вјероватно их је и тенк дјелимично заклонио, па Нијемци нису могли прецизније да их гађају. Међу посљедњим који су искакали из камиона био је и Саво Зец, са аутоматом у руци. Нијемац се нашао у непосредној близини и ухватио га за аутомат, али се Саво снашао и из пиштоља га погодио, зграбио свој аутомат и покушао да се извуче. Међутим, погођен је из њемачког пушкомитраљеца у руку испод рамена. Пренесен је касније у болницу. Тамо је особље било из Загреба. Међу њима је било и домобранских, па чак и усташких љекара. Ту се нашао и рањени Саво Зец. Тај млади деветнаестогодишњак, борац са Козаре који је у рату осјетио шта значе Нијемци и усташе, нашао се одједном у болници са рањеницима, међу којима је било и непријатељских војника. Зато никако није имао повјерења у медицинско особље. Од није имао представе о медицинској етици и хуманости, о међународном ратном праву и заштити рањеника (истина, знао је он из ратне праксе да се то није односило на југославенске рањене партизане, па и народ), те није био сигуран да ће га овдје лијечити. Чак се није дао ни превијати. Тако је дошао у тешку ситуацију да су му морали ампутирати руку.

Триво Пралица, замјеник команданта бригаде, који се налазио са једним батаљоном, сазнавши шта се десило са овом групом извиђача и да смо кренули пред њима, помислио је да смо и ми страдали и о томе обавјестио штаб дивизије. Његова претпоставка била је у овој ситуацији реална, јер је потрајало извјесно вријеме док смо се повратили. Али све се ипак добро свршило с обзиром на предвиђене догађаје који су се за тих неколико часова од када смо стигли у Загреб десили.

Негдје око 4 сата послје подне у Загреб су стигли и остали наши батаљони, дијелови 15. крајишке бригаде и друге јединице 39. дивизије. Иначе, дијелови 13. крајишке остали су да гоне непријатеља према Плесу и ближој околини, док су све остале снаге дивизије већ биле у граду.

Овдје нас је нашао један Истранин који нас је одвео у своју приземну кућицу. Представио нам се да је као Истранин побјегао прије рата од италијанских фашиста. Ту, у Загребу држао је трафику и почео лијепо да живи до почетка рата 1941. године. Када су усташе дошле на власт одузета му је трафика, али је некако успио да преживи рат. Имао је жену и сина од 16 до 17 година.

Довео је нас из штаба бригаде у свој скромни дом и молио да будемо његови гости. Био је радостан, са сузама у очима, одушевљавајући се што ће му бити гост штаб бригаде Народноослободилачке војске која је њему Истранину и Југословену, донијела слободу од фашизма од кога бјежи и који га је прогањао још од 1935. године. Тада је узео неки алат, у кухињи подигао под и из добро спремљеног, сувог, малог бункера (склоништа) извадио све врсте цигарета, читаве колекције, које је чувао и понудио нам. Пронашао је и праве кафе коју је овдје склонио и сачувао за своје ослободиоце.

Негдје предвече заказан је састанак штабова бригада у штабу дивизије. На том састанку био је и начелник штаба 2. армије Љубо Вучковић. Шетао се по једној повећој и добро опремљеној канцеларији. Михајло Гачић и ја ушли смо и сјели на кауч. Љубо Вучковић је тада поставио овакво питање: „Који је то штаб бригаде без наређења ушао у Загреб?" Тек тада смо схватили да смо поступили друкчије него како је стајало у наређењу за које заиста нисмо знали. Ушли смо у Загреб, водили борбе и губили борце, сматрајући да је то велики успјех и тек сад видимо да за наш улазак није било ни сагласности ни наређења. Требало је претходно о томе обавјестити штаб дивизије, а не кренути самоиницијативно и недовољно организовано. Зато смо овдје пред Љубом Вучковићем само ћутали и чекали шта ће нам још рећи. Очекивали смо да ћемо чак бити добро кажњени.

Љубо Вучковић нам се прилично оштрим тоном обратио овим ријечима: „Е, моји Крајишници, ви још ратујете на партизански начин. И то на начин који је важио у 1942. и 1943. години. Ово није таква врста рата. Знате ли ви шта сте урадили? Утрчали сте у град са своја два батаљончића и ставили се пред три њемачке добро наоружане дивизије које су одступале са сремског фронта. Једна од њих је тенковска. Њихов план је да се преко Савског моста пробијају у помоћ својим снагама и опкољеном гарнизону у Карловцу и да се сви скупа пробијају према Трсту и предају Енглезима и Американцима, како их не би заробила наша Народноослободилачка војска, те казнила за злодјела што су чинили у нашој земљи. Како видите, ви сте са своја два батаљончића стали на пут таквим њемачким снагама."

Били смо се забринули и уплашени, али је друг Вучковић наставио: „Што је било — било је, када сте јабуку већ загризли, морамо је сви заједнички јести." Тада се окренуо друговима из штаба дивизије и рекао: „уведите јединице у град и помјерите се према колодвору, а ми ћемо увести 45. српску дивизију, па ако се ви одржите ноћас у граду, биће

добро. Очекујемо, рекао је, да у току ноћи главнина снага непријатеља, јачине три дивизије, прође кроз Загреб. Ако их задржите биће добро, а ако вас прегазе нека буде на вашу одговорност." Тек тада смо схватили праву ситуацију.

Вратили смо се у бригаду и почели је помјерати на предвиђени сектор. Повукли смо и снаге са радио-станице. У међувремену је ушла у град и 45. српска дивизија и требало је да њене снаге преузму радио-станицу коју су до тада држали борци Туропољско-посавског одреда и наше бригаде. Иначе, стално нам је била у мислима бригаа за радио-станицу. Имали смо прилике, од десетак-једанаест часова када смо ушли у град, до послерије подне, да одемо и јавимо се са радио-станице, али се из објективних разлога нисмо упуштали у овакав подухват. Наиме, могло се десити да направимо неки политички недовољно осмишљен потез, да упућујемо неки импровизовани оглас и сл. што у овом тренутку не би одговарало и нашој улози у којој смо ушли у Загреб.

Међутим, десило се нешто неочекивано. Негдје око 18 часова, када су снаге 45. српске дивизије ушле у Загреб и када смо њиховим јединицама предали радио-станицу, а дијелови наше бригаде и одреда повукли се у састав бригаде, у радио-станици је настала нека гужва. То се лијепо осјећало преко микрофона. Ми у штабу бригаде били смо забринути, погледали смо један према другом, јер смо помишљали да су можда Нијемци успјели доћи до радио-станице. Чули смо неке неразумне гласове преко микрофона, па је изгледало да се нешто дешава. И ускоро иза тога зачуо се младалачки, чист глас који је по говору подсећао на људе из јужног дијела Србије. Спикер је јављао отприлике овим ријечима: „Јавља се свима својима да је наша 20. бригада 45. српске дивизије прва ушла у Загреб, главни град братске нам републике Хрватске“, а затим се представио именом и презименом.

Када сам ово чуо облио ме је хладан зној. И Гачић се узбудио (чак је хтио да пуца у радио), али сам га смиривао рекавши му: „Михајло, смири се, историја се не фалсификује. Чак и када бих сада отишао у радио-станицу и демантовао ову вијест, какви бисмо пред народом изгледали. Ко се јавио сада није битно, а историја ће утврдити ко је и када ушао у Загреб. Мени је утолико било теже што смо у Загреб стигли прије подне, што смо водили борбе и имали жртва, што смо учествовали у чину предаје града нашим снагама преко др Кумичића и, што тек око 18 часова, спикер преко радио-станице јавља да је 20. бригада 45. српске дивизије прва ушла у главни град братске Хрватске. Тешко ми је и несхатљиво било да се сада негде предвече јавља први

партизан из ослобођеног Загреба у коме смо се налазили готово 8 часова. Ипак, нашао сам у себи неку утјеху, политичку утјеху, баш у томе што је спикер био неки Крушевљанин или од Куршумлије, Србијанац. Па нека то буде 45. дивизија! Можда је и боље него да је то наша, 20. крајишка козарска бригада. Михајло Гачић је, остајући при свом војничком ставу, само добацио: „Историја је историја, а јављање је јављање. Између 11 и 18 часова је огромна разлика и то се неће моћи фалсификовати.”

Можда нико није ни рекао ни потпуно истражио цијелу истину о уласку наших снага у Загреб. Чињеница је да је бродска бригада, са комесаром Черјаном и командантом Шубаром, кренула да прва уђе у Загреб. Церјан је као загребачки ђак познавао град и зато је од команданта дивизије добио задатак да са дивизијом крене у Загреб. Међутим, командант 20. крајишке козарске бригаде, у покрету према Загребу, избио је пред Церјанову и Шубарину бригаду и у даљем покрету успио стићи у Загреб до Јелачићевог трга. Истина, било је ту самоиницијативе, да не кажем самовоље, али је чињеница да су наш 1. батаљон и борци Туропољско-посавског одреда имали то задовољство да заједнички пређу савски мост и Савском цестом стигну на Јелачићев трг, најављујући скоро ослобођење Загреба. Била је то претходница снага Народноослободилачке војске која се наша у граду, чак не знајући да постоји наређење да се у град још не може улазити. Свакако да су при томе затајиле везе, односно нису се благовремено преносила наређења, а јединице су биле у сталном покрету.

У згради радио-станице у Загребу, хор 39. дивизије отпјевао је на радију неколико партизанских пјесама. Било је то истога дана увече када смо ушли у Загреб. То је био први вијесник праве слободе у граду и доказ да је радио-станција сачувана.

Задржали смо се неколико дана у Загребу. Чак и трећи дан било је борбе са непријатељским снагама према Чрномерцу и Загребачкој гори. Тамо су концентрисане непријатељске снаге које су у току повлачења напуштале технику и кренуле напријед. На том правцу тешке борбе водила је 3. крајишка бригада. И наш 4. батаљон био је у сукобу са непријатељским снагама и водио борбу два дана, и то увијек негдје послје подне када су непријатељски војници продирали у дио града, да би дошли до хране или цивилних одијела.

Из Загреба смо добили наређење за покрет према Словенији. Кретали смо се у колони до Брежица на десном крилу наше дивизије, а на лијевом је била 21. српска дивизија.

зија која се кретала преко Загорја. Од Брежица смо ишли према Рајхенбургу. Кретали смо се преко словеначких брда и избили до Сент Јурја на комуникацији према Цељу. Овдје смо се сусрели са борцима 5. крајишке-козарске бригаде која је била у саставу 11. крајишке дивизије. Ту су се после дугих ратних година сусрели Козарчани из 5. и 20. бригаде.

На овом путу било је подоста непријатељских усташко-домобранско-четничких формација. Заробили смо и једног усташког дивизијског генерала. Повели смо га са собом. Пратили су га наши курири, тринаесто и четрнаестогодишњи борци, да би га предали штабу дивизије који је одлучивао куда даље да се упути. Чак нам је овај заробљени усташки генерал и побјегао, али смо га касније опет пронашли. Њему се журило, па је тражио да сам иде у штаб дивизије, јер је страховао да ћемо га у путу негдје ликвидирати.

Заробљавали смо мноштво непријатељских војника, Немаца, усташа, домобрана, четника и других. Просто нисмо знали шта да радимо са њима. Сакупљали смо их и упућивали тамо гдје нам је наређивао штаб дивизије.

Наш ратни пут завршава се у Сент Јурју, на петнаестак километада од Цеља.

Негдје према Сент Јурју и Козју заробили смо цијелу бојну Павелићеве тјелесне гарде. И тада као и сада, када се тога присјетим чини ми се да нисам видио елитнију и млађу јединицу од ове. Сви су имали црне униформе. Сви су били скоро исте висине, узраста, сви се једнако шишали са мало дужом косом, како су усташе носиле прије рата. Сви су имали беспријекорна одијела, машине, ципеле и сви су били, тако је изгледало, лијепо грађени.

Права елитна јединица са добрим наоружањем. Разоружали смо их као и све остале. Пошто се радило о изразито непријатељској, усташкој јединици, нормално је било да им се изрекче и праведна казна. Осуђени су на смрт стријељањем. Приликом извршења ове казне ни један од њих није ни покушао да било шта тражи или било чиме пружи отпор. Чини ми се да су сви били толико изгубљени да су само чекали да им се једном заувјек прекине то бјежање и изгубљена перспектива. Тако се обично понашају зликовци када се нађу пред одговорношћу за своја недјела.

Никола БАЈИЋ

ДВАДЕСЕТА КРАЈИШКА КОЗАРСКА НОУ БРИГАДА ОД КОЗАРЕ ДО СЛОВЕНИЈЕ

Послије ослобођења Босанског Новог и Двора на Уни 1. маја 1945. године бригада је учествовала у ослобађању Костајнице. Одавде је наставила покрет према Покупском и Загребу. На том путу стигли смо до Купе коју је требало форсирати. Вријеме је било хладно. Ријека је дјелимично била ниског водостаја, али је понегдје било вирова и дубина, па је било немогуће да је борци прегазе. Овдје смо искористили многобројна кола која смо у путу заплијенили и довукли у корито ријеке, а затим на њих постављали даске, разна брвна и преко тога прелазили. Наиме, у току непријатељског повлачења, доста заведених породица из којих су поједина лица била у усташама и четницима бјежало је са сточним запрегама за непријатељским снагама. Све су оне приликом заробљавања враћане кућама. Управо напуштена кола ових породица искористили смо за прелаз.

Мислим да смо 6. маја прешли Купу и кренули према Великој Горици. Међутим, на правцу покрета налазило се веома јако утврђење Краварско. То је, у ствари, била вањска одбрана Загреба. Непријатељ је пружио жилав отпор. Ту је дошла до изражаја наша артиљерија. Чини ми се да је било говора о томе да ће нам садејствовати и тешка артиљерија 2. армије у чијем се саставу налазила наша дивизија. Међутим, радило се о брзом покрету, па је требало благовремено пронаћи подесна мјеста за осматрање и дејство артиљерије. По наређењу команданта бригаде Михајла Гачића упућен сам са групом везиста да успоставимо везу од мјеста осматрања до артиљеријских оруђа. Непосредно сам осматрао, а затим преносио дејство артиљеријских граната (пребачај, подбачај и сл.), што је артиљерцима помагало при коректури ватре.

Било је чак и директног гађања у бункере. Ово је посебно био успјех због тога што нисмо имали нишанских справа на топовима. Гађани су циљеви на 600—700 метара, а чини

ми се да смо гађали из противтенковског оруђа 72 или 76 мм.

Послије успјешног дејства артиљерије услиједио је јуриш наших бораца на Крварско. Ту се посебно истакла једна наша чета која је успјела да се у току ноћи убаца у позадину непријатеља и да га нападне с леђа. Ову чету вјешто је водио њен командир Обрад коме презиме нисам упамтио. Био је врло искусан и храбар, а у нашу бригаду је дошао из неке друге крајишке бригаде. Имао је висока одликовања, међу њима и „Партизанску звијезду I или II реда“. Био је веома цијењен међу борцима.

Послије ликвидације упоришта у Крварском кренули смо према Великој Горици. На том путу сустигли су нас и наши тенкови. Колона се кретала лијевом и десном страном друма док су тенкови пролазили. То је код бораца, који су се први пут срели са нашим тенковима, стварало посебно расположење и подизало још више борбени морал. Свакоме се чинило да пред нама више нема препреке коју не можемо савладати.

У Великој Горици добили смо задатак да наступамо према Загребу. Послије избијања на обалу Саве код Загреба, требало је да се ту утврдимо и да организујемо осматрање и прикупљање података о непријатељу. У току покрета стигао је курир из једног нашег батаљона и обавјестио штаб бригаде да се на правцу нашег покрета налазе неке јединице Народноослободилачке војске које су нас обавјестиле да ово није правац наше бригаде. Зауоставиле су наш батаљон и спречавале га да се креће комуникацијом. Командант бригаде Михајло Гачић рекао ми је да кренем у том правцу и установим о чему се ради. Стигао сам на мјесто и примјетио да су борци нашег батаљона заустављени и не могу даље.

Када сам се интересовао која се од наших јединица налази на овом правцу речено ми је да је ту 17. бригада 28. дивизије. Ово је други пут да се сусрећем са борцима те бригаде. Већ смо се срели код Босанске Градишке када смо им предали положаје које смо тамо држали. У међувремену наишао је потпуковник, иначе комесар дивизије (не сјећам се његовог презимена). Рекао сам му да сам раније био у славонским јединицамаи да сам сада у 20. крајишкој чији је задатак да овим правцем наступа према Загребу. Споразумјели смо се, наиме отклонили споразум и пошли даље. Борци наше бригаде кретали су се лијевом страном друма. Иако је у току покрета било припуцавања, снажнијег отпора непријатеља није било. Избили смо до моста на Сави.

Био је 8. мај 1945. Сви смо нестрпљиво исчекивали покрет преко моста и улазак у град. Свако би желио да први уђе и да учествује у ослобађању главног града Хрватске. Борци су били, рекао бих, наоштрени због свега што су усташе чиниле и сада се налазе ту на домаку тога центра усташке власти.

Посебно смо били изненађени што нас је народ свесрдно дочекао. Остало ми је у сјећању како су нас грађани чистили цегаретама, познатом цегаретом „дрином“. Интересовали смо се о томе каква је ситуација у граду, па су нам пружили сва могућна обавјештења до којих су долазили. Углавном речено нам је да је ситуација у Загребу конфузна и да се не зна ко пије, а ко плаћа, да је завладала паника и нема организованог отпора. Међутим, упозоравали су нас да су неке улице миниране и да постоји опасност да страдају куће ако би дошло до активирања ових мина.

Док смо се налазили уз Саву код моста стигао је командант бригаде Михајло Гачић, са једним камионом. Овај камион, од око 2 тоне, возио је возач у цивилу. Михајло се интересовао каква је ситуација ту и даље у Загребу. Одлучили смо да пођемо напријед преко савског моста у град.

Ту са нама нашао се и дио снага Посавско-туропољског одреда који је наредбом штаба дивизије стављен под команду штаба 20. крајишке и од Велике Горице кретао се са нама према Загребу. На наше задовољство у овом одреду било је доста Загрепчана на које смо могли рачунати да ће добро доћи да брже упознамо град.

Одлучено је да из овог одреда пође једна јединица, могуће батаљон, гдје ће претежно бити борци Загрепчани. Они ће поћи са претходницом наше бригаде преко савског моста и даље. Наиме, у град је кренуо један батаљон 20. крајишке и дио снага Посавско-туропољског одреда. Са једне стране улице у колони кретао се наш батаљон, а са друге борци одреда. Иза колоне ишао је камион са члановима штаба бригаде.

Када смо били већ ближе другој страни моста примјетили смо гдје се два човјека рву. Један од њих је био у цивилу, а други у сиво-жућкастој униформи. Видјели смо када је онај цивил успио да отме машинку овоме у униформи и да је испуца у њега. Наставио је да трчи према нама. Оцијенили смо да се ради о неком од симпатизера и сарадника покрета. Трчао је још мало, а затим се наслонио преко оgrade и нешто исчупао. Пришли смо му и упитали шта му је то. Испричао нам је да је то усташа који је имао задатак да када наиђу наше јединице активира мине испод моста. Мост је био миниран и требало га је порушити у моменту наила-

ска наших снага, али је то спасио овај одважни и храбри непознати грађанин. Тек тада смо сазнали да је он био у организацији сарадника покрета. (Чини ми се да је имао и неку ознаку — црвену повеску на рукаву на којој је нешто писало, али се више не сјећам.)

Овај грађанин нам је испричао да су неке улице биле миниране, али су они успјели да то открију и поведе упаљаче. Он нас је повео даље. Ишли смо тако око једна километар када нам је пришао један други грађанин, опет из организације неке страже, тако се звала, и ставио нам се на располагање као водич. Зауоставили смо се пред једном новом зградом, гдје је био технички факултет. Одлучено је да се ту задржи штаб бригаде, а остале наше јединице да заузму сусједне зграде како би у случају потребе могле да пруже отпор.

Ту нам је један грађанин саопштио да је радио-станица у опасности и да се неке снаге непријатеља групишу у Максимиру. Радио-станица се, колико ми је остало у сјећању, налазила у Влашкој улици. Одлучено је да се према њој упуте наше јединице како је непријатељ не би уништио. Пошла је јединица из Посавско-гуропољског одреда и нека из наше бригаде. Упућена је, чини ми се, и батерија противколаца, јер нам је овдје речено да се у граду налазе и тенкови. Радио-станицу су бранили и радници, али нису имали довољно снаге нити оружја да је сами заштите.

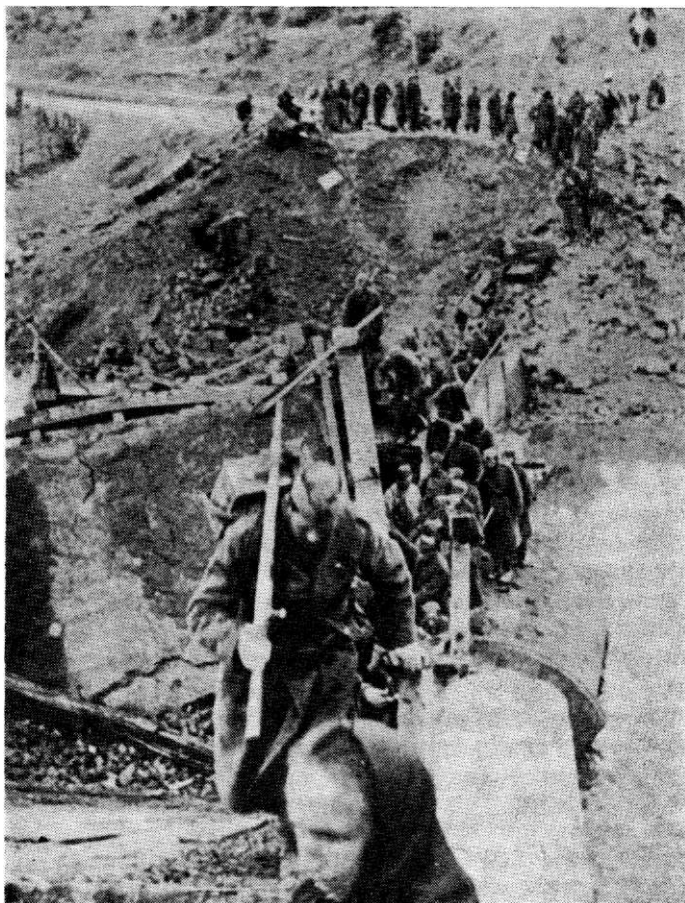
У међувремену такође смо обавјештени да је угрожена Главна телефонска централа у Јуришићевој улици. И тамо смо упутили снаге наше бригаде, могуће један батаљон.

Нашли смо се у необичној ситуацији гдје стално треба бити активан и спреман на брзе интервенције. Били смо толико заузети да нисмо стигли нахранити борце. Били су не само уморни него и гладни иако смо имали довољно хране. Стално смо били у покрету и времена за припремање хране и ручавање није било. Упоредо са тим борци су имали већ дотрајалу одјећу и обућу. Помислили смо да би у Загребу морало постојати и неко складиште одјеће и опреме. Интересовали смо се преко грађана да ли знају гдје се производи војна одјећа и обућа и гдје се налази складиште. Један грађанин нас је обавјестио да се складиште налази у Водоводној улици. Закључили смо да постоји опасност да цивилна лица провале у складиште и да развуку опрему, па је потребно осигурати га стражом. Договорено је да се то учини по батаљонима.

Један батаљон се налазио у горњем граду. Сјећам се да је командант тога батаљона (мислим да је то био 3. батаљон) говорио да би ишао тамо гдје се налазе „двори без-

главника". Дио снага бригаде налазио се око главне поште и централе, а дио је упућен према радио-станици.

Штаб бригаде имао је за своје потребе један луксузни аутомобил, мислим, „мерцедес" са њемачким ознакама. У њему су се сада возили чланови штаба бригаде — Михајло Гачић, Никола Бајић, Триво Пралица и Изудин Чаушевић. Однекуд се нашао и један „циндап" са приколицом. Другове из штаба бригаде возио је неки Загречанин. И мотоцикл са приколицом возио је неки мјештанин. Са њиме су били другови из једног батаљона, командант и замјеник политичког комесара.

Прелаз преко разрушеног моста јединица 39. дивизије код Двора на Уни (мај 1945. године)

Требало је да кренемо у Водоводну улицу. Речено нам је да идемо према Илици, затим да скренемо лијево, а онда код Франкопанске касарне, опет лијево и да се ту налази Водоводна улица. Јавио се возач „мерцедеса" рекавши да он зна гдје се то налази. Тада ми је командант Гачић рекао да се на камион са којим смо ушли у Загреб натовари група бораца из извиђачке чете, а да ће он са осталим друговима из штаба бригаде кренути напријед. Док сам припремио групу бораца и натоварио на камион, Гачић је већ био даљико одмакао. Возач „диндапа" са друговима из штаба батаљона био је нешто ближе нама, али исто се кретао пред камионом. Рачунали смо да сва три возача знају гдје се налази Водоводна улица и тако смо кренули уз Савску према Илици.

Био сам у камиону у кабини. Горе у камиону је била група бораца извиђачке чете. Стигли смо у Илицу и нагло скренули у лијево гдје се сјеку ове двије улице. Тек што смо пошли осјетих гдје ме шофер гурну и само добаци — Нијемци. Истог тренутка осјетих да смо упали у колону Нијемаца која се креће са једне и друге стране улице. Иза ове колоне, на педесетак метара, кретао се њемачки тенк.

Зачу се команда на њемачком: „Не пуцај, хватај живе." Њемачки официр је оцијенио да нас је у односу на њих мало и зато је командовао да нас хватају живе. Ситуација је била врло тешка. Нашли смо се у клопци. Покушах лијевом руком да отворим врата камиона и викнем да се отвара ватра по непријатељу. У исто вријеме погођен је у чело возач камиона. Из ране је текао млаз крви. Брзо сам притиснуо кочницу и зауставио камион. Ту пред нама у непосредној близини један Нијемац нишанио је на нас панцер-фаустом. Оног момента када сам искочио из кабине, камион је већ био погођен и почео да гори. Ту смо се просто измијешали са Нијемцима. Ту на мјесту остало је пет-шест наших бораца, а толико је било рањених.

Ту се нашао и командир извиђачке чете Душан Граховац. Повукао сам га да пробије ограду и да тамо извлачи рањенике. Била је ту висока дрвена ограда саграђена од дасака. Покушали смо да отворимо врата, али се није могло, па смо ограду пробили и кроз тај отвор извукли рањене борце. Нијемци су покушавали да нас хватају живе. Преостало нам је једино да се тучемо ватром из пиштоља.

У том гушању успјели смо да се извучемо нас неколико: командир извиђачке чете Граховац, ја и још неколико рањених бораца. Покушао сам да уђем у једну зграду, са неколико катова, али су врата била закључана. Унутра се није могло. Онда смо се извукли кроз једну башту и нашли се

код неких вила. Пред нас су изашле неке жене и позвале нас унутра. Нађени су однекуд и завоји за рањенике. Убрзо су се ту нашла и двојица љекара који су ту негдје становали. Они су нас увјеравали да се не бринемо и да они преузимају бригу око рањеника. Показивали су и легитимације као доказ да су на страни покрета и да у њих можемо имати повјерење. Са командиром Граховцем договорио сам се да двојицу бораца оставимо овдје са рањеницима, а да нас двојица одмах кренемо према батаљону да се установи шта је са командантом Гачићем и друговима из штаба бригаде који су ишли пред нама. Претпостављали смо да су, као и ми, упали међу Нијемце и страдали. Сусрели смо неке омладинце који су нас провели до Техничког факултета. Ту смо доживјели пријатно изненађење. Нашли смо команданта и комесара бригаде Гачића и Бајића, за које смо мислили да су погинули, а они су опет били изненађени када су нас видјели, јер су већ били обавјештени за сукоб са Нијемцима у Илици и претпостављали су да смо тамо погинули.

Испричали су нам како су прошли. Наиме, тај дан када смо ушли у Загреб (а ушли смо прије наређења) био је врло топао. Сједећи у „мерцедесу“ скинули су капе, а имали су њемачке униформе са партизанским ознакама чинова. Аутомобил је био веома луксузан. Такав су имали само виши њемачки штабови. Нијемци су их вјероватно примјетили, али су претпостављали да се ради о неком њиховом штабу, па су тако прошли кроз колону Нијемаца која се кретала Илицом. Шофер им је скренуо пажњу када су се нашли међу Нијемцима, али није било другог излаза него ићи напријед и чим се указала подесна прилика скренули су улијево.

Ми смо покренули дио батаљона и разбили чету Нијемаца у Илици. Колико се сјећам, заробљен је и њемачки официр који је командовао том четом. Он нам је испричао да је кренуо да поруши мост на Сави, преко кога смо ушли у Загреб, али није успио, јер смо прије ушли у град.

Остало ми је у сјећању да је командант батаљона који се налазио у горњем граду заробио комплет оркестар — музички састав од 100—180 музичара. Имали су морнаричку униформу. Спроводила их је група бораца. За то вријеме они су свирали „интернационалу“. Изашли смо да погледамо шта је. Борци који су их спроводили саопштили су нам да их је командант батаљона послао штабу бригаде на располагање. Спроводници су им наредили да свирају „интернационалу“.

У Загребу је било много заплијењене непријатељске опреме. Заплијенили смо 120 нових „циндапа“ који још нису били ни употребљени. На жалост, нисмо имали горива. Било је и заробљених војника. Упућивани су штабу дивизије, а затим у најближе сабирне центре.

Послије ослобођења Загреба и краћег задржавања бригада је кренула према Словенији. Кориштена су и превозна средства — мотоцикли, камиони и запрежна возила. Правац покрета бригаде је према Брежицама и даље према Цељу.

Тих дана позван сам са командантом бригаде Михајлом Гачићем код генерала Вукановића у штаб 2. армије. На приједлог Гачића, ставио ми је у задатак да лијевом страном комуникације Загреб према Цељу направим слободан пролаз за наше тенковске и моторизоване јединице. Вратио сам се у штаб бригаде и изабрао двадесетак добро наоружаних бораца који ће са мном на коњима поћи на задатак. Имали смо овлаштење да се брзо крећемо уз комуникацију и да уклањамо све препреке. Уз пут нас је стигла и наша моторизована колона, а ми смо се вратили и ишли у склопу бригаде.

На овом путу било је невјероватних ситуација. Дешавало се да се у међупростору наших Јединица однекуд појави и колона усташа. Непријатељске јединице, пошто су разбијене, кретале су се као ошамућене па су тако упадале у наше колоне.

Било је много, много заробљених. Сакупљани су у сабирне центре, али није било могућности да им се обезбједе страже. Остало ми је у сјећању да су у један такав сабирни логор, гдје су се налазили њемачки војници, упале ноћу усташе и поклале неколико стотина Нијемаца. Било је то вјероватно послије саопштења њемачке команде о предаји, што квислиншке јединице, усташе и четници нису у прво вријеме прихватале.

Бригада је избила до Св. Јурја на комуникацији Рогатец — Цеље. Добили смо задатак да се јединице кружно обезбједе, с обзиром на још неизвјесно стање око покрета непријатељских снага. И поред свакодневне предаје непријатељских јединица, требало је очекивати и сукобе. За то вријеме један број јединица био је на одмору, а други у приправности.

И још један карактеристичан случај са замјеником команданта Тривом Пралицом. Он је био познат по томе што се није могао дуже задржавати на једном мјесту. Једном нам је рекао да иде на извиђање. Натоварио је једну групу бораца на неки камион, наоружао их са два пушкомитраљеза и аутоматима. Отишао је некуд. Послије извјесног времена јавише нам да се од Цеља према нама креће једна моторизована колона. Погледао сам догледом и видио да се пред колоном креће отворени „дип“. Што се више приближавао све више сам распознавао да се поред шофера у „дипу“ налази Триво Пралица. Иза кола у којима се он возио кретала се повећа колона камиона.

Када су пришли Триво је зауставио колону у којој се налазило 34 камиона. Изишао је из „дипа“ насмијан. Рекао ми је: „Сада ћеш, начелниче, видјети шта је војска.“ Брзо је нешто, иако није знао њемачки, пренио Нијемцу који се налазио у „дипу“, а овај је командовао осталим војницима у камионима. Њемачки војници испадали су из кабина и са камиона и набрзину се постројили. Када су се пребројали, један од њих је Триви предао рапорт колико их има (Триво ми се онако задовољан обратио: „Јеси ли видио шта је Тривина војска?“). Камиони су били пуни хране и опреме.

Триво нам је испричао шта му се десило. Он је са нашим камионом и групом бораца кренуо према аустријској граници. Тамо су се већ налазиле енглеске јединице. Пропустили су га непријед. Још су га стражари поздрављали. Идући непријед сусрео је ову колону, зауставио је и успио да се преко некога од бораца који је нешто знао њемачки, споразумије и установи да су ово дијелови неке њемачке снабдјевачке јединице који су у покрету са храном за неку другу јединицу. Нису могли да је пронађу, а чули су за капитулацију, па су намјеравали да се предају. Наводно, два дана лутају и гладни су. Жалили су се „господину мајору Пралици.“ И овдје је дошла до изражаја њемачка дисциплина и крутост. Два дана су возили храну, а пошто су појели свој дио, сматрали су да више немају, иако су камиони били пуни хране.

Триво је одлучио да ову колону покрене преко границе и доведе у бригаду. Када је стигао на границу дошло је до неспоразума, јер енглески војници нису дозвољавали пролаз у Југославију, а из наше земље у Аустрију су све пропуштали. Триво је био упоран и успио да прође и преведе колону њемачких камиона са храном. Све је то допремио

у бригаду. Сада смо имали не само хране, него и 34 исправна камиона са по два возача. Штаб дивизије је касније ове камионе користио за пребацивање јединица према Корушкој. Прво су се пребацивале снаге наше 13. крајишке бригаде, али је у међувремену услиједило наређење да се обустави даљи покрет.

У Св. Јурју бригада је провела дан-два на одмору. То су били посљедњи ратни дани. Рат је завршен. Услиједио је покрет из Цеља према Загребу. Путовали смо возом у тек ослобођеној земљи.

Иван МЕСИЋ

ОСЛОБОЂЕЊЕ ТРАВНИКА

(ИЗ НЕОБЈАВЉЕНИХ ЗАПИСА)

Сјећајући се тих давних дана октобра 1944. године, ја не могу а да не пођем од мојих успомена. Њих не заснивам само на памћењу, сјећању. Јер, свјестан сам варљивости и субјективности њихове. Сачувао сам своје цепен календаре — Ташем календар — који су прије мене припадали њемачким војницима, и током рата из дана у дан биљежио кретање наших, мојих јединица, као и значајнија збивања. У једном има чак тачна адреса града и стана са именом и презименом мог злосрећног противника, који је своје кости оставио негдје у Грмечу.

Кроз Травник сам од ослобођења па до данас прошао безброј пута. И кад год бих му се приближавао било из правца Витеза, или Турбета, спопадала ме је нека језа, некакав чудан осјећај страха и узнемирености, будући да су ме опхрвадале успомене и сјећања. Искрсавали су ликови мојих другова, који остадоше ту у Травнику и око њега, који изгибоше у свит слободе. А, осим тога, за мене лично је рат престао на цести Хан Компанија — Вјетерница — Зеница и Хан Компанија — Бусовача послије ослобођења Зенице, будући да сам премјештен у Сарајево на нову дужност. Кад бих излазио из Травника видјевши како се град и његова околина брзо и интензивно развијају, једном ријечју, напредују напустиле би ме те сјетне и тужне мисли.

Остао је у Били, изнад срушеног моста, као на стражи, у бронзаном лику Ранко Шипка, у граду Јосип Мажар-Шоша, а у кругу касарне Петар Мећава. Остали су и ту стоје и живе нови живот. Да свједоче. Јер, живи умиру а мртви живе. Некако са тим мислима одлазио бих готово увијек из Травника.

Са Травником и његовом околином ја се нисам први пут срео октобра 1944. године. Још лjeta 1943. године наше бригаде — V крајишка козарска НОУ и XII крајишка НОУ су ратовале око њега, заједно са Влашићким одредом. Колико

ме сјећање носи одржавали смо и везу са нашим присталицама у граду. Витовље, те Корићани, па Шишава и Глуха Буковица, па кањон Угра, те његово извориште оставили су на мене снажан дојам јуна 1943. године. Био је то сасвим нови амбијент који се у свему разликовао од наших козарских и грмечких пејсажа, насеља, па и људи. Имао сам осјећај као да се налазим у живом етнографском музеју. Све, готово буквално све, за мене је било ново и до тада невиђено. Сјећам се да су ми другови Травничани, негдје између Карауле и масива Влашића, показивали у ком правцу је град. Назирала се је у даљини само измаглица. И тад сам зајевао: „Штоно ми се Травник замаглио . . .”. Откуд и како и зашто, али та севдалинка је, поред оне „С ону страну воде Сане . . .” била и остала моја најдража севдалинка. Ништа не домишљам нити додајем. Али, то је била такођер најдража од севдалинки и Јосипа Мажара-Шоше, разумије се, поред оне „Од како је Бања Лука постала . . .”.

Наша IV дивизија извршила је покрет 7. октобра са Грмеча и Козаре. XI КНОУ бригада, у којој сам ја био политички комесар, кренула је 7. октобра у 7,00 сати са Пашинца. Претходно смо извршили смотру бригаде. Негдје у мојим сликама налазе се фотографије са те смотре. Кретали смо се правцем Приједор — Сански Мост — Кључ — Мркоњић Град — Јајце — Доњи Вакуф — Бугојно. Дванаестог октобра прешли смо Врбас и смјестили се на просторију Кула — Љубинић — Грлићи — Пирићи. У дневнику под 14. октобар стоји: „Батаљонска конференција. Заклетва, а потом конференција са свим људством из домобранства. Предавање о Мачеку. Бригада извршила покрет. Марш дуг, но није био напоран. Приједор — Бугојно”.

Овдје можда треба дати једно објашњење. Шестог септембра 1944. године ми смо ослободили Приједор. Било је то његово друго и коначно ослобођење. У дневнику 6. септембра сам записао: „Строј бригаде — припрема акције на Приједор. У 22,00 сати напали Приједор. У 23,00 сати са три батаљона упали у град. Ликвидиран Приједор до 7,00 сати . . . Седмог септембра борба са непријатељем до 7,30 који је бјежао из Љубије. Исти потучен. Богат ратни плијен у обе акције. Велик број уништених и заробљених непријатељских војника . . . Уништена VII ловачка пуковнија. Огроман ратни плијен заробили”. У борбама за Приједор ми смо заробили преко 1000 непријатељских војника — углавном домобрана. Готово све њих смо распоредили у наше јединице. Потом је дошло до борби са Бања Луку. Такођер смо и у тим борбама добили ново људство из домобранских јединица. Убрзо иза тога ми смо извршили покрет за Бугојно. Одмах иза Доњег

Вакуфа прешли смо ријеку Врбас. Прелаз је био необичан и то је, могу сада да кажем, била моја замисао. Врбас смо премостили нашом комором, тј. колима. Између кола набацали смо даске и тако га прешли. Просто није нам се дало ићи до Бугојна, па се поново враћати десном обалом Врбаса на мјесто нашег одредишта. Имам фотографије у мом ратном албуму тог форсирања ријеке Врбас. И ту смо сад извршили заклетву новог људства. Па, с обзиром на састав, ја сам држао предавање о Мачеку. Бригада је у свом саставу већ имала преко 15% људства бивших домобрана, ако не и више. Значи, од 12. до 17. октобра ми смо се одмарали ту на десној обали Врбаса. У дневнику стоји: „Одмор и сређивање бригаде”. Бригада по свом националном и социјалном саставу се темељито измијенила. Нису више превладали стари борци са Козаре. Она је те јесени 1944. године имала у свом саставу и Србе и Муслимане и Хрвате. Наша XII КНОУ бригада је по свом саставу, дакле, имала борце и руководни кадар из свих наших босанско-херцеговачких националности, и не само из Босне и Херцеговине. Било је у њој много бораца Хрвата из Хрватске. Осамнаестог октобра 1944. у мом дневнику сам записао: „Смотра бригаде. Предаја Ордена народног хероја Јаруги и осталих ордена, као и „Споменице 1941.“. Покрет Кула — Вруће Воде — Дубоко”. Био је то покрет у правцу Травника. Ми смо са 18. октобром 1944. године почели са непосредним припремама за напад на Травник и комуникацију Травник — Била — Компанија и Бусовача.

Примајући ордене и „Споменице 1941.“ ми сви борци из 1941. године били смо некако и поносни и тужни. Пред стројем бригаде, а с обзиром на њен национални састав, то јест, адекватну националну заступљеност, ми смо видјели да су се наше замисли ево већ реализовале. Наше јединице ослобађају Србију и врше припреме за Београдску операцију. Ми се спремамо да и Травник прикључимо слободној територији. Знали смо да ћемо ускоро ићи и на Сарајево. Били смо и тужни, јер смо се — то није био само случај са мном, него готово са свима мојим друговима, које су командант дивизије Петар Војиновић и комесар Димитрије Бајалица-Баја, својим рукама китили ордењем и „Споменицама 1941.“ — присјећали наших мртвих другова који остадоше иза нас, расточивши своју младост по свим ратиштима наше отаџбине. Искрсавали су ми ликови њихови за вријеме тог строја и те свечаности. У мом ратном албуму имам слике са те смотре. Ни слутио нисам да ћемо на Травнику остати без Шоше, Мећава, Лазе Марина, а мало потом и без Ранка и толиких других. Свјестан сам био да ћемо још гинути и бити рањавани, али да ће у борби за Травник пасти Шоша или Мећава,

или Лазо, или Милосавац, или Ранко, ни у сну, ни у крајичку својих интимних размишљања ни помишљао на то нисам. Ох, како је рат грозна, тужна, мучна и неправедна људска судбина . . . Јер, морам то рећи од дјетињства су ме родитељи васпитавали у некаквом пацифистичком духу. И да ми је неко рекао, на примјер, чак и 1938. и 1939. године да ћу ја ићи урат и водити људе у смрт, ја бих му рекао да је луд. Међутим, није то никакво накнадно размишљање, сад из ове ретроспективе, ове 1978. године. Чудно, али кад је до рата дошло ја лично сам га примио и прихватио као нешто неминовно и природно. Тражећи одговор на то питање, ја могу само да кажем: Комунистичка је партија обједињујући у себи све оно ослободилачко и прогресивно из наше историје учинила од нас и моје генерације да се у најсудбоноснијој историји нашој на овом поднебљу што се Југославија зове, понашамо као људи. Ту људскост смо морали сад да бранимо и покажемо и у рату. Јосип Мажар-Шоша, тај трагични, надахнути и пркосни младић из Бања Луке, мени, и не само мени, лично је у много чему помогао да постанем оно што бих, што постах тад у рату . . .

Можда није без интереса нешто рећи и о томе како смо се кретали од Приједора до Бугојна. Ишли смо цестом у једном лаганом ходу. У Бања Луци смо заробили комплетну војну музику. Врло брзо су музичари научили и неколико наших маршева, наших пјесама. Јосип Мажар-Шоша, који је као оперативни официр штаба V босанског корпуса, израдио идејни план напада на Травник, дошао је на идеју да нас у нашем путу до Бугојна прати и та војна музика. На улазу у сваки град музика би нас дочекала (њу би раније камионом пребацили до наредног града), па смо нашим партизанским парадним маршем прошли кроз град. Тако је било у пролазу кроз Приједор, Сански Мост, Кључ, Мркоњић Град, кроз Јајце и Доњи Вакуф . У нашем покрету до Доњег Вакуфа састанке, и то оне најпотребније и разне договоре, обављали смо у ходу. У дневнику под 10. октобар сам записао: „Покрет Мркоњић — Јајце . . . Састанци (летећи) са политичким комесарима”.

Непосредне припреме за акцију на Травник почеле су 18. октобра послје подне, када смо напустили десну обалу Врбаса. Смјестили смо се на простору око села Ранковића. (Данас је на том простору изграђен Нови Травник). Та села су била са обје стране цесте Долац — Г. Вакуф. Деветнаестог октобра вршили смо извиђање како самог Травника, тако и комуникација (пруге и цесте) Долац — Витез. И данас готово сваки пут кад пролазим кроз Билу поглед ми одлута према Горњем Мошују. Јер, ту је наш штаб бригаде са

Петром Међавом вршио извиђање Хан Биле и Витеза, као, чини ми се, и мјеста Путичева. На том простору, тј. комуникацијама, било је неколико мостова, а наша два батаљона, и то II и IV требало је да нападну непријатељска упоришта управо на простору Била — Дивјак. Наиме, замисао је била да они по заузимању цесте и пруге онемогуће евентуалну помоћ нападнутом гарнизону у Травнику из правца Бусоваче, односно Зенице. Са висова изнад Мошуња цијела долина Лашве и Биле била је видљива и изгледало је да нам је ту на домаку руке. У даљини се назирао самостан Гучја Гора, као и сам Влашић. Друга два батаљона наше бригаде била су одређена као корпусна резерва. Са II и IV батаљоном командовали су командант бригаде Мићо Кулунџија и замјеник комесара Живко Родић, а са I и III као корпусном резервом, ја и замјеник команданта Микан Марјановић. У борбама за Травник учествовала је комплетна IV дивизија, и то VI, VIII и XI бригада и VII бригада из X дивизије. Нападом на Травник руководио је штаб V босанског корпуса, и то командант Славко Родић, политички комесар Илија Дошен и начелник штаба Јосип Мажар-Шоша. Са јужне стране, то јест, са лијеве обале Лашве град је нападала VII бригада. Наш I и III батаљон били су резерва, а наш II и IV батаљон нападали су просторију Била — Дивјак. Тим јединицама командовао је штаб сектора. Штаб су сачињавали Петар Међава, замјеник команданта X дивизије и Јоцо Марјановић, политички комесар XI бригаде. Из правца Турбета нападала је VI бригада, а из правца самостана Гучја Гора и са сјеверних падина Влашића VIII бригада.

У Травнику је био јак непријатељски гарнизон. А осим тога, у њему су се окупиле све оне непријатељске јединице и то углавном усташке, које су се повукле из ослобођених градова Купреса, Ливна, једног и другог Вакуфа, Бугојна, Јајца и Мркоњића. Ми смо стога предвидјели и показало се је да смо били у праву, да ће нарочито они, као и сам посадни гарнизон, давати снажан отпор. Рачунали смо да ће то бити борба на живот и смрт. Град је био опасан бункерима. Дакле, непријатељ је био изградио добру спољну одбрану града — која је имала бетонске бункере. Колико је било бункера, ја тачно не знам. Али, у мом дневнику стоји: „Наш III батаљон помаже ликвидацију бункера 18. У зору VII ликвидирала све бункере на свом правцу. Према томе, био је то систем густих бункера повезаних рововима и са спољњом одбраном од бодљикаве жице.

Напад је почео 20. октобра. Прве борбе су биле веома жестоке и на нашем сектору смо споро напредовали. VII бригада, тј. њен командни и борачки састав је одлично познавао

терен. Они су ту већ дуже вријеме водили борбе. Командант бригаде Батар и политички комесар Дане Ђидара су се одлично сналазили. Ми смо, захваљујући њима, имали тачне податке о сваком бункеру (броју посаде, саставу људства, као и оружја). Та ноћ између 20. и 21. октобра била је пуна барута и смрти. И с једне и с друге стране. Врило је у том котлу, у којем су се назирала здања травничка, и нарочито стари дио града са својом тврђавом, који је био насупрот нама. Ми смо нападали, тј. VII бригада и два батаљона XI, са јужних падина. Главни правац нашег напада била је Црна кућа. Значи простор између Гимназије и, чини ми се, Долачке улице. Тек у зору су били ликвидирани сви бункери на нашој страни. Међутим, VI бригада те ноћи није успјела да пробије спољњу одбрану. А тамо су готово у првим часовима битке погинули Јосип Мажар-Шоша и начелник штаба VI бригаде Милосавац.

Негдје послје поноћи штаб VII бригаде затражио је да се у борбу убаци један батаљон XI бригаде. Упутили смо у борбу III батаљон. Командант батаљона сналажљиви и одважни борац Ђуро Милиновић, успјешно је извршио задатак. Треба рећи да смо ми и у борбама за Травник имали одличне телефонске везе. Били смо повезани како са штабом корпуса, тако и са штабом IV дивизије, а осим тога, наша XI бригада је имала такав систем веза да смо имали телефонску везу и са оба наша батаљона, тј. I и III. И таман када се јавио Ђуро да је ликвидирани бункер 18, Петар Мећава је добио везу са штабом корпуса, а можда и дивизије. Наш штаб је био смјештен у једној добро грађеној кући. Око ње је било неколико господарских зграда. Домаћини су нам уступили обе собе. Док је Петар Мећава водио разговор са штабом, ја сам у то вријеме на нашем радио-апарату хватао разне станице. Свањивало је. Нисам успио у свом подухвату. Чини ми се да сам ту вечер, или то јутро, успио да закључим на основу разних вијести да се борбе воде око Београда. (Наш штаб је имао један веома добар пољски радио. Заробили смо га на Козари у борбама са њемачком војском. На њему смо могли да хватамо готово све станице). И у том безуспјешном трагању са вијестима ја сам набасао на неку музику. Појачао сам тон у моменту када је Петар спустио слушалицу. Били смо у тој просторији нас двојица са нашим куририма.

„Утишај то, Јоцане, а вас двојица изађите“.

Необично топлим, скоро тужним, а за мене чудним тоном проговорио је Петар Мећава. Угасио сам радио. Када смо остали сами Петар се дигао од стола и пошао према мени. У полуосвијетљеној просторији погледи су нам се сусрели.

Онда ме је Мећава загрлио, и, суздржавајући се да не зајеца, измуцао:

„Шоша је погинуо“.

Не сјећам се како сам се истраго из његовог загрљаја. Побјегли смо један од другог. Ја у праскзорје те ноћи у двориште, а он у другу собу. Доље, у Травнику, је пуцало чини ми се, из свих оружја. Памтим да сам се нашао иза некаквог пласта сјиена и замолио малог Свету, мог курира, да иде од мене. И тада сам заплакао ... Кад сам се смирио и дошао себи већ је увелико свањивало ...

А прије 9 дана, тачније, 11. октобра, Шоша ме је дочекао у Јајцу. Бригада је кренула према Доњем Вакуфу, а ја сам са њим и Миканом Марјановићем, провео скоро цијело доподне. Он ће нам послје дати једну ланчију којом ћемо се ми пребацити до Доњег Вакуфа. Разговарали смо о акцији на Травник. Тада нас је упознао са цијелим планом те акције. Знао да смо се „бунили“ што су наша два батаљона била одређена као корпусна резерва. Међутим, Шоша нам је рекао да они требају да послуже како у самим борбама за град, тако и у случају да непријатељ са јачим снагама изврши напад на она наша два батаљона која ће нападати простор Била — Дивјак. Али, највише смо разговарали о борбама на Козари из 1942. године. Нас борце са Козаре све је мучила и прогађала мисао да ли смо исправно поступили кад смо прихватили борбу са далеком надмоћнијим непријатељем. И Шоша и ја смо остали у обручу. Оба смо доживјели „чишћење“ Козаре и разбијање или, како смо то тад називали, расформирање у групе. Оба смо били у земљи — бункерима по дан-два. Сви ми смо послје у августу 1942. године гледали пуста и опустошена козарска села — нашу позадину.

Добро се сјећам да смо у Јајцу свратили код родитеља нашег друга Стипе Билана и ту били почашћени слатком и слаткишима. Срели смо и Загу Умићевић. Видјели смо се и са Рудијем Колаком. У Јајцу је био и Покрајински комитет. Били смо и код Ђуре Пуцара - Старог. Ђуро Пуцар, иначе шкрт и кад ружи — критикује, и кад одобрава или хвали, рекао нам је да смо извршили задатак, иако нисмо били заузели Бања Луку. Сјећам се како је Микану и мени рекао:

„Ви Козарчанм неможете један без другог“.

Када смо остали насамо, нас тројица смо се вратили на разговор о офанзиви на Козару. Памтим да је Шоша размишљао и говорио у овом смислу:

„Слушај ти, Јоцане, велики комбинаторе, ипак смо ми надиграли тог господина Вон Штала. Ми без икакве војне спреме тукли смо те професионалне војнике и официре. Но, било како било, ми смо овој

нашој војсци — партизанској, даровали ако ништа друго, онда наше Козарачко коло. Знате ли ви Марјановићи да се то коло игра по Италији. Разнијели су га тамо међу нашим бригадама, па у Андерсовој (пољска војска) и VIII савезничкој армији, наши рањеници који су се лијечили у Барију. Било како било, оставили смо наше коло козарачко овој нашој борби".

У тој зори пуној смрти, ја сам се под тим пластом по-више Травника, смиривао, заустављао свој грч, сузе и тугу. И одједном ми искснуше слике из првих устанничких дана. Стоји Шоша, кога је био спопао лумбаго и сав зарастао у браду, стоји ослоњен на кратки карабин и одсјечним, скоро крештећим гласом говори:

„Ко је спреман да спава под буквом, ко је спреман да се бори широм ове наше земље, и не само наше земље, нека изађе и нека се построји на ову страну".

И одронише се љешњански рудари и њихова браћа, и други селјаци и постројише. Присјетих се приче по козарским селима из августа — септембра 1941. године, о томе како је Шоша одвео војску са црвеним петокраким звјездама у Козару ... Смиривши се, ја сам у једном трену помислио како сутра, ако останем жив, изаћи на очи његовој сестри Кади и брату Драги — ако је и он жив ...

Тај дан, 21. октобар — имали смо тешке, мучне и напорне борбе. Требало је одржати освојене положаје. Тукла нас је артиљерија, бацачи. Налијетали су и авиони. Ми смо се некако одржали до првог сумрака. У току дана смо извиђали непријатељске положаје. Са штабовима нашег I и III батаљона Микан и ја смо вршили извиђање. Тражили смо најпогоднији начин како да упаднемо у Травник. Тачније, како да се без борбе, без пуцња увучемо у град. У сам сумрак јавили су се или Ђуро Милиновић или Мирко Башић. Тачно се баш не сјећам који је од њих дошао са планом Биће да је то био ипак Ђуро Милиновић, командант III батаљона. И по његовом плану ми смо се у току ноћи увукли у град и то два батаљона VII и наш III-ћи. У току ноћи доћи ће и наш I батаљон. У мом дневнику сам записао:

„Другу ноћ два батаљона VII и наш III-ћи силазе у град. III-ћи, а затим I упали у Травник".

Увлачећи се са III-ћим батаљоном у Травник ја сам наредио да се вуче и телефонски вод. Међава је био против тога да ја и Микан идемо са батаљоном у град. Најзад смо се договорили да ја идем са III-ћим а Микан са I батаљоном. Командни састав и борци наша оба батаљона били су се већ

извјештили у сличним задацима. На сличан начин Микан и ја смо већ били „упали“ у Приједор баш са Ш-ћим и I батаљоном. И тако смо те ноћи 21/22. октобар зашли са три батаљона непријатељу иза леђа. Стално смо имали везу са Петром Мећавом. И тад је настала она класична акција удара у леђа. Већ око поноћи ми смо били на десној обали Лашве. А мало иза тога у самом граду на лијевој обали. Која је то данас улица ја не знам. Али ми смо били на простору око тзв. „Црне куће“, тј. затвора. Бреша је била направљена. Сјурио се кроз њу и наш I батаљон на челу са Мирком Башићем, командантом батаљона.

Имао сам телефонску везу са Петром Мећавом. У току дана нама је већ било познато да су наше јединице ослободиле Београд. Ово што ћу да напишем није никакво накнадно домишљање. Уосталом, има и преживјелих другова, и то штаб VII бригаде, штаб Ш-ћег батаљона XI бригаде. Кад смо били упали у Травник ми смо се почели договарати о даљем раду. Куд и у ком правцу упутити наше снаге. Раније смо се били договорили да паљевином означавамо наше кретање. И тада смо се сложили, а то је био и мој став да запалимо само затвор, тј. „Црну кућу“. Успоставивши телефонску везу са Мећавом, ја сам га обавијестио о ситуацији. И отприлике водио се је овакав дијалог:

„Јоцане, не видим ватре. Шта радите? Па за Шошу треба да гори Травник! Изгледа да надиру од Зенице“.

„Петре, наши ослобађају Београд. Травник је наш. Доста нам је спаљених села и градова“.

У мојем сјећању искрсавала су наша спаљена села, спаљена Еосанска Крупа и Кључ.

„Слажем се, Јоцане, али из корпуса наређују, јер сматрају да ћемо их ватром и паљевином лакше савладати. Радите како знате и умијете...“.

У прво свануће у град се спустио и Петар Мећава. Настала је борба за стари град и Касарну. И у том моменту су курири јављали да непријатељ врши напад на наш II и IV батаљон. Микан и ја смо врло брзо извукли наша два батаљона — I и III и упутили се убрзаним маршем преко Долца за Хан Билу. Успут смо сусрели нашу тенковску колону. Њу је предводио мој стари познаних из 1941. године — мој друг и борац Лазо Марин. Изљубили смо се. Нисмо се видјели још од 1942. године. Ми смо убрзаним маршем стигли у Хан Компанију и ту се придружили II и IV батаљону, те наставили са нападима на Бусовачу.

Ту вече ја сам хитно био позван у Травник. Дошао сам у штаб VII бригаде. Штаб је био смјештен у дијелу Травника према Долцу. Бучно сам са куририма ушао у кућу. И сав зачуђен и изненађен застао. Ја сам с врата сав раздраган почео да причам како смо ослободили и Билу и Витез и Хан Компанију, те како смо сузбили непријатеља око Бусоваче. Дане Ђидара и моја жена су ме пресјекли.

„Па, Јоцане, шта ти је, зар незнаш да је и Петар Мећава погинуо заједно оа Лазом Марином“.

„Шта сте радили, Дане, бога вам вашег?“

Побјегао сам у мрклу травничку ноћ и са куририма пошао у штаб корпуса ...

Комесар и командант су нешто саопштавали, наређивали. Ја сам биљежио. Ни ријечи нисам проговорио. Рекли су ми да се негдје смјестим па да се ујутро вратим у бригаду. Спавао сам у кући једног, чини ми се, бега. Та кућа је у близини садашњег подвожњака, на самом улазу у Травник из правца Долца. Тешка и мучна је то ноћ била. У сну или бунилу ја сам се присјећао првог мог сусрета са Петром Мећавом. Негдје 1941. октобра мјесеца дошла је из Каура, од села Шаша једна група бораца, коју је предводио Петар Мећава, потпоручник бивше војске. Он је дошао у униформи и са чиновима.

„Друже комеоару ја сам чуо да се ви на Баљу борите. Ево, ја сам рањен у априлу. Види ову рану на мојој руци и плећки. Избјегао сам заробљавање. Знам да сте ви комунисш и хоћу да се боримо“.

Отишао сам до Ранка Шипке и испричао му. Договорили смо се да их примимо.

„Јер, знаш шта, Јоцане, он је официр. И требаће нам. Младена и Шошу нећемо о томе извјештавати. Узеће нам га“.

И тако је Петар остао са нама у баљској чети. У борбама на Мраковици, кад смо упали у ровове, готово једно-времено и Ранко и ја смо повикали.

„Ура, заробили смо топове“.

Пришао нам је Петар и дошапнуо.

„Бог вас мазо командиру и комеоару, нису то топови. То су тешки бацачи ...“.

Са Петром сам послерије офанзиве на Козару, августа мјесеца био у штабу III-ћег батаљона V крајишке козарске НОУ бригаде. Он командант, а ја комесар. Са Петром сам 1943. фе-

бруара мјесеца именован за комесара, а он за команданта XII крајишке бригаде.

Па, зар и Петар мораде да остане ту у овом Травнику да свједочи ...

У ослобођеном Травнику отпочео је нови живот. Ја сам повремено долазио у град током 1944. и 1945. године. Задатак наше дивизије, па у њеном саставу, и наше бригаде је био акције на цести и прузи Сарајево — Зеница. Мој ратни дневник је пун тих акција и задатака.

Ево шта сам записао 26. октобра: „III и IV батаљон на одмору. Дошао Баја (политички комесар IV дивизије). Мобилизација". И ми смо се одмах по ослобођењу Травника бацили на један од основних задатака, на мобилизацију људства у наше јединице на том простору. Држали смо сталне конференције. И то је уродило резултатима. У наше јединице су се јављали нови борци. Сјећам се мојих разговора са гвардијаном самостана Гучја Гора фра Иваном Марковићем. Био је то уман и срдачан саговорник. Врло брзо смо нашли заједнички језик. Затим сам у Титезу имао интересантне разговоре са виђенијим становницима.

У мом дневнику 7. новембра сам записао: „Прослава 26-годишњице Октобра. Смотра VI бригаде и наша два батаљона. Утакмица — фудбалска у Хан Компанији. Ми побједили VI бригаду. Присутан Ранко Шипка". Сјећам се то вече смо имали забаву са културним програмом. Требало је да остане са нама и Ранко Шипка, који је некако у то вријеме био постављен за замјеника команданта IV дивизије. Међутим, неко је из штаба дивизије инсистирао на томе да иду у Травник. Тамо се приказивао неки филм. Травник је у то вријеме увелико живио, рекло би се, мирнодопским животом. Кад би одлазили у град, сви ми би се сликали код фотографа Корића. Ја имам доста фотографија које је он снимио. Има и мојих филмова које ми је он развијао.

И у те касне поподневне сате 7. новембра Ранко је кренуо са штабом дивизије за Травник. Сјећам се била су два аутомобила. Микан и ја смо наговарали Ранка да остане са нама на забави. Он се нећкао. И они су отишли . . .

Те ноћи ми смо се лијепо забављали. Била је приредба. Чак смо имали и гранку. Курир из наше бригаде ме је обавијестио да ме зову из Травника. У кући старе Балтићке у Хан Компанији био је наш штаб бригаде. То је кућа на раскршћу цесте за Вјетерницу. И данас још постоји. Кад сам добио везу јавио ми се или Бајалица или неко из штаба. Знам да сам треснуо слушалицу о под кад ми је глас с друге стране жице саопштио да је Ранко погинуо. У дневнику сам записао под 8. новембар:

„У 02,30 умро Ранко“.

Аутомобил у којем се возио Ранко непажњом се сурвао на порушеном мосту у Билу. Извукли су се из аута. Кажу да је дошао себи. Наставили су пут до Травника. Тамо му је позлило. И послје поноћи је умро ...

Написах ово неколико страница везаних за наше борбе у Травнику и око Травника. Али, остао бих дужан читаоцу, ако не бих саопштио и борбе за поновно ослобођење Травника. Наиме, ми смо у 1945. у јануару били изгубили Травник. Наша XI била је стицајем околности приморана да у јануару 1945. године маршује преко Влашића (имам слике са тог марша) из Глухе Буковице за Шишаву и Витовље. Послје смо организовали напад на Травник. Тад у тим борбама ми смо имали доста муниције, како пушчане, тако и артиљеријске и минобацачке. Савезници су нам то лиферовали из Италије.

Када смо у фебруару 1945. почели напад — а то никад нећу заборавити — ми смо имали такозвану артиљеријску припрему од пола сата. Муниције бацачке и артиљеријске било је за наше појмове на претек. Понашали смо се по оној народној: „Кад се циганин дочепа масла ..“. Расположење код наших минобацачких и артиљеријских одјелења било је такво да се то не може описати. Под кишом тих наших артиљеријско-бацачких баража ми смо гонили непријатеља све до Бусоваче. У Бусовачи смо заробили комплетан штаб њемачке дивизије на челу са Вон-Еберлајном. Кад је овај генерал приступио команданту VI бригаде Миљевић Миланчићу, понудио му је свој ручни сат. Миланчић му је показао сат на својој руци и довикнуо:

„Чујеш швабо, ово сам добио још 1942. године од једног твог земљака“.

Ближе се је почетак нашег напада на Сарајево. И са ослобођењем Сарајева, односно Зенице, за мене је лично рат био завршен. Почела је нова страница и у мојој личној биографији.

Међутим, и данас, ево у овој 1978. години, кад год прођем кроз Травник, мене опхрвају успомене. Притишћу оне као мора. Али, ја видим, ја знам. Ми сви знамо да ту у Травнику и око њега стражаре у свом бронзаном лику наши, моји драги и мили мртви другови.

Свједоче о тим давним данима. И надахњују. Они казују како се брани и чува наша слобода, наш социјалистички самоуправни развитак, равноправност, братство и јединство наше.

Проф. др Јоцо МАРЈАНОВИЋ